

Kandidatspeciale i Anvendt Filosofi
Aalborg Universitet

Specialisering: Organisations- og Dialogfilosofi
10. semester

Sokratiske dialoggrupper
- på et brugerstyret værested

Studerende: Thomas Hauge

Thomas Hauge

Underskrift

Studienummer: 20013714

Vejleder: Finn Thorbjørn Hansen

Afleveringsdato: 31. maj 2018

Antal tegn: 181.419, omregnet til normalsider: 76 (max 80 sider)
(ekskl. forside, indholdsfortegnelse, abstract og litteraturliste)
- må offentliggøres -

Indholdsfortegnelse

Indholdsfortegnelse	1
Abstract	2
Kap. 1: Indledning og problemformulering	4
Indledning.....	4
Problemformulering:.....	8
Kap. 2: Personlig og faglig forståelseshorisont	10
Pædagogikken/professionelle samtaler	10
Kognitiv metode	16
Anvendt filosofi	21
Kap. 3: Filosofisk-teoretisk forforståelse.....	24
Hans Georg Gadamer (1900-2002):.....	24
Hannah Arendt (1906 – 1975):	33
Om Sokrates, viden og undren	37
Etiske overvejelser.....	39
Opsummering.....	40
Kap. 4: Filosofisk praksis.....	42
Sokratisk dialoggruppe	45
Kap. 5: Videnskabsteori og metode	48
Objektivitet.....	48
Transaktionel filosofi	49
Det tredje sted.....	55
Den praktiske afvikling af sokratiske dialoggrupper	55
Kap. 6: Analyse og diskussion.....	59
Kommunikationsanalytisk niveau.....	59
Fagfilosofisk niveau	62
Filosofisk vejlednings-niveau	66
Diskussion	73
Kap. 7: Konklusion	76
Litteraturliste.....	81
Bilag 1 – dialoggruppe 1 og 2	85
Bilag 2 - tilbagemeldinger.....	96

Abstract

Title: Socratic Group Dialogue at a voluntary drop-in center

The theme of this thesis is to examine the possibilities of introducing philosophy to voluntary helpers and socially vulnerable users at a voluntary drop-in center. The purpose of introducing philosophy to this group is to try and create an environment of common curious investigation of central life-topics that ideally will lead to a sense of wonder (thaumazein). The meaning of Socratic investigation in cognitive behavioral therapy is also scrutinized, in order to develop new approaches in social work.

The method chosen for this investigation is The Socratic Group Dialogue as developed by the Danish professor Finn Thorbjørn Hansen. Helpers and users at the drop-in center were invited to participate in group dialogues, which were facilitated by the author of this thesis.

The process and results of the dialogues are analyzed using phenomenological and hermeneutic philosophical theories. The two German philosophers Hans-Georg Gadamer and Hannah Arendt are the theoretical foundation of the analysis, which also presents the ancient, but still valid, thoughts by Socrates.

Hans-Georg Gadamer is well known as the philosopher behind modern hermeneutics. In this thesis his thoughts on interpretation, understanding and meaning are unfolded, and the concepts of the matter itself is thoroughly discussed. He claims, in his masterpiece *Truth and Method*, that one cannot detach dialogue from life itself. Our approach towards the truth is limited by our own horizon of understanding. It is not possible for man to find the meaning behind things, but if we listen carefully and open ourselves towards life, meaning can find us.

Hannah Arendt has developed many philosophically interesting concepts, and in this thesis some of them are presented. In *The Human Condition* Arendt writes about work, labour and action, and the distinction between plurality and duality. Plurality is the condition of human action because we are all the same, that is, human, in such a way that nobody is ever the same as anyone else who ever lived, lives, or will live. We are individuals with unique names, biographies, and talents that affect how each of us participates which means that I am not an effective substitute for you. Arendt

stresses how thinking links the active life, and the contemplative minds. She considers thinking a human obligation, and describes thinking as a two-in-one dialogue, where the individual debates with oneself.

Socrates contributes to the discussion on thoughts and wonder, and his method of dialogue is the basis of the Socratic Group Dialogue. Socrates persistently debated with people around him in a constant examination of life. His well-known motto was: *The unexamined life is not worth living*. The testing of The Socratic Group Dialogue in the drop-in center shows that philosophical conversations about the meaning of life can lead to wonder. The requirements for a wondrous dialogue on life topics are first and foremost an openness towards the meaning of the matter. To develop a dialogue, from the epistemological exchanging of *doxa* to an open-minded and ontological susceptibility to wonder, is not an easy task. As a facilitator of group dialogues one must simultaneously have two perspectives on the situation. One perspective is the framing of the dialogue and to ensure that the participants try to open up towards each other. The other perspective is to participate with one's own thoughts and wonder.

The result of the thesis is that the philosophical socratic dialogue can be conducted with a group of voluntary helpers and socially vulnerable users at a voluntary drop-in center. The philosophical understanding of Socratic questioning is different than the traditional understanding underlying cognitive behavioral therapy, and a new approach is considered useful in contemporary social work. The benefits of philosophical dialogue are numerous. When engaging in these peculiar conversations, people will move their perspective from a narrow minded view on individual problems to a wider perspective on common and universal human conditions. Participants would most likely experience a sense of acceptance and acknowledgement from the group. And finally, taking the words of Socrates in consideration, an examined life is worth living.

It would be interesting to make further inquiries into the subject of 'how to use philosophy in social work'. The findings suggest that philosophy can be a valuable supplement in the everyday contact between the social worker and the socially vulnerable citizens.

Kap. 1: Indledning og problemformulering

Indledning

Har samtaler og menneskeligt nærvær en fremtid i velfærdssamfundet? I en kronik i Jyllands-Posten stiller politolog og folketingspolitikker Zenia Stampe spørgsmålet: *Er vi ved at gøre velfærdssamfundet til et orwellsk rædselsregime?* Hun skriver, at der er udsigt til, at borgernes kontakt til velfærdssystemet fremover vil blive automatiseret, digitaliseret og robotiseret i uhyggelig grad. Hun beskriver et samfund, i nær fremtid,

... hvor børn, ældre, syge og udsatte reduceres til tal i et gigantisk datamaskineri. Hvor medarbejdere reduceres til funktioner, der skal stå for den kontinuerlige fodring af it-systemerne med datapoint. Hvor kunstig intelligens erstatter individuel dømmekraft og menneskelig visdom. Hvor robotter erstatter menneskelig kontakt og dygtige medarbejdere. Hvor vi mennesker gøres passive og dumme. (Stampe, 2018)

Hvis hun har ret i sine forudsigelser, så bliver der brug for nye synspunkter, som kan understøtte udviklingen og værdsættelsen af individuel dømmekraft og menneskelig visdom. Som ansat i velfærdssamfundets maskineri ønsker jeg ikke at blive reduceret til en funktion, der skal fodre it-systemer. Pædagogiske og sociale fag risikerer at ende i en regelstyret konformitet, hvor det faglige skøn reduceres til et valg mellem nogle få afgrænsede og præfabrikerede ydelser. Psykolog Dorthe Birkmose har i sin bog: *Når gode mennesker handler ondt* (2014), beskrevet hvordan mennesker, der har valgt at arbejde som pædagoger, SOSU-assistenten, sygeplejersker o. lign., af forskellige grunde kan gennemgå en forræelse og ende med handle ondt over for de mennesker, som de er ansat for at hjælpe. Tidstyranni og stress spiller en stor rolle, men også tankeløshed kan være årsag til onde handlinger. Hvis man blot gør som man plejer, eller som der bliver sagt, uden at tage etisk stilling til sine egne handlinger, er der risiko for, at man utilsigtet kommer til at skade andre. (Birkmose, 2014). Der kan ske en 'eichmannisering' af det sociale arbejde, jf. professor Finn Thorbjørn Hansens skelnen mellem det kompetente og det dannede menneske. (Hansen, 2008, s. 30). Hansen understreger nødvendigheden af igen af prioritere dannelsen, som en nødvendig modvægt og afbalancering af kompetencen, så hånd og ånd kan indgå i en dynamisk vekselvirkning og balancen genoprettes.

I en sådan proces er der brug for refleksion, taktfuldhed og dømmekraft i det sociale arbejde. Det menneskelige møde skal sættes i centrum. Her er jeg overbevist om, at filosofien har noget vigtigt at bidrage med.

I september 2016 startede jeg på kandidatuddannelsen i Anvendt Filosofi, blandt andet med det formål at blive klogere på, hvordan jeg kunne bringe filosofien ind i almindelige menneskers liv.¹

I mit arbejde som pædagog/underviser/behandler har samtalen været et centralt redskab, og især samtaler inden for en kognitiv forståelse. Jeg har altid været optaget af spørgsmålet om, hvad der skaber en god samtale, hvordan opnås en fælles forståelse og hvordan lader det sig overhovedet gøre, for to individuelle subjekter, at have en samtale. Samtalens mulighedsbetingelser konstitueres af en dobbelthed af adskillelse og sameksistens. Som lektor Ulla Thøgersen skriver:

Hvordan er det muligt at opleve den anden som en transcendent anden, det vil sige som en anden, der er adskilt fra mig selv og overskrider mit eget perspektiv, hvis jeg oplever den anden ud fra min egen iboende (immanente) referenceramme? (Thøgersen, 2013, s. 78-79)

For tiden er der fokus på at udbrede filosofi uden for universiteterne, i samfundet, blandt andet i folkeskolen. Lektor i filosofi Caroline Schaffalitzky, som arbejder ved Institut for Kulturvidenskaber på Syddansk Universitet (SDU) har siden 2017 stået i spidsen for et forskningsprojekt kaldet: ”*Filosofi i skolen*”². Projektet handler ikke om at lære børnene om filosofi, men om at de skal lære at tænke filosofisk. Hypotesen er, at det skal hjælpe børnene til at finde deres egen mening om tingene og argumentere for den på en kvalificeret og respektfuld måde.

På samme måde er der gjort erfaringer med at bruge filosofi i forskellige kontekster og sammen med forskellige målgrupper. I bogen *At stå i det åbne* (Hansen, 2008) fortælles om Dorte, der har gennemført sokratiske dialoggrupper med udsatte unge, og fået gode resultater med dette:

Dorte fortæller, at hun i mange årtier som vejleder har benyttet sig af psykodynamiske og senere konstruktivistiske vejledningsformer, men at hun i de seneste år er begyndt at benytte sokratiske dialoggrupper og filosofisk vejledning over for denne gruppe. (...) Med indførelsen af de filosofiske gruppesamtaler er der sket en forskel, hævder Dorte.” (Hansen, 2008, s. 412)

Inspireret af de nævnte tiltag, der er gjort i forhold til at udbrede filosofien til forskellige grupper, har jeg besluttet, at mit speciale i Anvendt Filosofi skal fokusere på mulighederne for at bringe filosofien i anvendelse, i forhold til frivillige og brugere på det værested, hvor jeg var i praktik i efteråret 2017. Værestedet henvender sig til mennesker, som har, eller har haft, en problematik omkring afhængighed af rusmidler. Flere af brugerne mangler kontakt med arbejdsmarkedet, og har

¹ Her defineret som mennesker, der ikke har gennemgået en akademisk skoling i videnskabsteori og filosofi

² https://www.sdu.dk/da/om_sdu/institutter_centre/ikv/forskning/forskningsprojekter/filosofi+i+skolen

forskellige andre problemer, såsom psykisk sygdom, fattigdom og manglende socialt netværk. Med andre ord: Socialt udsatte.

Det nationale Udsatteråd har i en netop udgivet publikation redegjort for, at en stigende andel af den danske befolkning betragter sig selv som socialt udsatte.

*Undersøgelsen viser bl.a., at flere end tidligere ser sig selv som værende socialt udsat. Både blandt de 18-34 årige og blandt de 35-55 årige er det tal steget væsentligt fra 2015 til 2017. Det er særligt de personer, der har grunduddannelse som højeste gennemførte uddannelse, der svarer, at de har været eller stadig er socialt udsat.*³

Det er altså et stigende problem, at store dele af befolkningen føler sig socialt udsat. Den sociale udsathed fører ofte til en ufrivillig social eksklusion, som betyder, at den enkelte savner brugbare sociale netværk og adgang til deltagelse i forskellige grundlæggende fællesskaber.

*”Kernen i begrebet social eksklusion er en ufrivillig ikke-deltagelse gennem forskellige typer af udelukkelsesmekanismer og -processer, som det ligger uden for individets og gruppens muligheder at få kontrol over. Social eksklusion drejer sig overordnet set om mennesker, som på én og samme tid er meget dårligt stillede eller ekskluderede på en række centrale levekårsområder.”*⁴

I min praktik i efteråret iværksatte jeg en filosofi-gruppe, som mødtes nogle gange, med det formål at tale om filosofi, og selv at filosofere. Jeg har efterfølgende fået flere henvendelser fra de personer, som deltog i gruppen, med ønsket om at vi skulle lave en ny gruppe, fordi de synes det være spændende at prøve, og gerne ville fortsætte. Brugernes ønsker om en ny filosofigruppe matchede mine idéer om at udforske mulighederne for at afholde sokratiske dialoggrupper for denne målgruppe. Jeg fandt det interessant yderligere at undersøge, hvordan filosofiske dialoggrupper kan bidrage til, at mennesker, der lever i en socialt udsat position, kan opleve et nyt og givende fællesskab omkring en kollektiv spørgelyst og undren. Jeg inviterede derfor til en ny filosofi-gruppe i februar/marts måned 2018.

Jeg gjorde mig nogle overvejelser i forhold til, om denne gruppe kunne profitere af sokratiske dialoggrupper. Hansen nævner nogle kritikpunkter, der er fremkommet i evaluering af metoden, hvor der bl.a. hævdes: ”Svagheden (...) ligger i, at den sokratiske dialoggruppe er 1) tidskrævende, 2) at den ikke egner sig til kortuddannede og ressourcetsvage voksne (for intellektuel og tålmodighedskrævende)” (Hansen, 2000, s. 177)

³ <https://www.udsatte.dk/publikationer/92/holdninger-til-socialt-udsatte>

⁴ <https://www.udsatte.dk/dyn/resources/Publication/file/9/19/1296808488/udsat-for-forstaeelse.-radets-antologi.pdf>, s. 20

Man kan mene, at det kræver et vist mentalt overskud at indgå i filosofiske drøftelser, men spørgsmålet er, om det er forbeholdt en særlig gruppe. Lektor Anne Marie Pahuus skriver om filosofen Hannah Arendts syn på tænkning i bogen *Hannah Arendt*:

Mens niveauet af kognitiv formåen eller intellekt er meget forskelligt og afhænger af hjernens kapacitet, er tænkningen netop ikke forbeholdt de særligt begavede eller de særligt belæste eller indviende. Det er et rum, som alle har adgang til fra naturens hånd, men som man kan skærme sig selv fra, hvis man blot taler mest og tænker mindst. (Pahuus, 2006, s. 124)

Hannah Arendt skriver i *Tænkning og moralske overvejelser*, at evnen til at tænke tilskrives enhver, det er ikke et privilegium for de få. Tænkeevnen har den særlige egenskab, at den ikke vil acceptere sine egne resultater som endegyldige udsagn. Desuden omhandler tænkning noget andet end den synlige verden af fænomener, vi færdes i til dagligt. Det eneste vi kan vide om tænkning kommer af selve tankearbejds erfaringer, det kan i sagens natur ikke findes nedskrevet nogen steder. Når tanker nedskrives kan de let stivne i dogmatiske former. (Arendt, 1971, side 96).

Som også Platon sagde i sit *Syvende brev* (her citeret fra Arendt):

... der findes ingen måde, man kan sætte ord på, som med andre ting man kan lære. Derfor vil ingen, der besidder evnen til at tænke (nous) og derfor kender ords svaghed, nogensinde risikere at nedskrive tanker, som kun vil fiksere dem i en så stiv form, som skrevne bogstaver har. (Arendt, 1971, side 97).

Mit valg af metoden: 'Den sokratiske dialoggruppe', skyldes en interesse for at undersøge tænkningen, som handling i det offentlige rum, i en arendtsk forstand. Det er vigtigt at tage udgangspunkt i forhold, som gruppen i forvejen har en interesse i, og erfaringer med. Hansen skriver i *Den sokratiske dialoggruppe* om det at filosofere sammen i en gruppe: "Hvis ikke de værdier og begreber, der ønskes undersøgt, er eksistentielt vedrørende for deltagerne, vil der ikke kunne foretages en sokratiske dialoggruppe." (Hansen, 2000, side 35)

Jeg håber, at deltagelse i sokratiske dialoggrupper vil give brugerne en fornemmelse af, hvad det vil sige at tænke filosofisk. Måske vil der, undervejs, blive rusket op i gamle stivnede tanker og antagelser, som derved får mulighed for at flyde frit igen. Som vi vil se, vil en filosofisk tilgang til det sokratiske også betyde en forandring i forhold til den løsningsorienterede psykologisk/kognitive forståelse af 'sokratiske udspørgen'.

Dette fører frem til det problem, som jeg ønsker at undersøge i dette speciale:

Problemformulering:

Hvordan kan jeg, som filosof, anvende sokratiske dialoggrupper i forsøget på at engagere frivillige og socialt udsatte i fælles filosofiske samtaler og undren?

Med min handlingsanvisende problemformulering ønsker jeg at undersøge mit felt gennem anvendelse af filosofiske teorier samt at have et handlingsanvisende sigte. Jeg vil vise, hvordan et genuint filosofisk perspektiv på den sokratiske metode kan tilbyde noget andet end den forståelse, der ligger i det psykologisk/kognitive. Ambitionen med dette speciale er at komme med teoretisk begrundede handlingsforslag, som kan bidrage til min egen og andres pædagogiske praksis. Herunder at svare på en række underliggende problemstillinger.

- Hvilke muligheder og udfordringer rummer metoden *Den sokratiske dialoggruppe*?
- Hvordan er den filosofiske forståelse af Sokrates metode anderledes end den psykologisk/kognitive forståelse?
- Hvordan kan metoden inspirere til at udvikle min pædagogiske praksis?

Kap. 2: Personlig og faglig forståelseshorisont

Pædagogikken/professionelle samtaler

Jeg er uddannet pædagog i 1997, og har siden arbejdet flere forskellige steder med mennesker, som har bl.a. psykiatriske diagnoser, misbrugsproblemer, hjemløshed og andre sociale problemer.

Jeg har arbejdet i dag- og døgntilbud, som bostøtte, vejleder, behandler og underviser. Jeg har løbende efteruddannet mig, og opfatter mig selv som fagligt ambitiøs. Det betyder meget for mig, at jeg er dygtig til mit arbejde, og gør det godt. Arbejdet som socialpædagog er funderet på relationer. Det er afgørende for mig, at jeg kan komme i en bæredygtig relation med den borger jeg skal hjælpe. Som pædagog og socialarbejder har jeg også fokus på, hvad der virker. Jeg interesserer mig for forskellige faglige metoder, som har dokumenteret effekt, og hvor man kan lære sig teknikker til at håndtere forskellige faglige udfordringer. Den tekniske tilgang til pædagogisk arbejde kan sikre en høj faglighed, men kan også komme til at stå i vejen for det menneskelige møde mellem ansat og borger.

Jeg har oplevet en udvikling i retning af mere og mere regelstyring, der er kommet instruks for alle mulige tiltag inden for mit arbejdsområde. Dette styringsparadigme hænger sammen med den evige stræben efter kvalitetssikring. Professor Henning Jørgensen og lektor Lene Dalsgaard skriver i bogen *Kvaliteten der blev væk*, at siden VK-regeringen i 2006 annoncerede en omfattende kvalitetsreform, er ”*basale offentlige værdier skiftet ud, og der er kommet nye krav til institutionernes ’performance’ og til de ansattes arbejdsindsats og arbejdsmåder.*” (Dalsgaard & Jørgensen, 2010, s. 7). New Public Management-styringen (NPM) af den offentlige sektor er ”... *et neoliberalt opgør med kollektive organiseringer og det, der står i vejen for konkurrence og markedsføring.*” (Dalsgaard & Jørgensen, 2010, s. 165). Som en af de ansatte i den offentlige sektor, har jeg også oplevet en indskrænkning af min faglige autonomi, som følge af ”... *udviklingen af ny-taylorisering, kontrol- og overvågningsformer, resultat- og processtyring m.v.*” (Dalsgaard & Jørgensen, 2010, s. 165).

AKF (Anvendt Kommunal Forskning) udgav en rapport i 2007 om evidens, hvor der gøres opmærksom på tendensen til at evidens indgår som et plusord i offentlig forvaltning. Tendensen fremstår som et nypositivistisk paradigme. I rapporten beskrives en udbredt tankegang inden for kvalitetsvurdering, nemlig evidenshierarkiet. ”*I toppen af hierarkiet er, hvad der benævnes som den*

gyldne standard for forskningsdesign, det randomiserede, kontrollerede eksperiment (randomized controlled trials – RCT).” (Rieper og Hansen, 2007, side 8-9). NPM-tilgangen til velfærdsstaten har betydet, at man ønsker at satse på metoder, der scorer højt på evidens-hierarkiet, på trods af, at socialt arbejde er nærmest umuligt at standardisere.

En række forskere (Brinkman, Tanggaard, Storch og Ziethen) skriver om dette i et debatindlæg i Information (2012):

Gennem de seneste 10-15 år er der skyllet en evalueringsbølge gennem landet, som især har ramt vores offentlige institutioner – lige fra den lokale vuggestue til sygehuse og universiteter. I dag er vi samtidig vidner til, at en ny bølge – evidensbølgen – er ved at følge efter evalueringsbølgen. (Brinkman m.fl., 2012)

Samlet set er evaluering og evidens et udtryk for, at der sker en djøfisering af det sociale arbejde. Professor Lene Tanggaard siger: ”Djøfisering er jo et skældsord, som betegner en tendens til, at regler, bureaukrati og papirarbejde har taget over på en negativ måde.” (Tanggaard, 2017). Som ansat i det offentlige hjælpe- og behandlerapparat er det utilfredsstillende at opleve, at en stor del af ens arbejdstid skal gå med bureaukrati og papirarbejde.

Der er brug for fleksible tilgange, hvor det er den enkelte medarbejders personlige og faglige dømmekraft, der ligger til grund for indsatsen. Komplekse problemer håndteres ikke med forenklede systemer. Kommunikationschef ved SFI, journalist Ulla Haahr skriver:

”Socialt udsatte borgeres problemer er så komplekse, at der er behov for fleksible systemer og individualiseret behandling. Men det er en udfordring, når vores velfærdssystemer ofte er organiseret omkring kasser af interventioner og behandlingstilbud.” (Haahr, 2016).

Samtidig er det nødvendigt, at stille krav til det arbejde, der udføres i forhold til udsatte borgere. Det er positivt at socialarbejderne gør sig overvejelser omkring indsatsen og de metoder, der anvendes, så udgangspunktet er en reflekteret faglighed. Problemet er, når indsatsen bliver for rigtigt styret af den kassetænkning Haahr taler om.

Et ekstremt eksempel på kassetænkning er de sociale tilsyn, der blev oprettet i 2014⁵. Der var uden tvivl gode intentioner med tilsynene, men i mange sammenhænge bliver formålet om et kvalitetsløft undermineret af systemets tro på, at det er muligt at anvende standardiserede løsninger i alle tilbud.

⁵ Lov om socialtilsyn er gældende fra 1. januar 2014 og har det overordnede formål at understøtte et kvalitetsløft i såvel offentlig som private tilbud, der efter lov om social service leverer indsatser til udsatte og handicappede borgere. (<https://socialstyrelsen.dk/tvaergaende-omrader/socialtilsyn/om-socialtilsyn>).

Det sociale tilsyn ønsker at ensrette tilbuddene, og i praksis får det den betydning, at gode lokale løsninger vurderes lavt på kvalitetsskalaen, idet standarderne ikke kan opfange alle de fine nuancer. Et godt eksempel er tilsynets besøg på Møltrup Optagelseshjem, hvor tilsynet indskærpede, at beboerne har ret til at drikke alkohol på deres eget værelse. ”*Det vækker frustration hos flere sociale organisationer, at et socialtilsyn har indskærpet beboeres ret til at drikke alkohol på Blå Kors-botilbud*”⁶

Mange botilbud under Blå Kors eller KFUM´s Sociale Arbejde i Danmark har en nul-tolerance-politik over for rusmidler, til stor gavn for de borgere, der søger ophold disse steder. Det er et eksempel på, at en tilgang, som er udviklet lokalt og fungerer godt, ikke kan overleve, fordi centralt fastsatte standarder tilsidesætter det faglige perspektiv. Parallelt med disse problematikker er hele spørgsmålet om tilsynene får et reelt billede af det tilbud, de fører tilsyn med.

Dorthe Birkmose skriver om dette i sin bog *Når gode mennesker handler ondt*, hvor hun argumenterer med, at tilsynet kun ser det, som personalet ønsker, at de skal se. Der er mange eksempler på, at tilsynene har givet flotte karakterer i rapporten, på trods af, at der var stærkt kritisable forhold på stedet. Birkmose skriver:

Uanset hvilke tilsynsrapporter jeg læser, bemærker jeg, at det tydeligvis er lettere at føre tilsyn med elektroniske systemer, medicinopbevaring, fysiske rammer og opdatering af hjemmesider. Det er i hvert fald dét, der fylder mest. Når det kommer til personalets handlinger, bliver det straks sværere at føre tilsyn. (Birkmose, 2014, side 168)

Sideløbende med kvalitetsreformen har der været en omfattende debat om det sociale arbejdes metoder, som kræves minutiøst beskrevet og dokumenteret. Politikerne er ikke trygge ved, at de professionelle bruger deres faglige skøn og intuition i arbejdet. Metoderne skal kunne beskrives og systematiseres. Det opleves som en mistænkeliggørelse af den professionelle, og det har en pris i forhold til faglig stolthed og arbejdsglæde.

Når man arbejder med mennesker, bliver man både som gruppe og som individ sårbar over for påstande om at varetage særinteresser (...) Arbejdet for de fagprofessionelle kan dermed true med at tabe sin subjektive mening, og de kollektive normer i professionsetikken kan føles pressede. (Dalsgaard og Jørgensen, 2010, side 165)

Socialforskningsinstituttet (SFI) har i 2007 udgivet publikationen *Metoder i socialt arbejde*. Her problematiseres socialarbejdernes tavse viden, og vigtigheden af at skelne mellem metodisk socialt arbejde og andre fremgangsmåder synliggøres. Der er et ønske om at udvikle og kvalificere det

⁶<https://www.kristeligt-dagblad.dk/danmark/opholdssteder-bekymrede-over-alkoholpaabud>

sociale arbejde, gennem *afprivatisering* og professionalisering. Metodisk socialt arbejde defineres som:

... planlagt, formålstjenligt, systematisk og verbaliseret. Det betyder, at arbejdet indebærer overvejelser om, hvad målet med indsatsen er, hvilke midler der er hensigtsmæssige for at nå dette mål, samt at arbejdet er tilrettelagt på så systematisk en måde, at socialarbejderen selv og dennes kolleger kan gentage metoden. Det er en forudsætning for denne reproduktion, at socialarbejderne sætter ord på, dvs. verbaliserer, mål, midler og systematik i arbejdet. (Thorsager m.fl., 2007, side 9-10)

Der tales generelt for en udvikling og sikring af medarbejdernes kompetencer, og betydningen af deres dannelse, takt og dømmekraft nedvurderes. Som nævnt i indledningen, er det her, der er risiko for en 'eichmannisering', som opstår i kølvandet af en "banal tankeløshed og mangel på kritisk tænkning, hvor man blot som den gode funktionær lever og reflekterer i overensstemmelse med de givne regler og normer" (Hansen, 2008, s. 31)

Jeg har arbejdet professionelt med udvikling af metoder, dokumentation af effekt og evaluering og kvalitetssikring af forskellige indsatser. Jeg har blandt andet arbejdet med *den logiske model* og *programteori*, der forklarer hvorfor, det vi gør, fører til de resultater, som opstår. Professor Hanne Kathrine Krogstrup beskriver programteori som antagelser om, "Hvad der virker – for hvem (mekanisme) – hvornår – under hvilke betingelser (kontekst) – og med hvilke forventede effekter (outcome)". (Krogstrup, 2006, s. 96). En evaluering har til hensigt at skabe opmærksomhed omkring indsatsens kvalitet, effekt og resultat. Som Albert Einstein angiveligt skulle have sagt: "Ikke alt, der kan tælles, tæller, og ikke alt, der tæller, kan tælles." Det skarpe fokus på de ting, der kan måles kvantitativt, risikerer at føre til en skævvridning, som Krogstrup skriver: "opmærksomheden henledes på de utilsigtede konstitutive virkninger, det kan skabe i form af inerti i organisationen, manglende integration af individuelle behov, fokus på økonomi frem for mennesker etc." (Krogstrup, 2006, s. 185). Mine egne oplevelser med konstitutive virkninger har ført til, at jeg ikke er sikker på, at vi kan dokumentere, evaluere, kvalitetssikre og kontrollere os frem til den bedste løsning inden for mit fag.

Dorthe Birkmose påpeger, at kontrollen har mange negative konsekvenser. "Mennesket trives ikke med mistillid, og en måde at reagere på er, at man giver op og mister arbejdsglæden. Man mister ganske enkelt motivationen for at gøre sit arbejde så godt som muligt." (Birkmose, 2014, s. 33).

Som socialpædagog, med mange års erfaring i arbejdet med mennesker, der har komplekse sociale og psykiske problemer, har jeg efterhånden skabt min egen personlige, faglige tilgang. Det er primært en pædagogisk tilgang, hvor det er afgørende for mig, at de mennesker jeg arbejder med selv har mulighed for at tage stilling i deres eget liv. I mit perspektiv skal pædagogikken understøtte demokratisering ved at bidrage til, at alle mennesker deltager i det sociale liv. Et vigtigt udgangspunkt for min socialpædagogiske faglighed er det relationsopbyggende element. For at kunne gøre en forskel for borgeren, er det nødvendigt med en bæredygtig relation. Med bæredygtig mener jeg, at vi ærligt kan fortælle hinanden hvad vi ser og hører, uden at relationen brister. Som pædagog er det også min opgave at arbejde med social integration og inklusion, herunder hjælpe borgeren til, i en vis grad, at kunne indgå i samfundet. Man kan sige, at det har et rehabiliterende⁷ sigte, forstået som det at støtte borgeren til at leve et godt og meningsfuldt liv. Helt grundlæggende er jeg, som pædagog, mit eget vigtigste redskab, idet jeg sætter mig selv i spil i samværet med borgeren. Som psykolog Åste Herheim beskriver det i bogen *Socialpsykiatri – En lærebog*: ”På denne måde er den socialpsykiatriske medarbejder som et redskab i sig selv; hun kan repræsentere en nær relation, social støtte og er samtidig det offentliges repræsentant overfor brugeren” (Herheim, 2005, s. 79). For mig er samtalen afgørende for, hvad jeg laver i forhold til borgeren. Samtaler kan have meget forskellig karakter, og jeg vurderer i hvert enkelt tilfælde, hvilken form, der er bedst at bruge. Fx kan jeg, sammen med en borger, have en samtale, der har primært jegstøttende karakter. Her handler det om, at jeg som pædagog støtter borgerens ’jeg’, Herheim forklarer jegstøtte som det ”at øge personens evne til selvbestemmelse (autonomi) og til at befæste identiteten” (Herheim, 2005, s. 81). Andre gange tager samtaler udgangspunkt i en kognitiv tilgang, hvor fokus er på fx motivation eller uhensigtsmæssige automatiske tanker, følelser og handlinger, jf. min senere gennemgang af kognitiv metode. Alt i alt handler det om, at jeg som socialpædagog har et professionelt samvær med borgeren, hvilket betyder, at jeg også tager ansvar for at sætte en relevant ramme for samværet. Psykologerne Andersen og Mørch beskriver det særegne professionelle samvær i antologien *Når rejsen er målet*:

I et socialpsykiatrisk regi er det selve samværet som er det professionelle arbejde. Ser vi på en given gruppe medarbejdere, som har professionel kontakt med deres klienter, vil vi se en stor forskel på de enkelte forhold. Hver enkelt medarbejder har sin helt specielle og unikke måde at være sammen med sine klienter på – og ligeledes skabe resultater. (Andersen & Mørch, 2000, s. 34).

⁷ Rehabilitering: ”At rehabiliterer betyder at genoprette. Habil er latin for duelig, dygtig eller skikket. Habiliterer betyder at skaffe sig eller opnå en kvalifikation. Rehabiliterer får så betydningen at komme tilbage til et (tidligere) niveau af kompetence” (Herheim, 2005, s. 65)

Denne forståelse ligger tæt op ad Hannah Arendts begreb 'pluralitet', der beskriver det enkelte menneskes karakter af at være et unikt og uerstatteligt individ, som yderligere behandlet i kapitel 3.

Jeg vil, med dette speciale, vise hvordan en filosofisk tilgang til det sokratiske kan tilføre min socialpædagogiske faglighed en ny dimension. Jeg antager, at det kan få betydning for mit professionelle samvær med borgerne, og bidrage til deres opbygning af brugbare sociale netværk og øget adgang til deltagelse i forskellige grundlæggende fællesskaber

Det er ikke muligt, i detaljer, at beskrive, hvordan det pædagogiske arbejde foregår, og på forhånd udfærdige ensartede og systematiske tilgange, som samtidig kan rumme et humanistisk menneskesyn og en intuitiv tilgang med udgangspunkt i en personlig dømmekraft. Sociale problemer er komplekse, og der er ingen enkle løsninger på komplekse problemer. Den politiske og forvaltningsmæssige begejstring for kontrol, dokumentation og styring udspringer, som jeg ser det, af en overdreven tro på, at man kan finde enkle løsninger, ved at anvende naturvidenskabelige tilgange på et samfunds- og humanvidenskabeligt område.

Professor Bent Flyvbjerg skriver i *Samfundsvidenskab som virker* (2009), at der foregår en videnskabskrig mellem natur- og samfundsvidenskab. Flyvbjerg ønsker at

... beskrive en mulig vej ud af krigen ved at udvikle en forståelse af samfundsvidenskab på basis af en moderne fortolkning af det aristoteliske begreb phronesis, der kan oversættes til 'praktisk visdom' (...) Phronesis overskrider både analytisk, videnskabelig viden (epistemé) og teknisk viden eller knowhow (techné) og involverer skøn og beslutninger, der træffes, som en virtuos social og politisk aktør ville træffe dem. (Flyvbjerg, 2009, s. 12-13).

Jeg ønsker et alternativ til den tekniske og epistemologiske tilgang til det pædagogiske arbejde. De metodiske standardiserede og detaljerede retningslinjer for arbejdet (techné) sikrer, efter min vurdering, ikke nødvendigvis, at borgerne får den bedste hjælp og støtte i den aktuelle situation. Den pædagogiske, psykologiske, sociologiske og kommunikationsteoretiske viden, der er opsamlet om mennesker med sociale problemer og socialt arbejdes metoder (epistemé), er ikke tilstrækkelig til, at vi kan analysere os frem til en komplet forståelse af det andet menneske, det unikke individ, vi som fagperson står over for. Phronesis, som en praktisk visdom, siger noget om, hvordan fagpersoner kan agere intuitivt rigtigt i konkrete enkelttilfælde. Flyvbjerg siger, at Aristoteles (384-322 f.Kr.) havde et blik for dette, som Sokrates (470-399 f.Kr.) og Platon (427-347 f.Kr.) ikke havde. Aristoteles får æren for at have grundlagt den empiriske videnskab. Flyvbjerg hævder, at

Sokrates derimod ringeagter konkret viden, og jagter universelle sandheder, og videnskabs-teoretisk ligner Sokrates' metode den hypotetisk-deduktive model. (Flyvbjerg, 2009, side 85-86). Hansen argumenterer imod dette synspunkt i bogen *At stå i det åbne* (2008):

Når f.eks. den Foucault-inspirerede uddannelsesforsker Bent Flyvbjerg (1991) skriver, at Sokrates stillede sig på logikkens og den analytiske rationalitets side, er det en misforståelse eller i værste fald en forfladigelse af, hvad det var, Sokrates og Platon ville og gjorde. (Hansen, 2008, side 38).

Flyvbjerg overser den dybereliggende eksistentielle dimension, der også er i den sokratiske tilgang. Sokrates var en eksistentiel tænker, som vidste, at sand viden ikke kan besiddes, men kun kan erfares i korte glimt. Det er den dybe undren, der er drivkraften bag menneskets søgen efter mening.

En lignende tolkning af den bagvedliggende hensigt hos Sokrates, ses i den psykologiske tilgang til kognitiv metode og terapi. I mit arbejde har jeg, især i forbindelse med motivationsarbejde og kognitive metoder, stiftet bekendtskab med begrebet 'sokratisk spørgeteknik'. Jeg har oplevet, at 'den sokratiske metode' har nogle indlysende fordele, men de populære *kognitive metoder* har tilsyneladende ikke helt fanget, hvad Sokrates oprindeligt ville med sine spørgsmål. For at understrege forskellen mellem en filosofisk og en psykologisk/kognitiv forståelse af det sokratiske, samt hvor solidt forankret sidstnævnte opfattelse af sokratisk udspørgen er i den kognitive metode, har jeg valgt at give et lille historisk indblik i metodens udvikling, fra den tidlige behaviorisme til nutidig kognitiv adfærdsterapi.

Kognitiv metode

Den kognitive tilgang i psykologien udspringer af behaviorismens forståelse af menneskelige handlinger som responser på ydre stimuli, hvor reaktioner er betinget af bestemte indlærte signaler. Et klassisk eksempel er psykologen John Watsons eksperimenter med drengen Albert:

One of the classic experiments in psychology, performed and published by Watson and Raynor in 1920, involved the conditioning of a fear response in a young infant, Albert, an eleven-month-old boy raised in a hospital where his mother was a wet nurse. For the conditioned stimulus they used a laboratory white rat and for the unconditioned stimulus a steel bar that was struck to give a loud noise. As the conditioning proceeded, Albert jumped, fell forward, and cried. Eventually, these responses occurred without the unconditioned stimulus – when the white rat was presented alone. This response was interpreted as a conditioned fear. They also demonstrated the process of the generalization of the response. Without further trials, Albert also exhibited the fear reaction to a dog, fur coat, wool, and even a Santa Claus mask. (Lundin, 1996, side 175)

Inden for psykologien går man gradvist væk fra stimuli-respons modellen, og i første bølge af kognitiv terapi, som finder sted i perioden 1955 – 1990, er terapiens primære fokus på omstrukturering af tænkningen. Terapien søger at ændre på patientens negative tanker om sig selv, andre mennesker og fremtiden. I anden bølge (1989 – 2003) fokuseres mere på koblingen mellem tænkning, livshistorie og grundantagelser (skemata). Det er stadig omstrukturering af tænkningens indhold, der er centralt. (Arendt & Rosenberg, 2013, s. 25-26)

Den tidligere psykoanalytiker Aaron T. Beck udvikler den kognitive adfærdsterapi i 1960'erne, hvor målet er at påvirke klientens dysfunktionelle, fejlagtige tænkning, der typisk igangsætter en kæde af selvopfyldende negative forventninger. (Cullberg, 1995, s. 468). Overlæge Jørgen Nystrup giver et eksempel på hvordan fx angst fortolkes i en kognitiv ramme:

En patient med angst kan opleve, at når hjertet banker, er det farligt, og han er ved at dø. Hvis patienten i stedet lærer, at han bliver ophidset og angst, fordi han forestiller sig en katastrofe, kan han få kontrol over sin egen reaktion og lære at acceptere de følelsesmæssige reaktioner som noget naturligt og i sig selv ufarligt. (Nystrup, 1997, side 61)

En af metoderne til at ændre klientens tænkning, i den kognitive metode, er bl.a. at bruge særlige spørgeteknikker, inspireret af Sokrates, men her i en mere enkel og formålsrettet udgave.

Psykiatriens forståelse af sokratiske udspørgen fremgår fx af bogen *Kognitiv behandling af skizofreni* (1998), hvor psykolog Nicole Rosenberg beskriver sokratiske udspørgen som en metode, hvor terapeuten stiller uddybende spørgsmål til patientens tanker. Det 'sokratiske' bruges til at undersøge patientens negative automatiske tænkning og sammenhængen med følelser og adfærd, og er "... en dialogform, hvor terapeuten stiller spørgsmål, der gør det muligt for patienten at opnå indsigt ved selv at opdage og formulere sine tanker." (Rosenberg og Jørgensen, 1998, side 47). Det sokratiske metode undersøger sammenhængen mellem følelser og adfærd, og kædes sammen med *den nedadgående pils teknik* (hvor man spørger ind til de informationer, man lige har fået af patienten, og bliver ved på denne måde til man stort set ikke kan komme længere, og således derfor ofte ender med personens grundlæggende skemata), en særlig metode til afdækning af de basale antagelser. Med denne teknik spørger man dybere ind til tankerne, fx "Hvis det var sandt, hvad ville det så betyde?" På denne måde når man frem til, at der under alle de negative automatiske tanker ligger en irrationel angst for afvisning eller latterliggørelse eller lignende. Terapeutens ønske er at få patienten til at stille spørgsmål ved sine egne grundlæggende antagelser. Som kognitiv metodes

brug af sokratiske spørgsmål beskrives her, er det en målrationel (behandlingsorienteret) tilgang til Sokrates og sokratiske spørgeformer, der kommer til udtryk.

Den tredje bølge inden for kognitiv terapi starter for cirka 15 år siden, og omfatter en række forskellige metoder. Tidligere handlede kognitiv terapi om at forandre tænkningen, nu er fokus mere på konteksten, og på at forholde sig til sin tænkning, uden ønske om at forandre, men i stedet acceptere sin tænkning. Patienten skal lære, at selv om der er nogle reelle problemer, behøver problemerne ikke styre patientens liv. Stadig anvendes sokratiske spørgeteknikker som en måde at lirkede bagvedliggende antagelser frem i lyset (bevidstheden). Sokratiske teknikker anvendes til at afdække patientens idiosynkratiske 'viden' og opbygge ny, mere realitetstilpasset og selvunderstøttende 'viden'. (Schlander, 2013)

De sokratiske teknikker indgår som en central del af den indsigtsgivende strategi i kognitiv adfærdsterapi. Det beskrives i den nyeste faglitteratur, her *Kognitiv terapi – Nyeste udvikling*, som:

En indsigtsgivende strategi, der udmøntes i det, der kaldes en fælles, empirisk udforskende fremgangsmåde eller vejledt opdagelse, og som består af sokratiske dialog og adfærdseksperimenter. 'Sokratiske dialog' anvendes ikke i den strikte filosofiske betydning, men som betegnelse for en grundlæggende samtaleform i kognitiv adfærdsterapi. (Arendt & Rosenberg, 2013, s 35)

I psykologiske forståelse er der en opmærksomhed på, at 'sokratiske dialog' kan anvendes i en særlig filosofisk betydning, som er anderledes end den betydning begrebet har i kognitive terapiformer. For psykologien er Sokrates et godt redskab til at hjælpe klienten med at få alternative synsvinkler på sine problemer.

Dette fokus på Sokrates er for mig at se en instrumentaliserende forståelse, hvor terapeuten tager dele af Sokrates' tænkning, dialektik og argumentationsteknik (elenchos), og anvender dem strategisk med et bestemt formål for øje. Formålet er, at terapeuten, på systematisk vis, skal behandle klienten, så klienten får det bedre. I kognitiv metode fører sokratiske spørgsmål til et resultat, og terapeuten når ind til sagens kerne, hvor klienten og hans problematikker forstås til bunds. Dette er et udtryk for det Finn Thorbjørn Hansen kalder "... den karikerede forståelse af Sokrates som pædagog, der fra start til slut ved, hvor han vil hen med sine samtalepartnere (Sokrates sidder inde med sandheden om det undersøgte, han vil blot på indirekte vis lede den anden derhen)". (Hansen, 2008, s. 350-351). På denne måde bliver spørgsmålene til en pseudo-undren, hvor terapeuten spørger klienten om noget terapeuten allerede ved, og derfor er i stand til at

vurdere om svaret er rigtigt. Sokrates forstås, inden for kognitive metoder, som ”... en slags erfaringspædagog, der var ude på at strukturere sin samtalepartners erfaringer på en særlig rationel måde.” (Hansen, 2000, s. 48).

En artikel i *Behavior Change* (2014) præsenterer en paneldiskussion mellem internationalt anerkendte eksperter, omkring anvendelsen af sokratiske spørgeteknik i kognitiv adfærdsterapi. Den gennemgående opfattelse i panelet er, at sokratiske udspørgen er en effektiv metode til at understøtte klientens læring. Spørgsmålene anvendes til at udvide klientens perspektiv og gøre ham/hende opmærksom på ny relevant information. Et medlem af panelet: Professor Christopher G. Fairburn (University of Oxford) henleder opmærksomheden på forskellen mellem en filosofisk og en psykologisk forståelse af Sokrates. Han siger:

Socrates certainly did not engage in what we refer to as Socratic questioning. He would not identify with what we talk about. He was apparently famously ruthless with his questioning and would pin people to the ground almost with his questioning. He liked to baffle people by asking mysterious questions that were slightly off topic, but he had a target and he would pursue people in his questioning until he could find some flaw in their position or argument (...). So the term is probably a misnomer but it exists. (Kazantzis, 2014, s. 6)

Fairburn erkender, at Sokrates ikke ville kunne genkende den spørgeform, som psykologien kalder ’sokratiske udspørgen’. Han siger dermed, at begrebet er misvisende. Fairburns beskrivelse af Sokrates, som en person, der var optaget af at spidde folk til jorden med sine ubarmhjertige spørgsmål, og forfølge dem, med et bestemt formål for øje, nemlig at finde fejl i deres synspunkter og argumenter, rummer ikke hele sandheden om Sokrates og hans projekt. Det er den samme tendentiøse læsning, som Flyvbjerg gør sig skyldig i, og den overser det eksistentielle element i Sokrates filosofi. Sokrates var ikke blot ude på at bringe folk ud af balance, han ønskede at vise dem, hvordan det at undersøge livet, tænke og undres, kan bringe mennesket i kontakt med en dybere mening. Sokrates siger i sin forsvarstale: ”at det ikke-undersøgte liv ikke er værd at leve for et menneske” (her fra: Hansen, 2000, s. 57)

Ledende forskere inden for den kognitive adfærdsterapi anerkender altså, at begrebet sokratiske udspørgen er misvisende, men anvender det, ikke desto mindre, som et centralt begreb i beskrivelsen af, hvordan kognitiv adfærdsterapi udføres.

Med det kognitive behandlerblik på mennesket er der en risiko for, at terapeuten i højere grad ser ’klienten’ som et tilfælde af noget alment, frem for at møde det unikke menneske, de sidder overfor.

Det kan fx ses i bogen *Kognitiv terapi – Nyeste udvikling* (2012), hvor forfatterne beskriver terapeutiske tilgange til en lang række lidelser: Misbrug, skizofreni, affektive lidelser, selvmordsrisiko, panikangst m.fl. Hvert kapitel beskriver en almen lidelse, og foreslår metoder til, hvordan terapeuten kan hjælpe 'klienten' med at håndtere denne lidelse. Det skal tilføjes, at jeg har erfaring for, at kognitiv adfærdsterapi er en yderst brugbar og effektiv metode i forhold til at behandle forskellige specifikke tilstande.

Med tanke på, hvor udbredt de kognitive metoder er inden for de pædagogiske, socialfaglige og psykiatriske områder, så finder jeg det interessant at se på, hvordan filosofisk praksis, og herunder en anden forståelse af det sokratiske kan tilføre disse fag noget nyt, og måske bedre, i kontakten med borgerne. I nogle sammenhænge har borgeren mere brug for at forstå sin situation, end at blive hjulpet af med problemer i sit liv.

Den filosofiske forståelse, jeg tager udgangspunkt i, ser sokratiske dialog som en måde, hvor på man kommer i kontakt med en filosofisk undren, og hvor man åbner sig for en ikke-vidende berørthed. Som Hansen beskriver den sokratiske inspirerede filosofiske praktikers fokus, så er det "*den filosofiske selvforståelse*", som hans samtalepartner har, og det netværk eller den linse af ideer og tanker og meninger, som vedkommende ser og forstår sig selv og verden igennem" (Hansen, 2000, s. 56).

I et filosofisk perspektiv har den sokratiske samtaleform noget andet at byde på, end det den kognitive psykologi fokuserer på. Sokrates skal ikke betragtes som behandler eller psykolog. I filosofien bruges den sokratiske tilgang ikke til at opnå bestemte resultater, eller som en samtalestrategi med henblik på at blotlægge ubevidste antagelser. Sokrates er 'hestebremseren', der stikker til sin samtalepartner med undersøgende, kritiske spørgsmål, og det er denne del den kognitive terapi har fokuseret på. Men Sokrates er også 'jordemoderen', der hjælper sin samtalepartner med at finde ind til, og føde, den viden, han har i sig selv, og han er 'den elektriske rokke', der lammer sin samtalepartner i en dyb, tavs undren.

Fælles for de pædagogiske, psykologiske og sociologiske vinkler er, at de fokuserer på at forklare mennesket, og skabe brugbar viden om mennesket. Hansen skriver i en artikel i *Uden for nummer* (10. årg., nr. 18, 2009), at perspektivet 'Hvad virker?' overser det eksistentielle og ontologiske

niveau, og dermed det sociale arbejdes værens-dimension. (Hansen, 2009, side 14). Det er hans vurdering, at ”for meget fokus på faglighed, professionalitet, metoder og procedurer kan stå i vejen for den ’taktfuldhed’ og åbenhed, der skal til for at et ægte møde med det andet menneske kan ske.” (Hansen, 2009, s. 14)

Den praktiske visdom, der skal til, for at den professionelle kan møde det andet menneske på en måde, så det er gavnligt i forhold til det gode liv generelt, kaldes phronesis. Hansen analyserer phronesis-begrebet, og dets rolle i moderne pædagogisk forskning ud fra fem forskellige positioner.

1. den **pragmatisk-funktionelle** tilgang, hvor phronesis tolkes som et intuitivt optimeringsbegreb for problemløsningsaktiviteter,
2. den **kritisk-emancipatoriske** tilgang, hvor phronesis tolkes som begreb for *sensus communis* og kritisk handle- og dømmekraft,
3. den **postmoderne** tilgang, hvor phronesis tolkes som et innovations- og kontingensbegreb,
4. den **eksistentialistiske** tilgang, hvor phronesis tolkes som begreb for radikal selv- og værdiskabelse, og
5. den **ontologiske** tilgang, hvor phronesis tolkes som begreb for en sanselig værensforfølelse. (Hansen, 2008, side 279-280).

Jeg ser min egen faglige forforståelse som tidligere præget af henholdsvis den pragmatisk-funktionelle (optimeret problemløsning) og den kritisk-emancipatoriske tilgang (handle- og dømmekraft). Som beskrevet har mit fokus, som socialpædagog, været på ’det der virker’, influeret af evalueringsbølgen og evidensdiskursen inden for socialt arbejde.

I forbindelse med mine studier på Anvendt Filosofi er mit fokus gradvist blevet flyttet til en optagethed af det eksistentielle og det ontologiske – Værens-dimensionen i det sociale arbejde. I forhold til anvendelsen af kognitive metoder er det spændende at se på, hvordan Sokrates kan inspirere til en mere åben tilgang, hvor udgangspunktet er ikke-viden og undren.

Anvendt filosofi

Dette speciale skrives inden for faget Anvendt Filosofi, som kort kan beskrives således: ”Anvendt Filosofi handler (...) om at engagere en filosofisk faglighed i konkrete praksisfelter, f.eks. (...) en pædagogisk praksis...” (Thøgersen, 2013, s. 11).

Jeg har valgt at specialisere mig på linjen: Organisations- og Dialogfilosofi. På uddannelsens hjemmeside kan man se, at fokus blandt andet er på at

... etablere en dialog mellem på den ene side filosofiens genkommende spørgsmål om, hvad mennesket er, og hvordan det bør indrette sig i fællesskab, og på den anden side de dagsaktuelle dialoger, processer og beslutninger i fx kommuner, institutioner og virksomheder.⁸

Jeg ønsker at undersøge, hvordan filosofien kan berige den pædagogiske praksis, som jeg er en del af i min professionelle hverdag. Som Thøgersen skriver: ”Anvendt filosofi handler på den vis om at få god filosofisk dannelse til at gå hånd i hånd med en udadvendt dialogisk orientering rettet mod konkrete mennesker i deres livsomstændigheder og mod samfundets praksisfelter.” (Thøgersen, 2013, s. 18).

Anvendt filosofi er dialogisk, i den betydning, at ”... man forsøger at forstå en aktuel menneskelig situation på baggrund af og som del af en aldrig afsluttet filosofisk dannelse.” (Paulsen, 2013, s. 3).

Anvendt filosofi er dermed et dobbelt venskab: et venskab med den visdom, som har rod i de vitale ubegribeligheder, og et venskab med en konkret del af virkeligheden, som man ønsker at være sammen med, drage omsorg for, hjælpe, gøre sig nyttig for, med henblik på at fremme visdommen i dette felt. (Paulsen, 2013, s. 6)

Det anvendelsesorienterede perspektiv i denne undersøgelse betyder, at jeg har fokus på, hvordan filosofien, gennem samtaler, kan medvirke til, at samtalens deltagere undersøger deres eget liv, og åbner sig for nye muligheder. Jeg vil i kapitel 4 komme nærmere ind på ’filosofisk praksis’ som en del af anvendt filosofi.

I det følgende kapitel vil jeg præsentere min teoretiske forforståelse, som tager sit udgangspunkt i filosofferne Hans-Georg Gadamer og Hannah Arendt, og deres syn på Sokrates, og begreber som forståelse, fortolkning, mening og undren.

⁸ <http://www.aau.dk/uddannelser/kandidat/anvendt-filosofi/fagligt-indhold/>

Sprog

Ikke kun klassikeren, skridende på sine versefødder,
ikke kun den moderne sprogballademager

Også havets nerver, også bølgerne skriver digte
Elegisk eller i fuld storm beskriver de den kyst
de har i sigte og mod hvilken de skal knuses

Jovist findes der fortællinger uden for sproget
Kiselsten som fremklapper ord
Skum som fraserer.

(Werner Aspenström⁹)

⁹ Werner Aspenström (1918-1997), svensk forfatter, landarbejdersøn fra Dalarna, fil.kand. 1945. Han stod for en radikal fornyelse af svensk poesi, mest i kraft af sin direkte og ukunstlede, ofte naivistiske tone og et tæt, billedrigt sprog, hvor dyr, myter og sagnstof genspejler det moderne menneskes livssituation og den forfinede tilknytning til jorden. (Gyldendals Leksikon)

Kap. 3: Filosofisk-teoretisk forforståelse

Forskellige teoretiske perspektiver på Sokrates og sokratiske dialog
Jeg ønsker, med dette kapitel, at præsentere og diskutere forskellige syn på Sokrates og hans dialogbegreb. Jeg vil primært tage udgangspunkt i Hans Georg Gadamer og Hannah Arendt, idet begge filosoffer bygger på Sokrates tanker, og på hver sin måde udfolder betydningen af en sokratiske tilgang til at forstå den menneskelige situation.

Hans Georg Gadamer (1900-2002):

Jeg vil i det følgende præsentere Gadamers filosofiske hermeneutik, der beskæftiger sig med, hvordan vi, gennem fortolkning, forståelse og applikation af mening, kommer i dialog og resonans med sagen selv.

Gadamer fremhæver sammenhængen mellem forståelse, fortolkning og anvendelse. Der er tale om én sammenhængende proces, og ”... *anvendelsen er en lige så integreret del af den hermeneutiske proces som forståelse og fortolkning.*” (Gadamer, 2007, s. 293). Den hermeneutiske proces er en aldrig afsluttet filosofisk dannelse.

Gadamer henviser til Sokrates, og hans tilgang til samtale og erfaring af sandheden. Hansen skriver i *At stå i det åbne*, med udgangspunkt i Gadamer: ”*Vi skal således grundlæggende være i undren over og samtale om det pågældende fænomen for at kunne gøre os håb om at opnå en dybere forståelse af fænomenet.*” (Hansen, 2008, side 19).

Gadamers eksistentielle og værensmæssige blik for sandhedserfaringer, vil være mit udgangspunkt for en nærmere undersøgelse af den sokratiske metode. I en artikel i Klassikerforeningens medlemsblad Logos, skriver Hansen om den indflydelse Sokrates har haft på Gadamers tænkning:

Når Gadamer beskriver 'det sokratiske' som en grundmodel for sin filosofiske hermeneutik, gør han det, fordi der i den sokratiske spørgeform og dialektik og elenchos ligger en bevægelse og længsel, der når ud over både doxai og episteme (altså ud over personlige meninger og generelle vidensbaserede udsagn) – for i stedet at rette sig mod en visdom (sophia, nous og phronesis), der knytter sig til en levende meningsfuldhed i livet, som den pragmatiske og kognitive bevidsthed og diskurs ikke har begreb om. (Hansen, 2015, side 8-9).

Den kognitive bevidsthed har med erkendelse at gøre, hvor imod den filosofiske tilgang handler om tænkning, at mennesket bruger sin unikke evne til at tænke, og derved komme i en elskende relation til verden.

Sandhed og Metode – grundtræk af en filosofisk hermeneutik:

For Gadamer er filosofiens opgave en vedvarende fortolkning snarere end at opnå endegyldige beviser. Gadamers filosofiske hermeneutik præsenteres i hans hovedværk (*Wahrheit und Methode*) - Sandhed og Metode, i dansk oversættelse fra 2007. Oprindeligt var det angiveligt Gadamers tanke, at værkets titel skulle være *Geschehen und Verstehen*.

Gadamer dachte dann an einen Titel wie Geschehen und Verstehen, den er vielleicht wegen seiner zu großen Nähe zu einem Bultmannschen Titel (Glauben und Verstehen) fallenließ. Erst während der Drucklegung fiel ihm der neue, goetische Titel Wahrheit und Methode ein. (Rodi, 1993, side 73).

Den oprindelige titel illustrerer den sammenhæng, der er mellem et ontologisk fænomen (hændelsen) og den deraf følgende filosofisk-hermeneutiske modalitet (forståelsen). Bogens endelige titel illustrerer en anden sammenhæng. Hvis man opfatter 'metode', ikke som en eksakt, generel metode til at opnå erkendelse, men i stedet som 'sagens egen gøre', så er der en høj grad af lighed mellem 'sandhed' og 'metode'. Gadamer ønsker at gøre op med tendensen til at teknificere metoder, og dermed gøre metoder til værktøjer, der kun bruges til at nå frem til sandheden, hvorved sandhed og metode fremmedgøres for hinanden.

Gadamer siger om sproget, at det er det medium forståelsen foregår i, alt hvad mennesket kan forstå er sprogligt. Han vender forholdet mellem menneske og sprog på hovedet og hævder, at sproget er den aktive part. Vi berøres af noget i sproget, som 'taler' til os.

Brugen og udvidelsen af sproget er ikke noget, som den enkelte bevidsthed kan have et frit og erkendende forhold til, som noget, den står overfor – for så vidt er det i bogstavelig forstand mere korrekt at sige, at sproget taler til os, frem for at vi taler det. (Gadamer, 2007, s. 436)

På samme måde siger han, at gennem den proces, hvor vi forstår og tilegner os en mening, er det nærmere sagen, der gør noget med os, end omvendt. ”Den hermeneutiske hændelse [tilegnelse og fortolkning] (...) er ikke noget vi gør med sagen, men er sagens egen gøre.” (Gadamer, 2007, s. 436). Det er med andre ord, noget 'tænkningen kommer ud for'.

Gadamer er optaget af det, som vores begreber forsøger at være et alment udtryk for, nemlig det indtryk, som fænomenet har skabt i mennesket, og vil give plads til *sagens egen gøre*. Sagen er, i denne forstand, af fænomenologisk kvalitet. Gadamers filosofiske hermeneutik drejer sig om at bringe sig i et sprogligt og fortolkende forhold til dette fænomen.

Udgangspunktet for vores undersøgelser var utilfredshed med det moderne metodebegreb. Og den mest betydningsfulde, filosofiske begrundelse for dettes utilstrækkelighed er Hegels

eksplicitte påberåbelse af det græske metodebegreb. Den metode, der behandler sagen på en måde, der er fremmed for den, har Hegel karakteriseret som 'ydre refleksion'. Den sande metode er sagens egen gøre. Denne påstand skal naturligvis ikke betyde, at den filosofiske erkendelse ikke også er en handling, ja kræver en anstrengelse, nemlig 'begrebets anstrengelse'. Men denne handling og denne anstrengelse beror på, at man ikke vilkårligt, med sine egne indfald eller foreliggende ideer, griber ind i tankens immanente nødvendighed. Sagen går afgjort ikke sin gang, får ikke sit videre forløb, uden at vi tænker. Men at tænke vil netop sige: at udfolde sagens egne konsekvenser. Hvilket indebærer, at man holder de forestillinger ude, 'der plejer at indfinde sig' og fastholder tankens konsekvens. Det er dette, man siden grækerne har kaldt dialektik. (Gadamer, 2007, s. 437)

Med 'begrebets anstrengelse' mener Gadamer, at man skal åbne sig for det indtryk, begrebet søger at begribe. Det er en evig oscillerende bevægelse mellem sagens fænomenologiske natur og vores forsøgsvis indkredsen af en betydning, som kan bidrage til en øget forståelse. I denne proces, hvor man står i det åbne, guides man af intuitive indfald, som udspringer af eksistentielle og værensmæssige inspirationer.

Forståelsen af, at begreberne selv forsøger at begribe; at fænomenerne vil noget med os; og at meningen udspringer af sagens egen gøre, kan forstås som intentionalitet. I ontologisk forstand er der en intention med væren. Vi har ikke adgang til denne eller disse intentioner, men kan fornemme deres eksistens gennem oplevelsen, som Gadamer beskriver den: *"Noget bliver til en oplevelse, såfremt det ikke blot opleves, men i kraft af at være oplevet får et særligt eftertryk, der giver det varig betydning."* (Gadamer, 2007, s. 63). Begrebet oplevelse omfatter både selve oplevelsen og dens resultat. En oplevelse er både det flygtige og umiddelbare, men også det 'eftertryk', der skaber en varig betydning i erindringen. Når noget bliver til en oplevelse for os, handler det også om, at der har været noget i begivenheden, som ligger ud over det forventede. Vi foregriber intentionaliteten i situationen (hændelsen, det sagte eller gjorte) og når noget nyt og uventet kommer til syne forundres vi, og oplevelsen gør indtryk, og efterlader et aftryk af varig betydning.

Gadamer forholdte sig kritisk til Hegels tænkning og begrebsdialektik. Gadamers udgangspunkt er en forståelse af livets ikke-reducérbare variation, væren er uendeligt meget mere end sprog. Som Gadamer udtrykker det: *"Hegels dialektik er en tænkningens monolog, der forud forsøger at yde, hvad der i enhver ægte samtale modnes lidt efter lidt."* (Gadamer, 2007, s. 350)

Hansen skriver om Gadammers forhold til Hegel:

Imod f.eks. Hegels åndsfilosofi og tro på, at man via fornuften kan indfange det universelle og skabe en total formidling af historie og nutid, taler Gadamer for en besindelse og om den nødvendige forlegenhed og sprognød, vi løber ind i, når vi forsøger at udtale os systematisk og logisk om det universelle. Denne forlegenhed knytter Gadamer eksplicit til Platons dialektik. (Hansen, 2008, side 48)

Når vi fortolkende og forstående tilegner os meningen med tekst, ytring eller adfærd benytter vi os af ord til at fastholde og beskrive denne mening. Der er ikke, i metafysisk forstand, en endelig mening, men vores ord afgrænser meningens horisont, så den i en vis forstand bliver forståelig. ”Det dialektiske ved fortolkningen skyldes først og fremmest, at det ord, der fortolkende rammer tekstens mening, bringer denne menings helhed til orde, altså giver en meningsuendelighed en endelig fremstilling.” (Gadamer, 2007, s. 438).

Det spekulative i Gadammers forståelse knytter sig ikke til det værende men til væren. Væren er den helhed, som de konkrete fænomener viser sig på baggrund af. Fra denne udtømmelige værenshelhed tilstrømmer en mening, som peger mod det usagte og uhåndgribelige.

Når man siger, hvad man mener og gør sig forståelig, forbinder man det sagte med det usagtes uendelighed til en meningsenhed, og lader det være forståeligt på denne måde. Selv om man bruger de mest almindelige og velkendte ord, er man alligevel i stand til at formulere det, der er usagt og skal siges. I denne henseende forholder den talende sig spekulativt, for hans ord afbilder ikke noget værende, men lader et forhold til væren som helhed komme til orde. Dette hænger sammen med det forhold, at det sagtes mening ændres når nogen gengiver det, uanset om vedkommende, på samme måde som en protokollant, bestræber sig for ikke at forvanske det. Selv i den mest dagligdags tale er der et afgørende moment af spekulativ afspejling, idet selv den reneste gengivelse af meningen rummer noget uhåndgribeligt. (Gadamer, 2007, s. 442).

Sproget forsøger at finde udtryk for noget, som i sagens natur er ikke-sproglig. Men sproget kan pege på noget betydningsfuldt, som træder frem på Værens udtømmelige baggrund. Undren er en særlig åbenhed over for fænomenerne, når de viser sig for den intentionelle bevidsthed, på den forståelses-horisont, den orienterer sig ud fra. Hansen beskriver det med denne metafor i rapporten *At innovere med hjertet*: ”... at undringen også kan ses som blivende til i ’brændingen’, i skummet, når det uendelige ocean slår i over og rammer den konkrete kyst og jord, det pågældende sted.” (Hansen, 2017, side 54). Når Værens hav rammer sprogets kyster kan den opståede undren manifestere sig i ord og begreber, der skal holdes levende, for ikke at stivne i dogmatiske forståelser.

Forforståelsen eller den forudgivne mening sætter en særlig forståelsessituation, som Gadamer kalder den hermeneutiske situation. I dette møde mellem det værende og forståelsens renhed er menneskets adgang til mening en sproglig handling.

... selv om fortolkningen må begynde et eller andet sted, så er dens udgangspunkt dog ikke vilkårligt. Det er overhovedet ikke nogen virkelig begyndelse. For som vi så, hører det altid med til den hermeneutiske erfaring, at den forståede tekst taler ind i en situation, der er bestemt af en forudgiven mening. Dette er ikke en beklagelig forvanskning og en reduktion af forståelsens renhed, men tværtimod forståelsens mulighedsbetingelse, som vi har karakteriseret som den hermeneutiske situation. (Gadamer, 2007, s. 444).

Situationen er udgangspunktet for forståelsen. Det er vores ståsted, og det er den kontekst, som vi er indlejret i. Som Gadamer også udtrykker det: ”*sproget er den midte, hvor jeg og verden forenes*” (Gadamer, 2007, s. 446). Eller sagt på en anden måde, sproget er der hvor ’vinduet’ til Væren viser sig.

Mennesket er altid i færd med at forstå. Når Gadamer understreger, at væren, der **kan forstås** er sprog, så betyder det, at der findes en væren, som ikke kan forstås med sproget. Der findes også en væren, som kan erfares. I de øjeblikke, hvor der leves, er man væren – i handling. At finde det ord, der kommer sagen lidt nærmere kan være en uendelig opgave.

”... en universel ontologisk struktur, nemlig grundforfatningen ved alt det, forståelsen overhovedet kan rette sig mod. **Væren, der kan forstås, er sprog.**” (Gadamer, 2007, s. 447). Først en fænomenologisk erfaring af Væren, dernæst en hermeneutisk forståelse. Sproget er det universelle medium, der gør forståelse mulig. Gadamer vender tilbage til dette citat i forordet til 2. udgave, hvor han tilføjer: ”*Ud fra dette aspekt ved forståelsen er der klart nok en fare for, at hændelsens egentlige virkelighed, især dens absurditet og kontingens, afsvækkes og forvanskes til en form for meningserfaring*” (Gadamer, 2007, s. 480). Sproget og verden står ikke i et 1:1 forhold, men sproget har karakter af noget uendeligt, fordi alt i princippet kunne udtrykkes i sprog. I realiteten er ethvert udsagn naturligvis begrænset i forhold til den aktuelle horisont. Sproget er derfor endeligt, da man ikke kan sige alt på én gang.

Gadamer anvender udtrykket ’emanation’ i sin analyse af forholdet mellem et kunstværk og dets afbildning. Originalen emanerer fra billedet, eller med andre ord, originalen bliver præsenteret gennem billedet. ”*Billedets eget indhold er ontologisk bestemt som emanation af urbilledet. Det ligger i emanationens væsen, at det udstrømmende er et overskud. Udstrømningens kilde bliver ikke mindre.*” (Gadamer, 2007, s. 136). På samme måde er vores sproglige forståelse en emanation af

væren. Når det værende strømmer ud gennem sprog, gennem det talte ord, er det sagens gøre. Forståelse er noget der sker med os. ”*Men at det sagte bliver til en meningshelhed gennem inddragelse af situation og kontekst, og først herigennem bliver noget, der er sagt, tilkommer ikke den talende, men det udtalte.*” (Gadamer, 2007, s. 460)

”*Når man forstår er man altid allerede inddraget i en hændelse, hvorigennem noget meningsfuldt gør sig gældende.*” (Gadamer, 2007, s. 461). At forstå i egentlig hermeneutisk forstand er altid at forstå anderledes. Forståelse er også selvforståelse, derfor ændres vores selvforståelse, når noget meningsfuldt gør sig gældende for os. Den selvtransformation, der kommer med en ændret selvforståelse betyder, at vi eksistentielt og værensmæssigt finder os selv et nyt sted, når vi forstår.

Som forstående er vi inddraget i en sandhedshændelse og kommer så at sige for sent når vi ønsker at vide, hvad vi skal tro. Det er således klart, at der ikke gives nogen fuldstændig fordomsfri forståelse, hvor meget end vores vilje til erkendelse må stile mod at undgå vores fordømmes tryllekreds. (Gadamer, 2007, s. 461).

Forståelse er horisont-sammen-smeltning, hvor gammelt og nyt vokser sammen til en levende betydning (Gadamer, 2007, s. 291-292). Vi forstår med udgangspunkt i traditionen, som er alt det vi har tilegnet os, og som er naturligt og selvfølgeligt for os. Traditionen udgør vores forståelseshorisont. Vi er, som sprogbrugere, en del af en bestemt sproglig kultur, som sætter sig igennem i form af strukturelle, førbevidste forforståelser.

Vi er, med andre ord, altid allerede midt i verden med en forståelseshorisont, som konfronteres med noget andet i mødet med andre mennesker. Når vi møder et andet menneske i en dialog, er det en invitation til at forstå anderledes.

”*At komme til forståelse i samtalen er ikke blot at spille sig ud og at sætte sit eget standpunkt igennem, men en forvandling hen imod det fælles. Hvor man ikke forbliver, hvad man var.*” (Gadamer, 2007, s. 359)

Gadamer ser en sammenhæng mellem hermeneutikken og den græske dialektik, i den forstand, at dialektikken ikke er en metode, der anvendes på et emne, men nærmere en handling, der udspringer af tingene selv – sagens egen gøre.

Spørgsmålet har en ontologisk forrang i forhold til svaret, og den hermeneutiske erfaring har spørgsmålets struktur.

En af de største indsigter i Platons Sokrates-fremstilling er, at det er vanskeligere at stille spørgsmål end at besvare dem (...) [her i] ligger den kritiske skelnen mellem egentlig og uegentlig tale. Den, der i en samtale kun stræber efter at få ret og ikke efter at få indsigt i sagen, vil ganske vist anse det for lettere at spørge end at svare. (Gadamer, 2007, s. 344).

Kun i den stadige udveksling af spørgsmål og svar kan forståelse finde sted. For Gadamer er der ikke forskel på det talte og det skrevne ord. Når vi står over for en nedskrevet tekst må vi overveje: Hvad er denne tekst et svar på. Det er i den grundlæggende undren, at vi åbner os for den hermeneutiske erfaring.

Sokrates dialektik, og hans kritiske spørgsmål til sin samtalepartner, bringer den anden i vildrede, og en tilstand af tvivl om sine egne synspunkter. Det væsentligste ved filosofien er, i bund og grund, at være undervejs i en utrættelig jagt på sand viden. I dialogen bekræftes ordene og deres mening gennem den andens forståelse, som er et resultat af tænkning. I denne forstand er det ikke muligt at skille sandhed fra metode, når ikke man forstår 'metode' som naturvidenskabens værktøj, men som dialektikken mellem spørgsmål og svar.

Sandhed kan ikke besiddes som et endeligt resultat, det ville kræve et fuldkomment sprog, der kan udtrykke den ultimative, endegyldige sande viden. Når vi oplever, at sproget ikke slår til, at tænkningen overskrider sproget, er vi i en tilstand, som Gadamer kalder 'sprognød'.

I et temanummer af tidsskriftet *Slagmark* skriver Cand. mag., Ph.d. Jonas Holst Sørensen om Gadamers begreb sprognød:

Sprognøden viser sig at have en skyggefuld bagside, som ikke alene bringer den talende i bekneb for ord eller slår denne med tavshed foran et sublimt overskudsfænomen, men dét at have sprog er at være spændt ud i en endnu ikke fuldbrydet samtale med sig selv og andre, der ikke alene skænker lydhørhed og oprejsning, men som med tiden fører en vis uoprettelig vindskævhed med sig. (Sørensen, 2004, s. 132)

Mennesker mødes i sprogets midte, som ikke er en gengivelse af en allerede forekommende sandhed, men netop er der, hvor meningshelheden kommer til orde.

"Den sokratiske dialogs maieutiske produktivitet, ordenes jordemoderkunst, retter sig ganske vist mod diskussionsdeltagerne som mennesker, som personer, men den holder sig dog til de meninger, de giver udtryk for, og til den immanente, sagsmæssige konsekvens, der udfoldes i samtalen." (Gadamer, 2007, side 349).

I det redaktionelle forord til Slagmark nr. 40, skriver Jonas Holst Sørensen om Gadammers syn på virkelige spørgsmåls evne til at forandre den, der forstår:

Spørgsmål, der er blevet forstået, kan man ikke blot stifte bekendtskab med. De bliver til ens egne spørgsmål. Gadammers hermeneutiske tænkning har som omdrejningspunkt netop sådanne "virkelige spørgsmål", der ikke er mere 'reelle' end andre spørgsmål, men som indebærer virkninger, der forandrer den, der har forstået og erfaret noget. (Sørensen, 2004, s. 8)

Modsat Hegels systematiske begrebsdialektik, hvor fornuften bringer os gradvist tættere på en universel sandhed (den absolutte idé), så talte Gadamer for Platon/Sokrates 'negative dialektik', hvor begreberne presses så meget, at de brister i aporier (tvivl) og grundlæggende undren.

Her er dialektik ensbetydende med at føre en samtale, hvilket først og fremmest betyder, at man ved at drage konsekvensen af spørgsmål og svar kan afsløre, at ens egne meninger kan være forkerte. Her er der altså tale om en negativ dialektik, idet den bringer os i vildrede angående vores meninger. Men dette betyder samtidig en afklaring, for herved bliver det muligt at få et adækvat syn på sagen. (Gadamer, 2007, s. 437)

På samme måde som dialektikken overvinder tilsyneladende modsætninger, er det også hermeneutikkens opgave at give et adækvat syn på sagen, eller foreløbigt at afdække den fulde mening i alle dens sammenhænge.

Mening er nødvendig for mennesket i dobbelt forstand. Vi kan ikke føre et menneskeligt liv uden at forholde os til mening, og vi er altid allerede i et forhold til mening. Mening eksisterer ikke uden for menneskelig erfaring. Når den professionelle har et teknisk eller funktionalistisk blik på menneskelige aktiviteter, hvor han prøver forstå mennesket fra en synsvinkel udenfor og hævet over det menneskelige, så er det et forsøg på at indtage et perspektiv fra et umuligt standpunkt.

Med begrebet fuldkommenhedsforegribelse vil Gadamer beskrive det forhold, at vi forsøger at fange den mening, der ønsker at komme til udtryk i den forhåndenværende sag.

"Først hvis man lytter på en sådan måde, vil teksten eller det andet menneskes egentlige mening vise sig – og ikke kun det, der direkte bliver sagt. Men altså det, teksten eller det andet menneske stræber efter, længes efter, at sige og artikulere." (Hansen, 2010, s. 123)

Fuldkommenhedsforegribelsen er en positiv indstilling, som gør det muligt at opfange det usagte. Gadammers hermeneutik er åben for en filosofisk undren, hvor man kommer i et *jeg-du* forhold (jf. Buber, 2004) til verden, andre mennesker og fænomenet selv. Det etiske viser sig for Gadamer i situationen, sagens 'egen gøren' er udtryk for det etisk rigtige. Hvorimod ... "Hvis man fra starten anlægger en (ideologi)kritisk hermeneutisk tilgang ('mistankens hermeneutik'), som f.eks. den

franske hermeneutiker Paul Ricoeur gør, så vil netop denne uudsigelige ”merværen” ikke kunne høres.” (Hansen, 2010, s. 123)

For at opnå en egentlig forståelse af fænomenet må man være villig til at miste fodfæstet for en stund, og åbne sig over for de spørgsmål, der vil stilles.

Den hermeneutiske erfaring og forståelse bliver således først for alvor til, når man grundlæggende selv er bragt ud i en spørgende og undrende bevægelse, hvor man så at sige mister det epistemologiske fodfæste og greb for i stedet at blive grebet, ontologisk set, af de spørgsmål, man er ramt af. (Hansen, 2010, s. 123-124)

De sokratiske spørgsmål fører til en dybere forståelse som en del af en dannelsesproces, men det kræver, at spørgsmålene stilles med udgangspunkt i en egentlig undren, hvor man gribes af sagen.

Som det fremgår, så er Gadammers forståelse af det sokratiske væsentligt anderledes end den forståelse, der ligger i ’kognitiv metodes’ tilgang til sokratiske udspørgen. Den kognitive tilgang antager, at det er muligt at spørge sig frem til klientens bagvedliggende forforståelser, som er den egentlige årsag til problemer som depression, angst og misbrug. Gadamer siger, at vi aldrig kan få et samlet overblik over vores forforståelse. Den skal i stedet ses som et førbevidst baggrundstæppe for vores kontakt med verden og væren. Vi er altid allerede indlejret i en horisont af tradition, sprog, forståelse, holdning, mening og viden. At forestille sig, at terapi kan bringe nogle styrende dynamikker, en forudgående sandhed, for dagen, så vi på den måde får større frihed til at agere autonomt i verden, er en illusion. Det bedste vi kan håbe på er at blive i stand til at være i en sanselig kontakt med væren, så vi bliver opmærksomme på den mening, der tilstrømmer os. For Gadamer er fænomenologi et spørgsmål om at gå til selve sagen, og forholde sig til værens fremkomst her og nu, frem for at antage en forudgående sandhed.

Jeg har nu præsenteret udvalgte elementer fra Gadammers filosofiske hermeneutik, som viser, hvordan sokratiske dialog kan være medvirkende til, at den enkelte træder ud i det åbne, og kommer i en undrende kontakt med den mening, som udstrømmer fra sagen selv.

Jeg vil, i det følgende afsnit, præsentere nogle af Hannah Arendts centrale begreber, og lægge vægt på hendes forståelse af det sokratiske.

Hannah Arendt (1906 – 1975):

Arendt ser menneskets tilværelse som en eksistens båret af forståelsesorienteret samtale. Hendes tænkning er i høj grad inspireret af Sokrates. Som eksistensfilosof er hun optaget af det ontologiske, som overskrider den problem- og løsningsorienterede forståelse, der ligger på det rent kognitive og epistemologiske niveau.

Hannah Arendt undersøger i essayet *Tænkning og moralske overvejelser* spørgsmålet: Hvad er tænkning? Hun skriver: ”... mennesket har en tendens til og (...) et behov for at tænke ud over grænserne for viden, at bruge sine intellektuelle evner, sin hjernes evner, til mere end et instrument for viden og gøren.” (Arendt, 1971, s. 92)

Arendt fremlægger, i den sidste del af sit essay, sin forståelse af Sokrates, og meningen med hans aporetiske dialoger. Sokrates liv var en søgen efter mening. Som han sagde i Forsvarstalen: ”*Et uudforsket liv er ikke værd at leve*”. Arendt skriver om tænkningen: ”*Det ligger i dens natur at ophæve, optø så at sige, dét som sproget, tænkningens udtryksmiddel, har frosset til tanker – ord (begreber, sætninger, definitioner, doktriner).*” (Arendt, 1971, s. 104)

For Sokrates er tænkning søgen efter mening (eros), ting der er værd at elske, fx skønhed, visdom, retfærdighed. Arendt skriver ”... *at kun mennesker fyldt med denne eros, dette behov for kærlighed til visdom, skønhed og retfærdighed, er i stand til at tænke.*” (Arendt, 1971, s. 108)

For Sokrates var tænkning en indre dialog, mellem jeg og mig. ”*For mig selv, der udtrykker denne væren-bevidst-om-mig-selv, er jeg uundgåeligt to-i-én (...)* Hvis man ønsker at tænke, må man sørge for, *at de to, som udfører den tænkende dialog, har det godt, at parterne er venner.*” (Arendt, 1971, s. 111-112)

Det aktive liv kontra åndens liv

Det aktive liv eller *vita activa* præsenteres i værket *The Human Condition* (1958). Her undersøger Arendt, hvad det vil sige, at mennesket gør noget, at det er aktivt. Det senere værk, der blev udgivet posthumt, *Life of the Mind* (1978), omhandler åndens liv, eller *vita contemplativa*.

Arendt skelner mellem tænkningens verden, og en verden af gøren og laden. Enten er vi i gang med at agere som handlende væsner i verden, eller også tænker vi. ”*Thi tænkningens vigtigste træk er, at den forstyrrer al handling*”. (Arendt, 1971, s. 94)

Arendt (...) har også et blik for denne værensmæssige sandhedsdimension I den sokratiske tænkning, men dvæler i højere grad [end Gadamer] ved den filosofiske undren (thaumazein) – en sanselig tavs ikke-viden – som porten til, ledetråden i og drivkraften bag den sokratiske dannelses- og samtaleproces. (Hansen, 2015, side 9)

Den filosofiske undren kan først opstå, når vi holder op med at være optaget af at handle i verden, forstået som arbejde og fremstilling. På den ene side, er Arendt handlingsorienteret, på den anden side er hun tænkingsorienteret. Den rigtige handling kan ikke ske uden der har været tænkning, hvor imod den rigtige tænkning ikke kan ske uden man har været i handling. Hun forsøger at binde det sammen.

This method had its significance in a twofold conviction: every man has his own doxa, his own opening to the world, and Socrates therefore must always begin with questions; he cannot know beforehand what kind of dokei moi, of it-appears-to-me, the other possesses. He must make sure of the other's position in the common world. Yet, just as nobody can know beforehand the other's doxa, so nobody can know by himself and without further effort the inherent truth of his own opinion (Arendt, 2004, side 434)

Det er en lignende forståelse af Sokrates, der kommer til udtryk inden for kognitiv metode, hvor sokratiske udspørgen bruges til at blottlægge personens doxa, eller umiddelbare antagelser om en situation og dens konsekvenser.

Mennesket må være nysgerrigt undersøgende i forhold til sin egen tænkning. At forlade sig på sine egne umiddelbare antagelser er en form for mental dovenskab. Tænkning er en anstrengelse, som også Gadamer påpeger. I den indre dialog, som tænkningen er, bliver man en del af fænomenet, man lader sig gribe af fænomenet først. Herefter kan tænkningen, det der vil tænkes, ske.

Der er grundlæggende to forskellige menneskelige erfaringstilstande: dualitet og pluralitet. Arendt bemærker, at verden åbner sig for hvert enkelt menneske på forskellig måde. En sokratiske (maieutisk) dialog består af spørgsmål, som gradvist fører til, at parterne i dialogen forstår hinandens perspektiver bedre, og derved bliver opmærksomme på den meningshorisont de har til fælles. For at kunne forholde sig kritisk til sin egen doxa må mennesket først være en unik del af et fællesskab (pluralitet), for derefter at gå i dialog med sig selv (dualitet), eller som Sokrates siger: blive *to-i-en*.

Arbejde, fremstilling og handling

Arbejde og fremstilling er menneskelige aktiviteter, der har et instrumentelt, sags-orienteret fokus.

Hvor imod 'handling' (action) er en intersubjektiv, ikke instrumentel aktivitet.

Hvis handling som begyndelse svarer til fødslen, hvis den er en aktualisering af det menneskelige grundvilkår, som hedder natalitet, så svarer talen for sit vedkommende til forskelligheden og er en aktualisering af pluraliteten som menneskeligt grundvilkår, det vil sige af livet som en forskellig og unik eksistens blandt ligestillede. (Arendt, 2005, s. 182)

At handle og at tale høre med til menneskets aktive liv. Det er gennem handling og tale, at det enkelte individ kommer til syne i verden. Det er først når det enkelte menneske giver sig til kende, at han i egentlig forstand selv finder ud af hvem han er.

Dette afslørende moment ved tale og handling viser sig overalt, hvor mennesker er sammen med (...) hinanden – det vil sige i det blotte menneskelige samvær. Selvom ingen kan vide, hvem det er, han afslører, når han giver sig til kende gennem ord og handling, så må han dog være villig til at vove denne afsløring. (Arendt, 2005, s. 184)

Tænkningen er som en vind, der forstyrrer og optør det, der er stivnet i sprogets frosne skorper.

Problemet – og grunden til, at den selv samme mand kan forstås og forstår sig selv som hestebremse såvel som en elektrisk rokke – er, at denne vind, hvornår den end vækkes, har den særlige egenskab, at den fjerner sine tidligere manifestationer. Det ligger i dens natur at ophæve, så at sige optø det, som sproget, tænkningens medium, har frosset til tænkning – ord (begreber, sætninger, definitioner, doktriner), hvis svaghed og manglende fleksibilitet Platon undsiger ... (Arendt, 2010, side 123)

Her taler Arendt om Platon syvende brev, hvor han forklarer, at livets vigtigste emner og spørgsmål ikke kan nedfældes på skrift, men kun kan erfares gennem det levede liv.

Finn Thorbjørn Hansen har, i flere af sine bøger, beskæftiget sig indgående med Arendt filosofi.

Den tyske eksistensfilosof og politiske tænker Hannah Arendt er også optaget af den filosofiske undren som begreb og som praksis. Hun giver nogle fascinerende og dybdegående beskrivelser og analyser af forskellen mellem refleksion og tænkning, hvor sidstnævnte knytter sig til en 'beundrende undren', som igen forbindes til Sokrates og det græske begreb for undren (thaumazein). (Hansen, 2017, side 51)

Tænkningen kræver, at man vover at afsløre sig selv. Pluraliteten udfolder sig i tale og handling.

Handling forstået i Arendts perspektiv, som knytter handling til det offentlige rum. ”Det offentlige sted er for Arendt det sted, hvor personen træder eksistentielt frem for andre” (Hansen, 2008, s. 50).

Pluralitet er betingelsen for menneskelig handling, fordi vi er alle mennesker. Men ingen er nogensinde det samme som alle andre. Vi er personer med unikke navne, biografier og talenter, der

påvirker, hvordan hver enkelt af os deltager i livet, og det betyder, at jeg kan aldrig gå ind og erstatte dig.

Hansen skriver om Arendt begreber *labour*, *work* og *action*. Han fremhæver betydningen af 'action', som grundlæggende har med menneskets frihed at gøre. Det er elementer af spontanitet og fælles handlen i 'action'-begrebet, som også beskrives som

... en spontan fuldbyrdelse af en livsudfoldelse, som bl.a. bliver til gennem en fælles handlen i forhold til og samtale om, hvad identitet og meningsfuldhed er. Action-aktiviteten er en begivenhed, en hændelse: Noget sker, hvor jeg ikke gør noget med mig. En tankegang, der ikke ligger langt fra Løgstrups begreb om de spontane og suveræne livsytringer eller Gadammers begreb om begivenheden. (Hansen, 2008, s. 51)

Samtalen med andre mennesker åbner op for, at noget nyt kan ske, som også Anne Marie Pahuus fremhæver i sin analyse af Arendt filosofi: *"Det forhold, at mennesker behøver samtalen med andre for at kunne åbenbares som personer, er Arendts primære filosofiske pointe."* (Pahuus, 2006, s. 71)

For Arendt har det at filosofere en stor betydning for vores vanemæssige tænkning, vores etablerede meninger, værdier og regler, der har karakter af frosne tanker. Hun forbinder den dybe undren, i forundringsøjeblikket, med det højeste stadium af at være i live. Den undrende relation til andre mennesker og til verden gør os i stand til at se *"den unikke situation og det unikke menneske, vi står over for, og dermed høre og møde den etiske fordring i situationen"* (Hansen, 2008, s. 32).

Arendts etiske udgangspunkt er en forpligtethed på situationen og det unikke menneske vi står overfor, en nærhedsetik. Vi er, som mennesker, forpligtet til at bruge vores evne til at tænke.

Arendt skelner mellem erkendelse og tænkning. Det er to væsensforskellige aktiviteter, der stræber efter henholdsvis sandhed og mening. Professor Hans-Jørgen Schanz skriver i en artikel om Hannah Arendts syn på tænkning:

Beundrende undren er det, som sætter tænkningen i gang. Her ser vi, hvorfor tænkning ikke kan gå op i erkendelse, for den starter formentlig altid med et problem, som påkalder sig løsningsinitiativer af kognitiv art. På den anden side må det hævdes, at skønt tænkning og erkendelse har vidt forskellige igangsættere, så bevæger de sig begge i sprog. Men atter på forskellig vis: erkendelse er orienteret efter sandhed (sandheder) via kognitive domme, tænkningen har med mening og forståelse at gøre. (Schanz, 2003, s. 34)

I relation til kognitiv metode kan man sige, at Arendts begreb om 'erkendelse' ligger tæt op ad den kognitive tilgang til at hjælpe mennesker med at eksistere i verden. Hvorimod tænkning, som direkte relaterer til det sokratiske, har med den dybere forståelse af menneskets ontologiske forhold

at gøre. Kognitiv metode har med teori at gøre, og det levede, undersøgte liv har med theoria at gøre. Både Gadamer og Arendt skelner mellem teori og theoria. Teori er et iagttagende, reflekterende forhold, hvor vi analyserer på tingene. Theoria derimod er deltagende, man bliver en del af fænomenet, man lader sig gribe af fænomenet, og derved viser det sig, hvad der vil tænkes. (Hansen, 2008, s. 297-303)

Om Sokrates, viden og undren

Sokrates har sagt, at filosofi begynder i undren (thaumazein). Når vi ikke længere ser på verden med et bestemt formål for øje, men ser på den for dens egen, eller vores egen skyld, så oplever vi undren. Undren er ikke spørgsmål, for spørgsmål kræver ord. Assistant professor ved Bilkent University James Alexander tager, i artiklen *The Four Points of the Compass*, udgangspunkt i Biblens fortælling om Babelstårnet. Mennesket eksisterer i Babel (ordenes verden) og vi vil, som konsekvens af dette, forsøge at sætte ord på vore oplevelser.

This is the Parmenidean moment, when the veil of experience is torn by utterance, so that the world divides into the word which is uttered and the world which it is uttered of. At this moment philosophy is no longer silent consciousness but a consciousness through words.
(Alexander, 2012, side 86)

Undren har ikke nogen bestemmelse, ingen motiver ud over et besynderligt, nærmest metafysisk formål – at forstå og at vide. Når vi forsøger at sætte ord på vores indsigt skaber vi en kunstig afstand til væren. Det er ikke længere tavs kontemplation, men sprogliggjort viden.

I dialogen med matematikeren Theaitetos når Sokrates frem til, at sansning og viden ikke er det samme, idet sandhed indebærer, at man kommer i berøring med væren. Han opsummerer: ”*Jamen, så er det ikke påvirkningerne, der indebærer viden, det gør derimod ræsonnementet om dem. Det ser jo ud til at være dér, man kan komme i berøring med væren og sandhed, og ikke det andet sted [sanserne]*”. (Platon, 2007, s. 92). Her sender Sokrates Theaitetos på en ’vejledt opdagelse’ (som man ville kalde det inden for kognitiv terapi), hvor han erfarer, at der er forskel på situationen (sanse-påvirkningerne) og hans tænkning (ræsonnement) om situationen.

Senere i samme dialog når Sokrates og Theaitetos frem til, at ”*Viden er sand mening ledsaget af en forklaring*” (Platon, 2007, s. 119). For at der kan være tale om egentlig erkendelse, er det en forudsætning, at det er sandheden, der erkendes, og at den kan begrundes. Dialogen ender dog med, at alle svarene på spørgsmålet ’Hvad er viden’, må forkastes.

Lektor John Llewelyn skriver om undren, i artiklen *On the saying that philosophy begins with thaumazein* (2001), at enhver forundret person er en filosof, og enhver filosof begynder med en undren. Her redegør Llewelyn for de epistemologiske og ontologiske sammenhænge mellem viden og undren.

Når man konfronteres med forhold, der tilsyneladende er selvmodsigende, opstår en umiddelbar, overfladisk undren (aporia), som fører til en nærmere undersøgelse af skjulte sammenhænge. Når de bagvedliggende årsager er afsløret, forsvinder den første forbavselse. (Llewelyn, 2001). Men filosofi er ikke kun en søgen efter viden, og tingenes årsager:

Philosophy is not only a search after episteme and, where possible, nous concerning causes, but also that pursuit given direction by the hope of wisdom, sophia, knowledge of the most honourable kind. This ultimate aim is what impresses the stamp of philosophy on the humbler questions with which it begins. (Llewelyn, 2001, s. 49)

Den store undren (thaumazein) er der, hvor man på et eksistentielt og ontologisk niveau undres over, berøres af, føler ærefrygt i forhold til eller mystificeres over det man stadig ikke kan forklare. Her undrer man sig ikke over, at ting er som de er, men at ting **er**. Det er en undren over det mest ordinære i den menneskelige eksistens. En undren over, at der ikke er ingenting, men noget. En sådan stadig optagethed af uforklarligheder, er en stræben efter viden på et højere niveau: 'Sophia'. Denne visdom er en total indsigt i alle ting, en samlet forståelse, som kun det ideelle menneske kan opnå. Det er denne undren, der er årsagen til, at mennesker filosoferer, i betydningen stræber efter visdom. (Llewelyn, 2001)

Som jeg har forsøgt at vise, så er der stor forskel på den psykologisk/kognitive forståelse af en sokratiske metode, og en eksistentiel-ontologisk tilgang til sokratiske undren. Kognitiv metode bygger på, at vi kan opnå viden om hvordan vi i bund og grund er indrettet med hensyn til tænkning og forståelse. Sokrates bygger i stedet på ikke-viden. Den sokratiske undren fordrer et nærvær og en modtagelighed over for fænomenet. Et nærvær som muliggør en sensitivitet over for de sprækker og mellemrum, hvor glimtvis indsigt opstår.

Den undren og glimtvis indsigt vi kan rammes af, i mødet med livets store spørgsmål, er nærmest umulig at artikulere i sproglig form. Her kan kunst, fx digte og musik, ofte bedre ramme den helt rigtige måde at udtrykke disse ting. Bonden, digteren, højskolemanden og thyboen Tom Kirk skrev i 1990 en sang (*Noget om fortælling*) til Hanstholm Friskoles jubilæum. Den siger meget om undren, ordknaphed og glimt af en metafysisk indsigt, her er gengivet det tredje og sidste vers:

*" Når håbet om at leve nu bli'r genfødt og til stede,
når vi kan ta' imod vort liv i både gru og glæde,
når det er svært at sige de forløsende ord
om drømme og om længsler og om skjulte frø, der gror,
så må vi finde billeder, der ligner det, vi aner:
trækfugleflugt og hanegal og fjerne stjernebaner,
et hav i dis, en svanger mor,
en fremstrakt hånd og børn, der tror.
- Og livets egen melding bli'r en levende fortælling."*

(Tom Kirk, 1990)

Tom Kirk beskriver her, hvordan billeder (metaforer) ofte er bedre til at udtrykke det vi kun lige aner, det vi ikke kan finde ord for. Han var selv en stor fortæller, og det er i fortællingen, at vi kan mødes med andre mennesker. En personlig og levende fortælling kan vise andre hvem vi er, og hvad vi står for. Som jeg beskriver i kapitel 4 ankommer deltagerne i en sokratisk dialoggruppe med hver deres levende fortælling, som danner udgangspunkt for den filosofiske samtale. Her kommer jeg mere ind på betydningen af, at man fortæller sin personlige historie for gruppen.

Etiske overvejelser

De sokratiske dyder, udspringer af **dydsetikken**, som går helt tilbage til Platon og Aristoteles og lægger vægt på den handlendes dyder, såsom: mod, mådehold, retfærdighed og den eneste dyd Sokrates anerkendte: visdom. En person, der rummer disse dyder, vil handle rigtigt i en given situation. For en dydsetiker er det vigtigt at opøve den rigtige karakter, så dyderne kommer til udtryk i alle personens handlinger. Sokrates var dydsetiker, og tog udgangspunkt i, at der findes én dyd, nemlig visdom. Med den rette indsigt, ved vi også, hvad der er det rette at gøre i en given situation. (Lübcke, 2010, s. 157)

Som jeg har vist, ligger det etiske udgangspunkt for Gadamer og Arendt tæt op ad K.E. Løgstrups ontologiske etik, omsorgsetik eller **nærhedsetik**, som ser spørgsmålet om, hvad der er det rigtige at gøre, fra et deltagerperspektiv. Han skriver:

Fra det grundvilkår, vi lever under, og som det ikke står til os at ændre, nemlig at den enes liv er forviklet med den andens, får den etiske fordring sit indhold, idet den går ud på at drage omsorg for det af den andens liv, som forviklingen prisgiver én. (Løgstrup, 1996, s. 20)

Løgstrup mener, at vi handler i forhold til andre mennesker, med udgangspunkt i en etisk fordring, der er en grundlæggende moralsk regel. I de tilfælde, hvor vi indgår i en jeg-du relation med det

menneske, der er i vores nærhed, så opstår spontant det Løgstrup kalder suveræne livsytringer, som er en trang til at handle på en bestemt måde i en given situation. Suveræne livsytringer kan fx være tillid, barmhjertighed og oprigtighed. (Løgstrup, 1991)

For nærhedsetikeren er det vigtigt at lytte til, hvad samvittigheden siger i den konkrete situation, og handle uselvsk med blik for, hvad der er bedst for det andet menneske. For nærhedsetikeren har det betydning, hvordan det andet menneskes liv går, og om det lykkes. Den filosofiske praktiker Anders Lindseth har også et nærhedsetisk perspektiv på filosofisk praksis. Lindseth taler om at være opmærksom på de unikke livsudtryk, som søger sin vej, ligesom det Løgstrup kalder suveræne livsytringer. Livsudtrykkene er vores etiske og eksistentielle erfaringer ”*De virker (...) i det stille og sætter sig igennem på deres egne præmisser. I den forstand er de spontane og suveræne*” (Hansen, 2008, s. 137)

Opsummering

I dette kapitel har jeg præsenteret de dele af Gadamer og Arendt teorier, som jeg vil anvende i min analyse af de gennemførte sokratiske dialoggrupper. Begge filosoffer lægger vægt på den undren vi kan rammes af, når vi lytter efter, hvad der vil siges, og hvad den enkelte situation kalder på.

Gadamer hermeneutik, som en helhed af fortolkning, forståelse og anvendelse, viser, at ’sagen selv’ er af fænomenologisk natur, og som sådan både ’vil’ og ’gør’ noget på egen hånd. Vores opgave som hermeneuter er at fastholde ’begrebets anstrengelse’, i en bevidsthed om vores egen horisont, så vi kan bevare en åbenhed over for det indtryk, som begrebet søger at begribe. Her giver Gadamer nogle redskaber til brug for tænkningen, som åbner op for en ny forståelse af, hvad det er, der vil siges

Arendts brug af begreber som arbejde, fremstilling og handling, og hendes skelnen mellem ’*vita contemplativa*’ og ’*vita activa*’ viser, at det er menneskets natur at være aktivt handlende, såvel som det ligger til mennesket at ville det kontemplative liv – tænkningen. Arendts centrale begreb ’*natalitet*’ minder os om, at hvert menneske er unikt, og kommer til verden indeholdende muligheder for forandring og fornyelse. Hvert nyt menneske indeholder det endnu ikke tænkte. Gennem ’action’ bliver vi aktivt deltagende medlemmer af samfundet, som det unikke individ vi er.

Både Gadamer og Arendt lægger vægt på, at vi gennem en opmærksomhed på, hvad situationen fortæller os, hvilke udtryk, der kommer til syne, er i stand til at fornemme, hvad øjeblikket byder os at gøre. Vi er forpligtede på at være opmærksomme og nærværende over for det fænomen vi står midt i. Som Gadamer siger, så er det ikke nok at forstå, vi skal også handle i forhold til den mening vi får øje på. I næste kapitel kommer jeg kort ind på K.E. Løgstrups nærhedsetik, som uddyber, hvordan vi som mennesker har en forpligtelse over for hinanden.

Sokrates er det fælles tankegods for Gadamer og Arendt. Sokrates' tilgang til ikke-viden og undren, bliver det ontologiske udgangspunkt for en dialogisk filosofi, med henblik på en undrende udforskning af menneskelivet, en fortsat spørgende tilgang, der aldrig ender i færdige resultater og svar.

I næste kapitel vil jeg gennemgå min tilgang til praktisk filosofi. Her vil jeg især fremhæve den sokratiske dialoggruppe, som en mulig tilgang til filosofisk praksis.

Kap. 4: Filosofisk praksis

Jeg beskæftiger mig, i dette speciale, med dialogfilosofi, nærmere bestemt den sokratiske dialog, som er en særlig form for filosofisk praksis. Filosofien opstår gennem dialogen, hvor mennesker taler sammen og bringer sig i en spørgende relation til livet. Filosofi er at undre sig.

Filosofisk praksis er en retning inden for filosofien, som blev grundlagt af den tyske filosof Gerd Aschenbach i starten af 1980'erne. Han var kritisk overfor terapeutiske samtaler, hvor mennesket behandles som et tilfælde, og overfor den akademiske filosofi, som ikke er i kontakt med det levede liv. Han ønskede at bruge filosofien til at hjælpe mennesker i deres unikke og konkrete livssituation, uden at behandle dem som et tilfælde af noget alment. I en filosofisk praksis spiller den filosofiske praktiker en aktiv rolle, og bringer sig selv og sine overvejelser i spil sammen med den eller de personer, han samtaler med. Den norske filosof Anders Lindseth har udviklet sin egen tilgang til filosofisk praksis, med fokus på samtaler, der er rettet mod forståelse. Lindseth mener ikke, at vi kan løse alle de problemer vi står overfor, mange af dem er fundamentale vilkår i tilværelsen, som det er meningsfuldt eller nødvendigt at leve med. For Lindseth er den filosofiske praksis et redskab til at nå en større forståelse af de grundvilkår, der hører livet til. (Ziethen, 2014, s. 313-316).

Den sokratiske dialoggruppe er en filosofisk praksis, som især er blevet anvendt af Finn Thorbjørn Hansen inden for professionsfag, såsom sygeplejersker og socialpædagoger. Ziethen beskriver Hansens pointe som:

... at målet i den filosofiske praksis er at lade den enkelte komme i kontakt med sagen og livet selv og på sagens og livets præmisser, hvorved den enkelte og gruppen overgår fra en beherskende tilgang til en lyttende modtagelse af sagen og dermed af, hvad livet 'udtrykker gennem indtrykket'. (Ziethen, 2014, side 318)

Som jeg tidligere har vist, så anvendes såkaldt 'sokratiske spørgeteknikker' i forskellige former for kognitiv terapi. I modsætning til denne brug af Sokrates, som lægger op til en 'beherskende' tilgang til sagen, så vil jeg, i filosofisk øjemed, have fokus på hvordan Sokrates kan hjælpe os til at komme i et lyttende og undrende forhold til fænomenet. Fænomenet, eller sagen, er en væren hinsides sproget, og i en filosofisk praksis stræber vi efter at komme i kontakt med sagens selv.

Jeg tager udgangspunkt i Gadammers og Arendts forståelse af den undringsbaserede tilgang til sokratiske dialog, hvor den filosoferende åbner sig for, hvad det er, der vil siges. Min gennemgang af

Den Sokratiske Dialoggruppe lægger op til den metode jeg anvender i mine praktiske øvelser med filosofiske samtalegrupper.

Hansen skelner mellem filosofisk praksis og filosofisk *praxis*, en skelnen han henter fra Aristoteles.

Når vi står i en praksis, er vi formålsrationelle. Det, vi gør, gør vi for at opnå noget andet. En murer samler mursten for at bygge et hus. Når vi står eller er i en praxis, derimod, gør vi det, vi gør, fordi det har en værdi i sig selv, som f.eks. når vi leger, elsker, maler eller går en tur i skoven. Praxis er knyttet til den eksistentielle dimension i tilværelsen. (Hansen, 2008, s. 11)

Praksis er en metodisk-videnskabelig tilgang, hvor imod *praxis* er en filosofisk-hermeneutisk tilgang, Hansen beskriver det som en *praxis-ontologi*. (Hansen, 2008, s. 242)

[Sokrates siger] at drivkraften (etos) i den filosofiske dialog fra start til slut er en grundlæggende undren. Vi kommer således sjældent fra en sokratiske dialog med et svar, men stort set altid med et udvidet sind i form af nye og kvalificerede spørgsmål, der er dukket op i kraft af undringen. (Hansen, 2016, s. 105)

Som tidligere nævnt, er det derfor, der er forskel på den kognitive metodes opfattelse, og den filosofiske opfattelse af det sokratiske. Forskellen ligger i, at den ene tilgang ønsker et svar, den anden stræber efter dannelse og undren.

Den sokratiske dannelsesproces

Hansen beskriver den sokratiske dannelsesproces som en 'rute' den filosoferende kan bevæge sig gennem. Turen går fra den levede erfaring, gennem forskellige stadier af undren, tænkning og viden, til en ny indsigt og praktisk visdom, der danner baggrund for nye vaner. (Hansen, 2008, side 174-175)

Den sokratiske dannelsesproces kan beskrives som bestående af forskellige momenter: først optøningen af de skråsikre meninger og begreber gennem kritisk-ironiske undersøgelser. Dernæst mødet med tavsheden, når forundringen griber én. Så kontemplationen og lytningen, når man tier for at høre, hvad sagen/fænomenet siger til én. Og endelig i den fornyende 'kommen-til-verden-som-på-ny' (maieutikken), når man personligt vil forholde sig til og svare på det, som tænkningen har gjort én lydhør overfor. (Hansen, 2012, s. 272)

I en filosofisk dialoggruppe er der mulighed for at gennemgå en sokratiske dannelsesproces 'en miniature'. Metoden er tilrettelagt, så deltagerne kommer gennem de forskellige momenter.

Som deltager i en sokratiske dialoggruppe er udgangspunktet det fænomenologiske niveau, hvor man undersøger og tænker ud fra sine egne levede erfaringer, med udgangspunkt i en personlig fortælling. Man bevæger sig ind det hermeneutiske, når man tolker og lytter efter generelle og almenmenneskelige elementer i de personlige erfaringer. Det sokratiske-dialektiske kommer til

udtryk gennem den proces, hvor det personlige sættes op mod de store fortællinger, og hvor den enkelte bringer sig selv på spil. (Hansen, 2008)

Undren

Undren er omdrejningspunktet for sokratiske dialoggrupper.

Men at komme til en undren og til faktisk at undre sig på en filosoferende måde er ikke let. Det vidste Sokrates, og hans særlige filosofiske samtale- og jordemoderkunst skulle hjælpe hans samtalepartner (og ham selv) til at fødes ud i disse ægte undringsfællesskaber. (Hansen, 2017, side 53)

At bringe sig selv og andre i en undrende position, hvor man er åben over for det der vil tænkes, fordrer ydmyghed og en tilbageholdende lytten efter, hvad det undersøgte fænomen kalder på. Det vil ofte være vanskeligt at formulere præcist, hvilke nye indsigter der dukker op, men der kan være en fornemmelse af, i hvilken retning det peger. Med Tom Kirk kan man sige, at det kan være svært at 'finde de forløsende ord', men vi kan forsøgsvis prøve at finde sproglige udtryk for 'det vi aner'.

Her er det også tydeligt, at den kognitive metode, der har sin berettigelse i en hjælpe-situation, er fundamentalt anderledes end det undringsbaserede fællesskab. Den kognitive adfærdsterapeut arbejder inden for en begrænset tidsramme, med en relativ fast dagsorden. Der vil sjældent være tid til at dvæle ved de indsigter, som spørgsmålene får frem.

Undren er en ordløs tilstand, hvor vi oplever, at der er noget, der rører os og mystificerer os på samme tid, men undren ligger som en før-sproglig tilstand, hvor vi end ikke er begyndt at stille spørgsmål. Den sag, der rører os, peger i en retning. Det er i den retning, som vi tavst aner, at vi bevæger os i en dialektisk proces.

Den sokratiske metode kan beskrives som en firefaset proces. For det første skal det være en samtale, hvor fokus er på, hvad der betyder noget for samtaltens deltagere, det skal være med udgangspunkt i deres egne meninger. Herefter bringes samtalepartneren i tvivl om sine egne meninger gennem den dialektiske metode og ironisk-kritiske spørgsmål. Når tvivlen indfinder sig er man i tredje fase, hvor samtalepartnerens præmisser undersøges med en undrende nysgerrighed. Når samtalepartneren på denne måde har fået begreb om dette at tænke selv, efterlades han, i fjerde fase, med en ny undren over aspekter ved emnet, som han måske ikke havde tænkt over før. (Hansen, 2000, s. 67-68).

Sokratisk dialoggruppe

Den sokratiske dialoggruppe er en filosofisk praksis, hvor deltagerne har et ønske om at nå til en større indsigt omkring et filosofisk spørgsmål. Overordnet er den sokratiske dialog et frirum, der løsriver nytte- og resultatorienteret tænkning for at give plads til fordybelse og friheden til at tænke nyt og anderledes.

Dialoggruppen tager udgangspunkt i deltagerens personlige fortællinger, som belyser det problem, gruppen har sat sig for at undersøge. Den personlige fortælling giver de andre deltagere et indblik i, hvordan personen ser på verden. Når man giver sit eksempel fortællingens form, fremstår den mere levende for de andre deltagere. Fortællingen er et udtryk for personens livsverden, og danner udgangspunkt for en fælles undersøgelse af bagvedliggende antagelser og værdier.

Hansen beskriver fremgangsmåden i sin bog *Den Sokratiske Dialoggruppe* (2000), hvor han beskriver, hvad den sokratiske dialoggruppe kan og ikke kan tilbyde:

... det, den sokratiske dialoggruppe netop ikke kan eller skal tilbyde, er almene og operationaliserbare løsninger på basale og grundlæggende problemer. Den sokratiske dialoggruppe er et bevidst frirum for den operationaliserbare viden og tænkning. Det er en metode, der for en stund bevidst løsriver sig fra nytte- og resultatorienteret tænkning for netop ad den vej at kunne give plads til fordybelsen og friheden til at tænke ganske nyt og anderledes. (Hansen, 2000, s. 32-33)

Der er en betydningsfuld forskel mellem erkendelse og tænkning, ligesom forskellen mellem praksis og praxis som tidligere beskrevet.

Hansen anbefaler, at man sætter flere dage af til at afholde en sokratiske dialoggruppe. Det tager tid at komme i dybden med de emner, som behandles i dialogen. Formålet med den sokratiske samtale er selve det at filosofere. "*Når der filosoferes, er det emnet, der ligger imellem deltagerne og stræben efter en højere sandhed om dette etiske eller eksistentielle emne, som er det afgørende!*" (Hansen, 2000, s. 38)

Sokratiske dyder

Inden selve dialoggruppen sættes i gang er det vigtigt, at facilitatoren gennemgår metoden og de få regler der er, i forhold til hvordan man bedst agerer i en sokratiske dialoggruppe.

Deltagerne skal tænke selv, altså kun fremlægge deres egne overvejelser, ikke henvise til andre autoriteter (noget de har læst eller hørt). Eksemplerne skal stamme fra deltageres egne liv, og undersøges på et almentmenneskeligt niveau. Dialog og forståelse undervejs er vigtigere end at nå frem til et resultat. Man går trinvist frem, og alle deltager i processen. Der bør være enighed om begrundelser. Alle påstande, formodninger og spørgsmål skal afprøves. Endelig er det vigtigt, at deltagerne giver udtryk for enhver tvivl, der opstår undervejs. (Hansen, 2000, s. 106).

For at kunne lede en sokratiske dialoggruppe anbefales det, at facilitatoren selv har deltaget i flere professionelt afholdte dialoggrupper. Facilitatorens opgave er at holde øje med de formallogiske forløb af dialogen, og styre den med henblik på, at gruppen opnår mange produktive indsigter. Hvis der opstår situationer, hvor de sokratiske spilleregler overtrædes, eller dialogen af en eller anden grund går i hårdknude, kan facilitatoren beslutte at igangsætte en metadialog. Metadialoger skal benyttes med forsigtighed, men kan være nødvendige på grund af psykologiske eller gruppedynamiske forstyrrelser. Det anbefales også at holde pauser undervejs, så man får tid til en sammenhængende tankerække, og den fordybelse, der kan komme af en lang gåtur. (Hansen, 2000, s. 121 - 125)

I Hansens tilgang til sokratiske dialoggrupper ligger en søgen efter mening ud over det begrebslige og analytiske. Det er ikke en kognitiv og erkendende søgen (som i den tyske tradition), men en eksistentiel søgen, som er undrende og udspørgende.

I sidstnævnte perspektiv er den sokratiske dialoggruppe først lykkedes, hvis deltagerne sammen og enkeltvis er kommet ud i undringsøjeblikke, hvor de har 'sluppet taget', sat sig selv og deres antagelser på spil og er endt i et grundlæggende undringsfællesskab kendetegnet ved stilhed og forlegenhed og fælles afprøvninger, som i øvrigt ofte er blevet efterfulgt af glæde og en munter stemning, fordi disse øjeblikke føles så befriende og 'store' og – som Arendt også siger – fyldt med liv. (Hansen, 2008, s. 336-337)

Der kan være mange lag af 'størknede meningsskorper' man skal igennem for at nå ud til det 'underfulde'. For at komme i en undrende/forundret tilstand, er det nødvendigt, at der sker en bevægelse fra det kognitive jeg, over det eksistentielle jeg til det underfulde (fænomenet selv). (Hansen, 2016, s. 133). Deltagerne må forholde sig kritisk reflekterende og dialogisk undrende til de grundantagelser og værdier, der bliver taget for givet i praksisfortællingerne.

Hansen fortæller om en konkret oplevelse med en sokratiske dialoggruppe, hvor den ene halvdel af deltagerne var meget proces-orienterede, hvilket han sammenligner med Arendts begreb om *labour*.

Den anden halvdel fremstod meget resultat-orienterede, som i Arendts begreb om *work*. Først efter at være blevet bedt om at forholde sig udelukkende til indholdet af dialogen, ændredes tilgangen til at blive sagsorienteret på linje med Arendts begreb om *action*. (Hansen, 2008, s. 272)

Den sokratiske dialoggruppe er formålet i sig selv. At filosofere, at nå en dybere erkendelse, nærvær og undren, og arbejde med den værdimæssige og eksistentielle dimension.

”... jeg anser den filosofiske praksis som først og fremmest en hermeneutisk og fænomenologisk praksis i at være i en undrende og elskende relation med verden gennem sokratiske samtale- og undringsfællesskaber” (Hansen, 2012, s. 270)

I en sokratiske dialoggruppe handler det ikke om den enkeltes positionering i gruppen, der er ikke tale om meningsudveksling og meningsmarkering, men tværtimod en stemning af undring og nærvær. Deltagerne skal åbne sine sanser, og bruge sine tanker, observationer og kropslige fornemmelser. Som deltager skal man være medmenneskeligt til stede i mødet, og stille sig kommunikativt til rådighed, ved at være i en lyttende og imødekommende position. (Hansen, 2014, s. 189-193)

’Den sokratiske dialoggruppe’, som beskrevet og praktiseret af Finn Thorbjørn Hansen, er mit udgangspunkt for at anvende filosofi i praksis. Jeg vil i det følgende kapitel redegøre for metoden i min undersøgelse.

Kap. 5: Videnskabsteori og metode

I dette kapitel vil jeg redegøre for mit metodiske og videnskabsteoretiske udgangspunkt i den undersøgelse jeg laver af *Den Sokratiske Dialoggruppe*. Formålet med dette kapitel er at beskrive, hvordan jeg, rent metodisk, har grebet opgaven an.

Den filosofiske fænomenologi tager udgangspunkt, ”*at den menneskelige bevidsthed altid er intentionel*” (Brinkmann & Tanggaard, 2015, s. 219). Det vil sige, at vores bevidsthed har en rettet, den er altid en bevidsthed *om* noget. I et videnskabsteoretisk perspektiv forudsætter fænomenologien at man aldrig ved, ”*hvad en anden person føler, tænker eller ønsker (...) Vi bliver nødt til at spørge og lytte omhyggeligt, hvilket indebærer, at vi for en tid ser bort fra de antagelser, teorier og refleksioner, vi almindeligvis har om emnet.*” (Brinkmann & Tanggaard, 2015, s. 218).

Mit videnskabsteoretiske udgangspunkt er en *ontologisk realisme*, nemlig, at den fysiske verden eksisterer i den form den har, uanset, hvordan vi, som mennesker, ser og opfatter den. I forhold til, hvad vi ved om verden, så antager jeg en *relativistisk epistemologi*, som betyder, at hvert menneske har sin egen subjektive opfattelse af den faktiske virkelighed. Samtidig mener jeg, at mennesket har mulighed for at nærme sig en anden form for viden om verden og eksistensen gennem tænkning. En viden i form af *phronesis* og *sophia*, frem for en viden i form af *techne* og *episteme*. Jeg beskæftiger mig primært med menneskets forhold til sin egen væren, og menneskets mulighed for at opnå indsigt i og undren over væren, tænkning og sansning. Den objektive verden og dens subjektive betydning er to vidt forskellige kategorier, det ydre og det indre. I en vis forstand kan man hævde, at de er inkommensurable, og står over for hinanden som ’timelighed’ og ’evighed’. (Kierkegaard, 2009)

Objektivitet

Dette er ikke en ’objektiv’ undersøgelse af sokratiske dialoggrupper. Gadamer ser forskerens medbragte subjektivitet, i form af fordomme, som nødvendige og produktive for erkendelse og forståelse. Jeg indgår som en aktiv deltager i frembringelsen af de data (transskriberede gruppedialoger) som undersøgelsen bygger på.

Min ambition er ikke at påvise en kausalitet mellem udvalgte aktiviteter og forventede resultater. På den baggrund giver det ikke umiddelbart mening at præsentere et længere afsnit om undersøgelsens

reliabilitet, validitet og generaliserbarhed. Alligevel kan man godt sige noget meningsfuldt om disse forhold, som mere enkelt formuleret er et spørgsmål om undersøgelsen virker tilforladelig, om den er troværdig, virker sikker og kan bekræftes. (Kvale, 1997, s. 226)

Reliabilitet er et spørgsmål om, hvor solid den logiske sammenhæng er mellem en undersøgelses resultater og den virkelighed den prøver at sige noget om. Det drejer sig om undersøgelsens pålidelighed, kvaliteten af de data, der er kommet frem. (Kvale, 1997, s. 95). Reliabilitet handler om en undersøgelses konsistens, troværdighed og reproducérbarhed. (Kvale & Brinkmann, 2009, s. 271). Jeg viser en sammenhæng mellem min faglige og teoretiske forforståelse, den anvendte teori af Gadamer og Arendt, og min brug af sokratiske dialoggrupper. Jeg tilstræber en høj grad af kohærens, så min tekst fremstår konsistent og logisk.

Validitet relaterer sig til rimeligheden i at uddrage noget af det materiale, der er indsamlet gennem de sokratiske dialoggrupper. Ifølge professor Steinar Kvale handler validitet om: ”... *hvorvidt en metode undersøger det, den har til formål at undersøge*” (Kvale, 1997, s. 233). Validitet handler om nøjagtighed og gyldighed af en undersøgelses resultater.

Spørgsmålet er, om det er relevant at beskæftige sig med validitetsproblemet i kvalitativ forskning. Man kan derimod tale om, hvorvidt det lykkes at få tydeliggjort de kvalitative observationer i en fyldestgørende helhedsbeskrivelse af det undersøgte fænomen.

Generaliserbarhed.

En *hændelse* kan ikke reproduceres, og er ikke verificérbar. Jeg kan beskrive, i detaljer, hvordan jeg har arrangeret de sokratiske dialoggrupper, og hvilke spørgsmål, der blev stillet undervejs. Men jeg vil ikke kunne gøre præcist det samme igen. Forståelse er en hændelse, der overgår os, og som sådan kan den vanskeligt generaliseres. Jeg kan sandsynliggøre, at mine tolkninger, og den mening jeg analyserer mig frem til, er relevant og dækkende, og som sådan argumentere for det universelle og almenmenneskelige aspekt i mine resultater.

Transaktionel filosofi

Lektor Michael Paulsen & lektor Morten Ziethen har, i en artikel om transaktionel filosofi, peget på forskellige tilgange og metoder inden for anvendt filosofi. De definerer begrebet transaktionel således:

Begrebet 'transaktionel', som vi låner fra Dewey, dækker nemlig over, at den proces, hvor parterne i en given dialogisk interaktion udveksler med hinanden, ikke blot har karakter af en vekselvirkning mellem allerede færdige entiteter, der ligesom støder ind i hinanden, men at der i stedet er tale om, at de enkelte deltageres ufærdige værender bliver til gennem transaktionen. (Paulsen & Ziethen, 2017, s. 3)

Min tilgang ligger tæt op af den metode, de beskriver som *samtalepartneren*. Her er fokus på den filosofiske samtale, hvor filosofen går ind i en konkret praksis og anvender filosofien i bestræbelsen på at få deltagerne til at filosofere over egne grundantagelser og værdier. De nævner den sokratiske dialoggruppe som et eksempel, og skriver, at der er ...

tale om en højere grad af anvendelsesorientering end i de to første former, for så vidt at andre aktører end filosofen inviteres til at agere meddeltagere i det filosofiske kredsløb; i en vis forstand er det miljøets forskellige aktører, der skal gøre det filosofiske arbejde. Formen giver filosofen det, vi tidligere har kaldt for en faciliterende rolle. (Paulsen & Ziethen, 2017, s. 33)

Det transaktionelle element kommer tydeligt til udtryk i samtalefilosofien, især i den form, jeg arbejder med den, nemlig en søgende og skabende samtale, hvor jeg ikke blot arbejder med de andre deltagers grundantagelser, men også sætter mig selv og mine synspunkter på spil.

Fænomenologisk-hermeneutisk

Jeg undersøger, hvordan sokratiske dialoggrupper kan bidrage med nye perspektiver i forhold til frivilligt socialt arbejde. Jeg går fænomenologisk-hermeneutisk til værks, i det forstand, at jeg forholder mig intuitivt sansende over for fænomenet, og hermeneutisk undersøgende for at forstå den levende mening i fænomenet.

Som Gadamer skriver i *Sandhed og Metode*, så er hermeneutikkens formål "... at opsøge den sandhedserfaring, der overskrider den videnskabelige metodelæres kontrolområde" (Gadamer, 2007, s. 1). Det er den traditionelle natur- og socialvidenskabelige metodelære Gadamer taler om, og det han i stedet henviser til, og som jeg anvender i min undersøgelse, er en filosofisk og erfaringsnær tilgang. Det er en tilgang, som stræber efter at nå ud over blot at teoretisere og reflektere, og starte på at tænke, i den forstand, som Hansen beskriver i det følgende:

At tænke betyder, som den tyske hermeneutiker Hans-Georg Gadamer siger at stille sig i det åbne. Vi stødes ud i det åbne, når vi er grebet af et spørgsmål, som har undringens karakter. Vi stødes ikke ud i det åbne, når eller hvis vi fra starten har greb og faste begreber om tingene og det, vi vil spørge om. (Hansen, 2013, s. 242)

Gadamer gør op med det positivistiske videnskabsideal om objektivitet, og argumenterer for fordommens betydning for den intuitive fornemmelse, der er forbundet med tolkning og forståelse.

”Det der gør åndsvidenskaberne til videnskaber, lader sig snarere forstå ud fra dannelsesbegrebets tradition end ud fra den moderne videnskabs metodeidé.” (Gadamer, 2007, s. 22)

Fortolkningsudkast

Den hermeneutiske fortolkning af en tekst (fænomen) sker som en cirkulær bevægelse. Fra en helhedsforståelse (horisont) til en undersøgelse af fænomenets elementer. I processen opstår ubegribeligheder, som kræver yderligere fortolkning. Meningen fremtræder gradvist i kraft af fortolkningsudkast, hvor der sættes begreber på ubegribelighederne. Forståelsen fører til nye begribeligheder, som igen kan vække undren og sætte gang i en ny fortolkningsproces. (Paulsen, 2013)

Eskatologisk hermeneutik

Hansen henviser til Lindseth, som skelner mellem tre former for hermeneutik. Den arkæologiske hermeneutik, som søger efter årsager, forklaringer i fortiden. Den teleologiske, som er fokuseret på formålet, et fremadrettet blik, og endelig den eskatologiske hermeneutik, som beskæftiger sig med det, der er på spil her og nu. ”Man forsøger dermed åbent at møde personen dér, hvor hun eller han er nu, uden nogen forudfattede (eller bagudrettede) meninger og forklaringer og løsningsforslag.” (Hansen, 2008, s. 135). Den eskatologiske hermeneutik associerer til Gadamers brug af begrebet ’takt’, som en særlig følsomhed og modtagelighed for situationer. Eller med begrebet *phronesis*, i den ontologiske forståelse, hvor *phronesis* tolkes som begreb for en sanselig værensfornemmelse.

Forståelseshorisont

Min forforståelse, som den er forsøgt beskrevet i kapitel 2, indeholder en bestemt faglig tilgang til arbejdet med mennesker. Jeg kan kun fremlægge den del af min forforståelse, som jeg er bevidst om, så naturligvis vil der være en del, som sætter sig igennem bag om ryggen på mig, og som sådan influerer på min forståelse. Jeg er bevidst om, at jeg i mange år har beskæftiget mig med en arkæologisk hermeneutik, hvor mit fokus har været på forståelse af årsager til menneskers problemer. Desuden har jeg, især i min brug af kognitive metoder, anvendt en teleologisk hermeneutik, hvor jeg sammen med borgeren har forsøgt at sætte nye mål, og tænke fremadrettet.

Med den filosofiske tilgang, til en fænomenologisk-hermeneutisk metode, er hensigten at være opmærksom på det, der vil siges her og nu. I de filosofiske dialoger har jeg bestræbt mig på at være

til stede og opmærksom i øjeblikket, for at fornemme det, der forsøger at komme til udtryk gennem sproget. Min intention er at tænke ud fra en værenorienteret praxis-ontologi, forstået som en phronesisk kundskab, kendetegnet ved en lyttende og undrende tilgang, hvor man tænker fra og med et 'værenssprog'. (Hansen, 2008, s. 275).

I selve min fortolkningsproces ligger en immanent forventning om at få indblik i en sandhed, der på en eller anden måde gør mig klogere, idet min fuldkommenhedsforegribelse indebærer, at jeg antager sagen har et meningsfuldt indhold. Selv om jeg tilstræber en åbenhed over for det meningsfulde i sagen, er mit synsfelt begrænset af min egen horisont. Mit perspektiv må nødvendigvis tage sit udgangspunkt i min forforståelse, men kan udvides, i en dialektisk proces, i den udstrækning jeg er indstillet på at flytte mig. Hvor sandhedsforventninger og fuldkommenhedsforegribelser relaterer til fremtiden, og forforståelse og horisonter til fortiden, så ligger der i den konkrete anvendelse en nutidsforståelse af mening – meningen for *mig*. I anvendelsen finder man sig selv ramt af sagens mening. Gadamer siger, at kun den der rammes forstår, og forståelse altid omfatter applikation (anvendelse) af den forståede mening. (Gadamer, 2007, s. 316).

I den sokratiske dialoggruppe har spørgsmål en central placering. Gadamer tildeler også spørgsmålet stor betydning, idet spørgsmål kan åbne op for nye perspektiver og forståelsesmuligheder. ”*Vejen til al viden går gennem spørgsmålet. At spørge betyder at placere noget i det åbne. Åbenheden ved det, der spørges efter, består i, at svaret ikke er lagt fast.*” (Gadamer, 2007, s. 344-345). Et ægte spørgsmål er altså kendetegnet ved at udspringe af nysgerrighed og undren, og en åben forudsættelse af en meningsfuldhed. Gadamer siger også, at samtalens ”... oprindelige fuldbyrdelse altid er spørgsmål og svar.” (Gadamer, 2007, s. 349). I samtalens levende nærvær er ethvert udsagn et svar på et spørgsmål.

Tolkning, forståelse og mening

Empirien i denne undersøgelse er *det der siges* i de sokratiske dialoggrupper, og til dels *hvordan det siges*. Det er ikke forskningsinterviews i traditionel forstand, det ville ikke være muligt at gå frem efter en interviewguide eller med på forhånd planlagte spørgsmål. Jeg har haft mulighed for at planlægge en ramme, en overordnet struktur for gruppedialogen, samt et emne, som vi sammen skulle undersøge.

I selve den sokratiske dialoggruppe stilles spørgsmål på kryds og tværs, og deltagerne kommenterer hinandens indlæg, så længe det holder sig inden for emnet og i den rette filosofiske ånd. Når jeg sidder sammen med tre andre, er der i princippet fire forskellige forståelseshorisonter, der prøver at nå hinanden. I de situationer er der hele tiden tolkninger, forståelser og meningsdannelser i gang.

Gadamer siger om den sokratiske dialog:

Det, der træder frem i sin sandhed, er logos, der hverken er min eller din, og som derfor overgår samtalepartnernes subjektive meninger, og det i en sådan grad, at selv samtalens fører forbliver den ikke-vidende. Dialektik, som kunsten at føre en samtale, er samtidig kunsten at kunne sammenfatte noget under én enkelt synsvinkel, dvs. den er kunsten at danne begreber ved at udlede det fælles mente. (Gadamer, 2007, s. 349)

Den sandhed, der arbejdes med i sokratiske dialoger er ikke min eller din, som Gadamer siger, men udspringer af sagen selv. Det er den mening, der ligger i fænomenet, som fordrer en modtagelighed over for det der vil siges. Den hermeneutiske sandhedserfaring kan ikke realiseres med udgangspunkt i en forventning om allerede at kende svarene. Det er en nødvendig forudsætning at stille sig åbent og undrende over for det fænomen, som man ønsker at begribe.

I min analyse betragter jeg de transskriberede dialoger som den tekst jeg skal fortolke og forstå. Teksten er, som beskrevet ovenfor, allerede fortolket og forstået i den proces, hvor den er blevet til. I den første proces, selve dialoggruppen, deltog jeg i en levende dialog med de andre, ved at stille undrende spørgsmål og kommentere. I analysen betragter jeg disse samtaler udefra, og anlægger et fænomenologisk-hermeneutisk perspektiv.

Det indre ord er en begivenhed, som ikke udtømmende kan beskrives og artikuleres via 'det ydre ord'. Dvs. de ord, som gestalter sig, når vi taler, tænker, skriver eller læser. (...) Derfor må man ifølge de kristne lytte til de hellige tekster på en ganske særlig måde, så Guds Ord kan blive hørbare for den læsendes indre øre. Hvad der siges, når Gud taler, er således kun noget, vi mennesker kan håbe at høre mellem linjerne, hvis vi lytter på den rigtige måde. (Hansen, 2010, s. 122)

Den kristne eksegese, hvor biblen og andre religiøse tekster fortolkes, baserer sig på den metafysiske idé, at Gud taler til mennesket. I en sekulær filosofisk forståelse af metafysisk, tales der fra en anden instans, nemlig 'væren'.

Dialoggruppens søgen efter en fælles forståelse, eller sandhedserfaring, er det fænomen jeg vil undersøge. Samtalerne er nedskrevne, og som sådan fremtræder de på den sproglige endeligheds

baggrund. I min analyse vil jeg tilstræbe at indfange den levende mening i materialet, så jeg hører det 'indre ord' i det der siges, eller i det mindste får en fornemmelse af, hvor det peger hen imod.

I filosofiske samtaler er mit udgangspunkt at møde den anden med tillid. Som Løgstrup siger, skal vi være bevidste om, at vi, i mødet med den anden, står med en del af vedkommendes liv i vores hænder, og at det, i det øjeblik, er op til os, om det lykkes eller ej (Løgstrup, 1991). I modsætning til den grundlæggende tillid hos Løgstrup, kan man tale om en selvisk egologisk indstilling. *"En samtalsituation kan – som Lévinas også beskriver det – forankre sig i en selvisk egologisk indstilling, hvor jeg ikke hører den anden, men udelukkende er optaget af at køre mine egne forudgivne intentioner i spil."* (Thøgersen, 2013, s. 95)

Jeg bestræber mig på at tilsidesætte min selviske egologiske indstilling, og møde den anden i en jeg-du relation, hvor vi er ligeværdige dialogpartnere. For at komme i kontakt med det der vil siges, er det nødvendigt at lytte ud fra det Gadamer kalder en 'fuldkommenhedsforegribelse'. Det nytter ikke at lytte med forbehold, fx mistænke den anden for at tale usandt, på den måde får man ikke fat i det, den anden ønsker at sige. Man skal så at sige lytte efter det indre ord i det ydre ord.

Hermeneutik er ikke kun det metodiske grundlag for åndsvidenskaberne. Det er i bund og grund den hermeneutiske tilgang, der kendetegner mennesket, også når det filosoferer. Mennesket står i en dialektisk fortolkende og meningsskabende relation til verden. *"For menneskets verdensforhold er i fundamental forstand sproglig og dermed forståelig. Som vi så, er hermeneutikken således et universelt aspekt ved filosofien, og ikke kun det metodiske grundlag for de såkaldte åndsvidenskaber."* (Gadamer, 2007, s. 448)

Forståelse kan ikke styres bevidst, det er noget der finder sted. Uanset vores valg af metoder, vil forståelsen hele tiden opstå i mødet mellem væren og sprog, og kan ikke indfanges af en metodisk bevidsthed. Vi må i stedet lades os indfange af den mening, der strømmer fra fænomenet.

Det tredje sted

I forhold til den praktiske afvikling af de sokratiske dialoggrupper har jeg overvejet, hvordan mit valg af mødested kan spille ind. Det har været vigtigt for mig, at vi kunne mødes et neutralt sted, hvor deltagerne ikke er 'frivillige' eller 'brugere' og hvor jeg ikke er på hjemmebane som en særlig autoritet. Som jeg beskriver i det følgende, så har jeg valgt at benytte Frivillighuset i Thisted som ramme for de filosofiske samtalegrupper.

Sociologen Ray Oldenburg har brugt begrebet 'det tredje sted' som en betegnelse for et fristed, der hverken er privat eller professionelt. I *The Great Good Place* (1997) beskriver Oldenburg, hvad der karakteriserer disse 'tredje steder', som, uafhængig af geografi og kultur, har nogle uforanderlige fælles træk. Det tredje sted er ikke blot folkets egen kur mod stress, ensomhed og fremmedgørelse, det rummer også en række kvaliteter, som ikke kan findes i det private hjem eller på arbejdspladsen. Det er et neutralt mødested, som udligner forskelle mellem mennesker, og hvor samtale er den primære aktivitet. Det tredje sted er enkelt og uprætentiøst, der er samspil mellem gæsterne, og der er en del stamgæster, som jævnligt dukker op. Det tredje sted fungerer som 'et hjem uden for hjemmet'. (Oldenburg, 1997, s. 20-42)

Det tredje sted er for mig der, hvor man 'lægger våbnene i våbenhuset' og går ind i et neutralt felt, hvor vi alle er lige, og mødes i en ligeværdig relation, som mennesker. Spørgsmålet er om Frivillighuset reelt lever op til definitionen af 'det tredje sted' som Oldenburg beskriver det. Det lever ikke op til alle kriterier. Hvis man ønsker at bruge Frivillighuset skal man reservere et lokale, og flere af deltagerne havde svært ved at finde stedet. Fordelen er, at det er et neutralt, inkluderende sted, hvor hovedvægten er på samtale, og det fremstår hyggeligt og hjemligt.

Den praktiske afvikling af sokratiske dialoggrupper

Her vil jeg redegøre for, hvordan jeg konkret har afviklet sokratiske dialoggrupper og hvilke problemer og udfordringer der har været forbundet med dette.

Jeg har planlagt og gennemført fire arrangementer, hvor jeg inviterede personer tilknyttet Værestedet Solstrålen¹⁰ til at deltage. Invitationen blev udsendt via en Facebook-gruppe, samt ved personlige beskeder til personer, som tidligere har udtrykt interesse. Endelig har jeg hængt et opslag

¹⁰ For yderligere information, se Solstrålens hjemmeside: www.solstraalenthly.dk

op i Solstrålen, med oplysninger om arrangementet. De første tre grupper foregik i Frivillighuset i Thisted, som blev valgt for at signalere, at en dialoggruppe er noget andet end den snak, der finder sted i Solstrålen. Frivillighuset kommer til at fungere som et 'tredje sted', der er neutralt, hverken privat eller professionelt. Tanken er, at stedet udjævner eventuelle forskelle mellem deltagerne og har en inkluderende funktion. Desværre kom der ikke ret mange deltagere, så derfor valgte jeg, den sidste gang at placere gruppen i Solstrålens lokaler, på et tidspunkt, hvor værestedet var lukket. Mit håb i forhold til at flytte dialogerne til 'hjemlige' rammer i Solstrålen var, at flere ville deltage, når det foregik i kendte, trygge rammer. Det viste sig ikke at have nogen effekt.

Alle deltagerne i hele processen har givet informeret samtykke, deres deltagelse har af indlysende grunde været frivillig, da de selv skulle møde op, hvis de var interesserede i at deltage. Jeg har givet deltagerne andre navne, når jeg henviser til dem i denne undersøgelse, så de er delvist anonymiserede. Adspurgt er der dog ingen, der har ønsket at være anonyme. Jeg har overvejet, hvordan undersøgelsen kan påvirke deltagerne, og jeg forventer ingen negative reaktioner på længere sigt. Jeg har stadig kontakt med alle deltagerne, og har efterfølgende kun hørt positive tilbagemeldinger.

Min brug af sokratiske dialoggrupper bærer præg af, at det er en ny metode for mig, og det er en tilgang, som skal læres gennem erfaring. Samtidig har jeg min forståelseshorisont med mig, som selvfølgelig spiller en rolle i forhold til, hvordan jeg indgår i samtalerne. Jeg anvender phronesis på flere forskellige måder. Min faglige tilgang giver mig en pragmatisk-funktionel tilgang, hvor det handler om at løse problemer, samt en kritisk-emancipatorisk tilgang, hvor jeg værdsætter en kritisk handle- og dømmekraft. I den sokratiske dialoggruppe bliver den ontologiske forståelse af phronesis som en sanselig værensforfølelse relevant, og det er for mig delvist en ny tilgang.

Konkret har det voldt problemer at implementere den sokratiske dialoggruppe i min undersøgelseskontekst, idet jeg ikke har kunnet samle mere end tre personer ad gangen. Det ideelle antal deltagere vil være omkring 7-10 personer, så der kan opstå den fornødne dynamik i gruppen, og alle trods alt får rimelig med taletid.

Jeg har forsøgt at sikre min empiri ved at lave lyd- og videooptagelser af dialoggrupperne. På grund af forskellige tekniske udfordringer er det kun lykket mig at optage to af grupperne. Det drejer sig

om arrangementerne den 7. marts og den 22. marts. Den 7. marts mødte to deltagere op til en samtale, der havde overskriften *Hvad er det gode fællesskab?* Den 22. marts mødte tre personer op, og her havde vi besluttet at undersøge: *Hvad er det gode liv?*

Jeg har tilstræbt at lægge mig tæt op af den måde sokratiske dialoggruppe er beskrevet i *Den Sokratiske Dialoggruppe* (Hansen, 2000). I forhold til metoden, er der flere steder i forløbet, hvor min afprøvning af metoden afviger fra anbefalingerne, ud over det faktum, at mine grupper var for små til reelt at bruge metoden. Jeg vil her gennemgå dem i punktform.

- *Introduktion til den sokratiske dialoggruppe:*

Det er afgørende, at gruppen introduceres til den specielle form for sokratiske dialog, så de ikke tror, at det er en almindelig diskussion. Jeg er dog efterfølgende blevet klar over, at min introduktion har været alt for overfladisk, og slet ikke tilstrækkelig til at klæde deltagerne på til en egentlig sokratiske dialoggruppe. Det har fået den betydning, at deltagerne ikke var 'tunet' ind på den undrende tilgang, og derfor tilsyneladende forblev i en mere teknisk-forklarende tilgang til de filosofiske spørgsmål.

- *Proceduren:*

Der anbefales en tilgang, hvor man bevæger sig gennem flere faser.

(1) Det initierende spørgsmål, et filosofisk spørgsmål af relevans for deltagerne. Her har jeg, som facilitator, på forhånd formuleret de spørgsmål, der arbejdes med, Et bedre resultat kunne måske være nået, hvis spørgsmålet var formuleret af gruppen i fællesskab.

(2) Eksempler fra deltagerne. Det lykkedes at få deltagerne til at komme med relevante eksempler.

(3) Hovedeksemplet. Det anbefales at bruge tid på at udvælge et hovedeksempel. Pga. gruppens størrelse var der kun 2-3 eksempler, hvilket gjorde debatten om udvælgelse af hovedeksempel meget kort.

(4) Hovedudsagnet skal ideelt set udtrykke konsensus. Gruppen nåede ikke at arbejde ret længe med formulering af hovedudsagn, idet der ikke var sat tid nok af til en grundig proces. Vi havde to timer, hvor der anbefales at bruge to dage. Derfor kom vi ikke meget længere end 'hver-mand-sin-egen-sandhed'.

(5) Underliggende principper og værdier. Som nævnt nåede vi ikke hele processen, og denne fase sprang vi over.

- *Den undrende tilgang*

Som beskrevet ovenfor blev deltagerne ikke tilstrækkeligt introduceret til metoden, hvorfor man også tydeligt kan se, at der fremkommer flere skråsikre udmeldinger end tøvende spørgsmål fra deltagerne.

Nogle uger efter dialoggrupperne har jeg taget kontakt med deltagerne, og fået tilbagemeldinger på deres oplevelser. Jeg har haft kontakt med fire via SMS og Messenger, og to deltagere har jeg gennemført et mindre telefoninterview med. Mine noter i forbindelse med opfølgningen er vedlagt som bilag. Deltagerne fortæller, at det har sat tanker i gang hos dem, og de har været glade for at være med. De synes det har givet dem noget, som måske kan kaldes et mere undrende forhold til verden.

Efter således at have fremlagt mine metodiske og videnskabsteoretiske overvejelser, vil jeg i næste kapitel præsentere min analyse og diskussion.

Kap. 6: Analyse og diskussion

Analysestrategi

Jeg vil i dette kapitel gennemgå og analysere materialet fra de to sokratiske dialoggrupper.

Analysen fremstilles indledningsvist på tre niveauer. Første niveau er *kommunikationsanalytisk*, hvor fokus er på teknikker og samtale tekniske greb og deres betydning for samtals forløb og processen. Andet niveau er det *fagfilosofiske* niveau, hvor jeg vil fremhæve de træk ved dialogen, der direkte kan relateres til eksempler på Gadammers og Arendts fagfilosofiske begreber.

Hovedvægten af min analyse lægges på det tredje niveau, der handler om *filosofisk vejledning* eller filosofisk praksis. Her er fokus på min egen rolle og tilgang til filosofisk dialog, og her vil jeg pege på hvad der går godt, hvad der går mindre godt, og hvad jeg kunne have gjort anderledes.

I den afsluttende diskussion vil jeg vise, hvordan mit teoretiske udgangspunkt i Gadammers og Arendts tænkning kan belyse min tilgang til sokratiske metoder, og hvad dette blik betyder for min vurdering af det psykologisk/kognitive over for det filosofiske.

Kommunikationsanalytisk niveau

På dette niveau vil jeg tage udgangspunkt i begrebet systemisk coaching, og præsentere nogle begreber fra bogen *Systemisk coaching – en grundbog* (Molly, Moltke og Jørvad, 2009).

Begreberne anvendes i min analyse, hvor jeg vil forholde mig til teoriernes syn på, hvordan vi skaber de bedste muligheder for at være sammen og indgå i en relation, og i hvilken grad det kommer til udtryk i min praksis.

Systemisk coaching ser kommunikation som sprogspil. I sprogspillet 'coaching' deltager *gameplayeren* og *gamemasteren*. Sidstnævnte styrer hvilken udgave af spillet, der spilles, foretager de nødvendige ændringer og sørger for time-out, når der er brug for metakommunikation.

Gamemasteren er opmærksom på hvilke domæner sprogspillet foregår i. Der er betydelig forskel på at være i hhv. handlingens, æstetikens og refleksionens domæne. Som deltager i sprogspil kan vi gå skævt af hinanden, hvis det ikke klart fremgår hvad spillet går ud på, hvilket domæne vi taler ud fra og hvilke forventninger vi har hver især. Det er vigtigt at være opmærksom på konteksten, som er den ramme, der er sat for sproget og vores tolkning. ”Man kan gå så langt som at sige, at sproget ikke kan sige os noget meningsfuldt, uden at vi også har viden om konteksten” (Molly, Moltke og Jørvad, 2009, s. 81).

Som gamemaster skal man kunne bevæge sig både på indholds- og procesniveau. Indholdsniveauet er der, hvor vi taler sammen, stiller spørgsmål til hinanden og lytter til svar. Procesniveauet er samtale på et metaplan, hvor vi aftaler, hvad vi skal tale om og hvordan.

Når konteksten er tydelig, og samtalen er i gang, har gamemasteren forskellige muligheder i forhold til, hvilke positioner han indtager i samtalen, og hvilke typer af spørgsmål han stiller. I artiklen *Coachende vejledning – en dynamisk vejledningsstil* (Molly & Kobayashi, 2014) skriver forfatterne om den canadiske professor Karl Tomm og hans fire forskellige spørgsmålstyper, med fokus på lineære og cirkulære spørgsmål. De skitserer en model, hvor spørgsmålene grupperes efter henholdsvis en vertikal 'råderumsakse' og en horisontal 'hensigtsakse'. På råderumsaksen kan spørgsmålene begrænse eller øge personens svarmuligheder, afhængigt af, om der lægges vægt på rammen for samtalen eller på personens egen tænkning. Hensigtsaksen fortæller i hvilken grad gamemaster er åben omkring sine egne hypoteser og hensigter. Det giver principielt fire forskellige positioner at tale fra, henholdsvis den strategiske, den instruerende, den hjælpende og den bemyndigende position.

Kognitiv adfærdsterapi (*Kognitiv terapi – Nyeste udvikling*, 2012) lægger stor vægt på at skabe en motiverende og forandrende kommunikation mellem terapeut og klient. Her kan man hente inspiration til nyttige tilgange til samtalen, som fremmer relationen og den nødvendige tillid. Jeg fremhæve to centrale begreber, som kan være befordrende for kommunikationen.

- Refleksion: det at gentage klientens sætninger ordret, eller i parafraseret form, betyder at vedkommende føler sig set og hørt. Behandleren er aktivt lyttende over for det klienten siger.
- Empati: det er vigtigt at behandleren er empatisk og klientcentreret, det fører til en større lyst, for klienten, til at være undersøgende på sin egen tænkning.

Et eksempel:

Lars fortæller om den gruppe han er en del af, hvor han sammen med to-tre gode venner tager ud i skoven og lever primitivt hen over en weekend.

Lars: Hvis folk ser det udefra, så vil de nok tænke, at det er sådan ... lidt professionelt, fordi vi har brugt så mange år på at etablere, eller komme frem til der hvor vi er nået til ...

Thomas: I har måske nærmest en drejebog for hvordan man sætter en lejr op?

Lars: Ja, total rollefordeling. Men også, når snakken går på forskellige, fx nyt system til Trangia, sådan et billede, at man har tingene i orden efter så lang tid, og stadigvæk kan bevare et fællesskab, det synes jeg er meget vigtigt.

Thomas: Så det handler både om at komme ud og have det sjovt sammen, og lave nogle ting sammen, men der er også det her grej-aspekt i det. Kan du sige noget om det? (bilag 1, s. 1)

Det første spørgsmål jeg stiller er et lukket spørgsmål, det er lineært i den forstand, at jeg ønsker at få mere viden om, hvad deres fællesskab går ud på. Mit spørgsmål kan besvares med ja eller nej, men Lars uddyber sit svar. Det kan skyldes, at min måde at spørge på indikerer, at jeg har hørt hvad han har fortalt tidligere, og dermed viser jeg, at det han siger har betydning.

Mit andet spørgsmål er en kombination af en 'refleksion' eller en parafrasering af det Lars tidligere har sagt, og et efterfølgende åbent spørgsmål, hvor jeg lægger op til et uddybende svar.

I den anden gruppedialog er der gang i en samtale omkring det at have andre mennesker i sit liv, som en forudsætning for at trives.

Thomas: ... så ... nærheden med et andet menneske, så kunne jeg godt tænke mig at undersøge, måske grave et spadestik dybere og sige: Hvad er nærhed i grunden? Hvad er det egentlig? Verner han siger, at det har noget med accept at gøre ...

Verner: Ja som en del af det ... (bilag 1, s. 33)

I dette eksempel forsøger jeg at sætte gang i nogle overvejelser omkring begrebet 'nærhed'. Jeg viser mig som gamemaster, idet jeg tilkendegiver min hensigt om at komme 'et spadestik dybere'. Samtidig er min brug af råderums-aksen delvist begrænsende. Jeg lægger op til et åbent spørgsmål, men begrænser det så ved at foreslå en definition. Det har den betydning, at refleksionen ikke umiddelbart kommer ud af stedet. Måske ville dialogen have foldet sig mere ud, hvis jeg havde holdt mig til at stille spørgsmålet.

De kommunikationsteoretiske forhold ligger som en førbevidst forforståelse, der har betydning for det intersubjektive i enhver samtale, også de filosofiske dialoger. Vi er altid allerede indlejret i en kommunikativ forståelse, og vores bestræbelser på at bevidstgøre denne, gør os bedre i stand til at indgå i en reflekteret dialog med andre.

I relation til denne opgave har det betydning i den forstand, at mennesker, der kommunikerer sammen i grupper, er underlagt forskellige psykologiske og sociologiske grundvilkår, som spiller ind på dialogen. Det er væsentligt, også som filosofisk praktiker, at være opmærksom på, og denne del hører til under det meta-kommunikative aspekt ved dialoggrupperne. Den kognitive tilgang til

det sokratiske bygger, i stor udstrækning, på kommunikationsteoretiske forhold ved dialog. Da min intention er at vise, at den filosofiske tilgang har noget andet at byde på, vil jeg gå videre med at analysere mit materiale fra det filosofiske niveau.

Fagfilosofisk niveau

I denne del af analysen vil jeg fokusere på indholdet i samtalerne og det filosofisk interessante og vigtige. Her vil det være relevant at inddrage Gadamer, Arendt og Sokrates i den udstrækning, at der kommer elementer frem i dialogen, som relaterer her til.

Den ene dialoggruppe taler om emnet 'fællesskab'. Her kommer det frem, at fællesskabsbegrebet forbindes med 'at gøre noget sammen', at handle konkret i fællesskab. Lars fortæller om den gruppe han er med i, hvor de øver sig i 'vildmarksliv' og tilegner sig kompetencer til at overleve i naturen.

Lars: På et tidspunkt, der testede vi grej for nogle forskellige butikker og sådan noget, og vi har simpelthen prøvet alt muligt. Så det vi er nået frem til nu er bare det ypperste i forhold til at koge vand, lave mad, opsætning af tarp [pressening] og hængekøje og ... jamen ens sovepose, det skal jo bare være spitze ikk? Det skal det bare være, ellers så er man sådan lidt en outsider synes jeg ... Jeg tror godt man ville kunne mærke det, hvis man kom ind i den gruppe. Vi har jo været flere afsted ikk, men alle, det er jo folk med noget grej, der er i orden. (...) [Lars uddyber lidt senere]... mere ud til sådan nogle afsides områder, hvor man dumper lige ned i naturen og prøve det ... lave noget bush-craft, snitte nogle pinde og ... lave stole fx ... sådan nogle ting, det er meget vigtigt for fællesskabet (bilag 1, s. 2)

En del af målet med af være sammen i vildmarksgruppen er, at de bliver bedre til at klare sig ude i vildnisset, og sammen finder frem til de bedste måder at gøre tingene på.

Hannah Arendt beskæftiger sig med menneskelig handlen, som hun forstår på tre grundlæggende forskellige måder, her hentet fra Hansen (2008). Lars' vildmarksgruppe har dels et fællesskab omkring 'labour', som er der hvor fokus er på overlevelse, det er helt basalt et spørgsmål om at få bygget en lejr, tændt bål og sørge for mad. Det handler om at gøre livet i skoven lettere og mere behageligt. Men det der fylder mest for gruppen er fællesskabet omkring 'work'-aktiviteten, som handler om at fremstille, konstruere og skabe. Det giver dem en tilfredsstillelse at skabe en lille privat verden, hvor de hygger sig og føler sig hjemme. De eksperimenterer med grej, og konstruerer den bedst mulige lejr under de primitive betingelser i skoven. Der er også en æstetisk vinkel på den aktivitet, der handler om fremstilling. Det skal både være nyttigt og udstråle kvalitet. Det betyder meget, at deres grej er det bedste der fås, 'spitze' som Lars siger.

Set i dette lys er vildmarksgruppen et socialt fællesskab. Arendt taler også om politiske fællesskaber, hvor mennesker taler og handler frit. Det offentlige rum har træk til fælles med Oldenburgs 'tredje sted', som et alternativ til det private rum. Her handler det ikke om den enkeltes private forhold, men det at se noget almenmenneskeligt i sin egen lille oplevelse. Det drejer sig om at se det almene i det private, og ønske at dele det med andre.

Hans: (...) I har noget ydre, som I er fælles om, men der er nogle indre drivkræfter i det også, som holder det sammen ikke også ... som måske er det reelle i det, det der virkelig holder det sammen?

Lars: Jo, jo ... men det er jo også ... meget af det kan være meget private samtaler, hvordan det går på kryds og tværs hjemme hos dem og ... deres børn, hvordan de ... altså det er jo sådan noget man sidder og snakker om, så der får man lidt ... (bilag 1, s. 2)

De private samtaler er situationer, hvor Lars og de andre - i 'action' - træder eksistentielt frem for hinanden, og taler om, hvem de er, hvad de står for, og hvad der er vigtigt i deres liv, og på hvilke måder det er vigtigt for deres gruppe og for verden som helhed.

Lidt senere i samtalen kommer Hans ind på et emne, der også beskriver action-aktiviteten, forstået som det at handle i det offentlige rum, med et højere, alment mål for øje.

Hans: Altså, så kommer jeg til at tænke på noget ... noget helt ude af den her sammenhæng ikke også ... det der skoleskyderi der var i Florida her for nyligt, hvor ... jeg kan ikke huske hvor mange der blev skudt ... men hvor de der unge mennesker, de stod op bagefter ... og stod op mod den der kæmpe magt ... og udfordrer ... de skaber jo et fællesskab, der starter med ... den konkrete oplevelse de har haft på skolen ikke også ... og så forsøger de at åbne nogle positive kræfter op ... fordi de kombinerer det der skete ... på en bestemt måde ikke også og det viser sig, at det faktisk får en effekt ... at de er i stand til at råbe større kræfter op end de måske havde troet ... (bilag 1, s. 16)

Det Hans fortæller kan forstås som et udtryk for, at de unge mennesker handler spontant ud fra en suveræn livsytring¹¹, fordi de føler sig kaldet til at gøre noget (*take action*) i forhold til en ulykkelig situation.

Et andet og tilsvarende eksempel ses i den anden gruppe, hvor deltagerne er i dialog om begreberne egoisme og selvished i relation til frivilligt arbejde.

Ursula: ... men det er mere der hvor jeg siger at jeg er egoistisk, hvis ikke jeg får det ... hvis jeg opfører mig på en sådan måde så mennesker ikke kommer igen, så er der jo intet i det for mig ... [lidt senere siger hun:] ... Jeg kan godt høre at det er en længere ... det er et nyt emne.

¹¹ I flg. Løgstrup en grundlæggende menneskelig ytring, som er udtryk for en grundløs godhed i livet (Løgstrup, 1991)

Thomas: Ja, det er det også, men det har også noget at gøre med forforståelsen af sådan et begreb som egoisme ... og det at være selvisk ... eller uselvisk ... altså, hvor jeg egentlig tænker, tror jeg lidt ligesom du gør, at det er svært at forestille sig en 100% uselvisk handling.

Verner: Det vil jeg ikke give jer ret i ...

Thomas: Nej ...?

Verner: ... der vil jeg godt tage to eksempler, da jeg var Pilte-leder, der var der ingen goodwill af nogen art, der var ingen der klappede én på skulderen ... men jeg gjorde det simpelthen fordi de skulle have en fantastisk oplevelse, de her børn her, så det var det der var fokus på hele vejen igennem og vi arrangerede lejre, vi arrangerede deres løb og alle forskellige ting, så er det ikke om, hvad vi synes der kunne være sjovt og spændende, men hvad ville børnene gerne have ...

Thomas: Hvorfor var det vigtigt for dig ...

Verner: For mig? ... Nej for mig var det ikke mere vigtigt ... for mig var det bare vigtigt, at de havde en god oplevelse ...

Thomas: Hvorfor var det vigtigt for dig?

Verner: Fordi der er nogen børn, der ikke får gode oplevelser ... det er det samme med TFC, jeg var der i 17 år, og når vi gik rundt og kiggede så sagde jeg, hvad kan man gøre, der er bedre for de her børn? (...)

(bilag 1, s. 51)

Verner giver her udtryk for, at det at arbejde frivilligt er en grundlæggende værdi, og at han på ingen måde kan se noget egoistisk eller selvisk forbundet med det. Det der er vigtigt er at børnene får nogle gode oplevelser. Ursula har derimod det synspunkt, at der altid også er et egoistisk element i det at hjælpe andre, hun ved fra sig selv, at hun skal passe på sig selv, ellers brænder hun ud. Hun skal føle, at hun også får noget igen.

Der kan være flere grunde til, at Verner tænker således om at arbejde frivilligt. Det er muligt, at han er et religiøst menneske, der handler ud fra en pligt-etik uden tanke for, om han selv får noget ud af det. Man kan hævde, at han dyrker religion, fordi det får han noget personligt/psykologisk ud af, men det er en sekulær psykologisk forståelse af mennesker og verden. Han har aldrig stillet spørgsmål ved, om han skulle lave frivilligt arbejde, selvfølgelig skulle han det. Han tænker: Man skal hjælpe hvor man kan. Det kommer også til udtryk senere i dialogen, hvor han på et tidspunkt siger ”Ja, sådan gør man” (bilag 1, s. 63). Verner begrundede sine handlinger med, at det er sådan man gør. Det tyder på et pligtetisk udgangspunkt, hvor man er forpligtet til at handle i overensstemmelse med en højere morallov. Det kan også forstås som udtryk for en nærhedsetik i stil med Løgstrups forståelse, idet han mærker efter, hvad situationen byder ham at gøre. Han drager omsorg for det menneske han er i kontakt med, og gør hvad han føler sig kaldet til at gøre.

Ursula siger, at hun vil ikke brænde ud, hun vil føle, at hun får noget igen. Hun har måske i forhold til Verner en mere nytte-orienteret tilgang, hvor den rigtige handling for hende bliver den, der

maksimerer hendes (og andres) samlede nytte. Hele den brugende holdning til livet gør hende måske brændbar, gør hende måske mere sårbar, så netop hun lettere kan brænde ud. Hvor imod Verner er i flowet af, hvad livsytringerne kalder ham til at gøre, og det løfter ham hele tiden, så han brænder ikke ud, han gør jo bare hvad livet siger ham. Han handler spontant på de suveræne livsytringer han er i kontakt med. Man kan sige, at Verner personificerer den løgstrupske nærhedsetik, idet han primært har fokus på, hvad det andet menneske har behov for, og handler i forhold til dette.

Det er et filosofisk interessant spørgsmål, hvordan det er at være menneske på sådan en grundlæggende uselvvisk måde. Umiddelbart kan det virke fremmed for andre, som måske plejer at tænke: Jeg skal bruge det til noget, det skal give mening for mig. Tilsyneladende er Verner hele tiden midt i en meningsfuld begivenhed, som et aktivt handlende menneske, der er åben for, hvad situation byder ham, hvad der vil gøres i øjeblikket, hvad han føler sig 'kaldet' til at gøre.

Eksemplet viser, hvad Arendt forstår ved *action*, som den aktivitet, hvor vi viser over for andre mennesker, hvem vi i bund og grund er. Her kommer det til udtryk, hvad Verner finder betydningsfuldt, hvad der konstituerer 'det gode liv', og hvad der er værd at kæmpe for. Det betyder ikke noget, hvor mange timer han skal lægge i det, bare de mennesker, han gør det for, får det bedre.

Gadamer taler om *begivenheden*, som den situation, hvor vi står over for en hændelse, et andet menneske, en ytring, og prøver at forstå. Verner kommer op i fodboldklubben og ser nogle børn, som ikke er så gode til at spille fodbold. Han ser en klub, hvor spillerne er delt op i 'de gode' og 'de dårlige'. Han ser nogle af de børn, som ikke får så meget ud af at gå til fodbold, som måske ikke er rigtig glade for det, og han tænker: "*Hvad kan man gøre, der er bedre for de her børn?*" Han tolker på det han ser, og forstår hvad det er meningen, at han skal gøre. Han rammes af en forståelse, som anvendes for at give situationen mening.

På det fagfilosofiske niveau kommer analysen ind på, hvordan dialogen rummer elementer af de forhold, som fx Gadamer og Arendt undersøger i deres filosofi. Den levende dialog fremstår som et eksempel på filosofernes teorier om, hvordan vi tænker og handler i verden. Det næste

analyseniveau er det centrale for dette speciale, nemlig vejledningsniveauet, hvor den praktiske dimension ved anvendt filosofi kommer mere til udtryk.

Filosofisk vejlednings-niveau

Fra et filosofisk vejledningsperspektiv er det klart, at den praksistilgang, der tilstræbes i projektet, er en tilnærmelse til *den sokratiske dialoggruppe* som den er beskrevet af Finn Thorbjørn Hansen (Hansen, 2000). Det skriver jeg om i kapitel 4, og det fremgår blandt andet af strukturen i dialogen, som tager udgangspunkt i en fælles undersøgelse af et filosofisk spørgsmål, og individuelle eksempler fra deltagerne.

Når jeg forsøger at iagttage mine eksempler ud fra perspektivet i den sokratiske dialoggruppe, som jeg har beskrevet den i kapitel 4, så er der flere ting jeg ønsker at trække frem her.

Dialogen er en fænomenologisk/hermeneutisk situation, hvor deltagerne prøver at forstå hinanden og fænomenet, hvilket sker som en tolkning med udgangspunkt i vores egen forståelseshorisont, vores forforståelse. Med andre ord er det en dialektisk proces, hvor vi forsøger at forstå et fænomen, med udgangspunkt i vores eget perspektiv, gennem udveksling af sprogliggjorte tanker.

I samtalen forsøger vi at forstå, hvad den anden siger, men sammen forsøger vi at forstå hvad fænomenet siger til os. Det er ikke bare en optagethed af tale og tolkning, men også et ønske om at træde lidt til siden for at fænomenet også selv kan få lov til at tale til os.

Min baggrund, hvor jeg har arbejdet med terapeutiske og kognitive metoder i flere år, er medvirkende til at give mig et særligt fagligt blik på samtaler. Min virkningshistoriske forståelse af samtaler lægger op til en arkæologisk og teleologisk hermeneutik. Mit fagprofessionelle syn på de borgere jeg samtaler med, betyder at jeg er optaget af, hvilken problematik, der ligger til grund for det besvær vedkommende oplever, og hvordan jeg kan hjælpe med at finde en løsning på det.

Jeg vil bestræbe mig på at indtage et andet perspektiv, og anvende en eskatologisk hermeneutik i min fortolkning. Jeg vil fokusere på det, der er på spil her og nu, og forsøge at være åben over for den mening, der ligger i sagen selv. Det er med andre ord et forsøg på en bevægelse fra en praksis-epistemologi til en praxis-ontologi. Som eksemplerne viser, er der flere steder, hvor jeg falder tilbage til mit oprindelige praksis-epistemologiske udgangspunkt, og ikke selv formår at komme i et undrende forhold til fænomenet.

I min analyse har jeg udvalgt nogle få eksempler fra den samlede mængde af transskriberede samtaler. Jeg har fremhævet sekvenser, hvor jeg vurderer, at der kommer en undren til udtryk.

Eksempel 1) Undren over 'det formålsløse fællesskab'

Jeg spørger ind til deltagernes forståelser af begrebet 'fællesskab' og forsøger at sætte nye begreber på, så vi sammen kan begribe det på nye måder. Fællesskab er et meget almindeligt ord, og det er svært at komme i tvivl om, hvad helt almindelige ord betyder. Derfor vender jeg tingene lidt på hovedet og undersøger om det kan kaste et nyt lys på fænomenet.

Thomas: Det der gør det til et fællesskab, er det afhængigt af, at der er et formål med at være sammen?

Hans: Et formål?

Thomas: Kan vi forestille os et formålsløst fællesskab?

Hans: Det tror jeg ikke ... men det er bare sådan lige umiddelbart, det giver ingen mening ... Formålsløst fællesskab ...? [pause, hvor Hans ser undrende ud] (bilag 1, s. 11)

Når vi står over for noget, som ikke umiddelbart giver mening, bliver vi overraskede, vi oplever den lille, epistemologiske undren. I den sokratiske dialoggruppe skal vi gerne nå lidt dybere end denne overfladiske leg med ord, så det bliver en filosofisk undren over fænomenet, den store undren (thaumazein).

Thomas: Lige nu er det i hvert fald svært at sætte sig ud over den der tanke om, at der skal være et formål, fordi vi ikke kan forestille os det formålsløse fællesskab ...

Hans: Hvorfor kan vi ikke det?

Thomas: Måske fordi vi ikke har erfaringer med det?

Hans: ... og hvorfor har vi ikke erfaringer med det? Er det fordi det ikke findes? At det ingen mening giver? ...

Thomas: Ja, altså hvis det ligger i fællesskabsbegrebet at det er et fællesskab omkring et formål, så giver det jo ikke mening at tale om det formålsløse fællesskab ...

Hans: Nej, men hvis vi har levet et langt liv ... og ... nu bliver det eddermame kringlet ... hvis vi har levet et langt liv og har erfaring med, at mening ... at der er mening i tingene, altså, jamen hvordan skal jeg sige det ... [pause] ... det ved jeg ikke ...

Thomas: Vi har aldrig set sådan noget som et formålsløst fællesskab, men det kan jo godt være at det findes

Hans: Jamen det ved jeg ikke ..

Thomas: Det kan vi ikke ...

Hans: Det formålsløse fællesskab?

Thomas: Jeg kan ikke sådan lige komme i tanker om det ...

Hans: Nåehh ... Thomas ... [griner] ... nå, jeg troede ikke at vi kunne fange dig på sådan én ... det formålsløse fællesskab ...

Thomas: Jeg synes det er et interessant begreb ... at overveje ...

--- PAUSE ---

(bilag 1, s. 12)

Jeg forsøger, i dette eksempel, at sætte gang i en undren over begrebet 'formålsløse fællesskaber'. Det er et begreb, som vi ikke mener at have erfaring med, og som sådan har vi ingen færdige synspunkter parat. Det er tydeligt, at Hans mangler ord til at beskrive hvad han tænker om begrebet, han siger flere gange "*det ved jeg ikke*", og bliver tavs. For at komme længere i denne proces kunne jeg fx have spurgt til forskellene på et mål, et formål og det at noget er meningsfuldt. Det kunne være interessant at undersøge, om man kan have et meningsfuldt fællesskab uden det er formålsstyret.

Paulsen kalder det en ubegribelighed når vi mangler begreber for det vi står over for. Det er et udtryk for en epistemologisk undren (aporia). Vi har nogle forventninger/forforståelser omkring fællesskaber, det ligger implicit i begrebet, at der er et formål. Den undren vi rammes af fører til en afklaring af fællesskabsbegrebet, så vi kan danne en mere præcis mening om, hvad det indeholder. Vi får nye begreber, som giver fornemmelsen af at få greb om tingene. Vores forsøgsvisе svar på undersøgelsesspørgsmålet er en ny begribelighed, som betyder, at vi efterfølgende føler os mere afklarede i forhold til spørgsmålet: Hvad er fællesskab?

Spørgsmålet er om det er manglen på begreber der får os til at undres, stillet over for et mysterium eller et aspekt ved livet som vi aldrig vil kunne forstå, ville begreber ikke hjælpe os. Men det ubegribelige ved tilværelsen kan gribe os med undren (thaumazein) på et grundlæggende niveau.

Med Gadamer kan man sige, at det er en anstrengelse at stille spørgsmål ved de begreber, som vi normalt tager for givet, og åbne sig for det indtryk, begrebet søger at begribe. Når der indfinder sig en undren, bliver vi skubbet ud i det åbne, hvor vi ikke har faste begreber om tingene.

Det ville sandsynligvis have været muligt at komme længere i en afklaring af de underliggende værdier og grundantagelser, hvis de foreløbige udsagn var blevet fulgt op med yderligere sokratiske spørgsmål, fx: "*Hvad forstår du ved det begreb*", "*hvad vil det sige, at der er en mening med tingene?*", "*hvorfor mener du det*" og "*kunne det eventuelt være anderledes*". En anden vigtig tilgang, som jeg ikke helt formår at bringe i anvendelse, er min egen undren. Frem for at fokusere på at få gruppen til at undre sig, kunne jeg have bestræbt mig på at *visе* undren.

Gruppen når frem til at definere fællesskab som 'en gruppe af mennesker, der er sammen omkring noget af betydning, som bygger på positive værdier og fælles handlen'. På dette tidspunkt er der

gået to timer, og vi er ved at slutte af, men dialogen er ikke slut, der er stadig uafklarede spørgsmål, og det er min fornemmelse, at vi, hver især, tager spørgsmålene med os hjem, og tænker videre. Med Arendts begreber kan man sige, at vi i fællesskab (pluralitet) har tænkt over hvilken mening, der ligger i det undersøgte fænomen, ved at udtrykke vore individuelle tanker om noget alment. Efterfølgende kan vi, hver i sær, tage det til eftertanke, og fortsætte dialogen med os selv (dualitet).

I realiteten er hovedudsagnet ikke det vigtigste formål med dialoggruppen. Sokratiske dialog handler i højere grad om at skabe en filosofisk samtalekultur. Hvis dialoggruppen desuden har betydet, at deltagerne går hver til sit og tænker videre over spørgsmålene, så synes jeg, at målet er nået.

Eksempel 2) Undren over det udelt uselviske i frivilligt arbejde

Den anden dialoggruppe, som jeg vil præsentere, undersøgte spørgsmålet: 'Hvad er det gode liv?' Det blev tidligt i forløbet klart, at for deltagerne handler det om relationer, og det at gøre noget for andre. Samtalen fokuserede i lang tid på begrebet frivilligt arbejde, og her blev omdrejningspunktet, om frivilligt arbejde er noget man gør for sin egen eller for andres skyld. Jeg bruger her det samme eksempel som jeg har analyseret tidligere, men nu med fokus på det processuelle i dialogen.

Verner: (...) ... så er det ikke om, hvad vi synes der kunne være sjovt og spændende, men hvad ville børnene gerne have ...

Thomas: Hvorfor var det vigtigt for dig ...

Verner: For mig? ... Nej for mig var det ikke mere vigtigt ... for mig var det bare vigtigt, at de havde en god oplevelse ...

Thomas: Hvorfor var det vigtigt for dig?

Verner: Fordi der er nogen børn, der ikke får gode oplevelser (...) (bilag 1, s. 51)

I dette eksempel, hvor Verner siger, at han kun udfører frivilligt arbejde for at hjælpe andre, og at han ikke selv får noget ud af det, forsøger jeg at nå ind til de værdier der styrer hans handlinger. Jeg bliver ved med at spørge om det samme, og forsøger at bide mig fast og stikke til ham som en hestebremse. Jeg oplever hans adfærd som benægtende og modstandspræget, men formår ikke at få samtalen vendt fra dialektisk undersøgelse (elenchos) til venskabelig undren (aporia). I situationen formår jeg ikke at tænke, at Verner giver udtryk for en dybere sandhed, nemlig at han handler spontant på de suveræne livsytringer han fornemmer. Jeg er slået over i en 'mistankens' hermeneutik, og stiller mine spørgsmål ud fra det, jeg tror jeg ved.

Lidt senere i dialogen bryder en anden deltager ind, og forklarer hvordan han ser på det at arbejde frivilligt uden ønske om personligt at opnå noget ved det.

Thomas: Men altså i bund og grund får du et udbytte af det ...

Hans: Jamen Thomas prøv at høre her ... altså du kan gå ind i en relation med et ganske bestemt formål for øje, hvad du vil have ud af det ikke også ... det er egoistisk for mig ...

Verner: Ja ...

Hans: ... du kan også gå ind i en relation uden at have noget formål med det, men bare med et ønske om at hjælpe ikke også ...

Verner: Ja ...

Hans: ... og så får du alligevel noget ud af det ... fordi du får glæden som du ser i den andens øjne ... det er for mig noget helt, helt andet ikke også ...

Thomas: Mmm ...

Hans: Spørgsmålet er om ikke det kan defineres som egoistisk, det kan jeg ikke afgøre vel ...

Verner: Nej ...

Ursula: Det kan godt være at det er sådan at jeg definerer det (...) (bilag 1, s. 52)

Som Hans siger, og Verner giver ham ret i, så er det muligt at gå ind i en relation, kun med det formål at hjælpe den anden. Ursula giver udtryk for, at det at glædes over at se glæden i den andens øjne, strengt taget godt kan defineres som egoisme. Der er et spændende filosofisk spørgsmål i dette, nemlig hvad driver mennesket, hvad er egentlig grunden til, at vi gør som vi gør. Verner fortæller, at det der driver ham er en grundlæggende indstilling, som han altid har haft, nemlig: 'Se et behov – dæk et behov'. Han er altid meget opmærksom på, hvordan han kan hjælpe andre, så de får det bedre.

Jeg kan tydeligt mærke, at jeg undrer mig over Verners synspunkt, og har rigtig svært ved at forstå det. Jeg spørger gentagne gange ind til hans forståelse, men møder hos ham ingen genkendelse af det selviske element i det frivillige arbejde. I dette eksempel er det tydeligt, at jeg er 'ude på noget', jeg stiller retoriske spørgsmål og prøver at fange Verner i en selvmodsigelse.

Verner: ... men for mig har det egentlig aldrig handlet om noget med, at jeg skulle have noget ud af det

Thomas: Nej, altså det ... det er jo rigtig spændende det der ... fordi, at den erfaring med, at du går ind i en sammenhæng og har en oplevelse af, at det bliver anerkendt, du bliver respekteret, der er brug for det du kan ... giver det dig ikke noget?

Verner: Jo selvfølgelig ... det ville da være ... alternativet var jo, at jeg sad hjemme ved min computer hele dagen ... og det tror jeg ...

Hans: Du svarer ikke på spørgsmålet ...

Verner: ... det tror jeg ikke at jeg ville blive et bedre menneske af ...

Thomas: Nej

Verner: Jeg tror på fællesskab ... og det er et fællesskab på tværs ... det har jeg altid gjort ... (bilag 1, s. 57)

For Verner er fællesskab et afgørende element i det gode liv. Det handler også om, for ham, at være et godt menneske. Han vælger at gøre, det han gør, blandt andet fordi han fornemmer, at det er det

rigtige at gøre. Verner tror på, at det gode liv handler om at være et godt menneske, og for at være et godt menneske må man udføre gode gerninger.

Verner: *Men der er to ting i det her, jeg har aldrig tænkt på egoisme, og jeg har heller aldrig tænkt på anerkendelse ...*

Thomas: *Nej ... det er jo interessant ... hvad det skyldes, altså om det er en blind plet du har ...*

Verner: *Ja, det må det jo være, den skal jeg da hjem og arbejde med ...*

Ursula: *Eller en anderledes måde at definere ordet på ...*

Thomas: *Ja det kan også være ... [alle griner] ...* (bilag 1, s. 65)

Jeg griber ind, og forsøger igen at få V til at overveje, om han kunne tænke anderledes omkring begrebet egoisme i relation til frivilligt arbejde, men der er ikke skyggen af tvivl hos ham, han har aldrig hjulpet nogen af egoistiske grunde. Da jeg spørger om det kan være en blind plet han har, svarer han ironisk afvisende, og giver tydeligt udtryk for, at han ikke tror det forholder sig sådan. Her efterfølgende er det tydeligt for mig, at jeg har en bestemt strategi med mine spørgsmål og kommentarer. Jeg antager, at Verners holdninger dækker over, at han ikke har indset sagens rette sammenhæng. I stedet kunne jeg have gået ind på hans synspunkt, og taget det for gode varer. Det ville have givet en anden mulighed for at være nysgerrigt undersøgende på, hvordan fænomenet tager sig ud fra hans perspektiv.

I grunden har jeg rigtig svært ved at acceptere, at der findes rendyrket altruisme, forstået som en måde at handle på, hvor man slet ikke har øje for konsekvenserne for én selv. Derfor kommer jeg til at betragte Verners holdning som udtryk for, at han mangler indsigt i sagens rette sammenhæng.

I forsøget på at nå til en foreløbig enighed om, hvordan vi skal formulere et hovedudsagn omkring spørgsmålet: Hvad er det gode liv? Fortæller Hans, hvad det betyder for ham at handle i overensstemmelse med sin egen indre overbevisning:

Hans: *... jeg ved jo, når jeg gør noget som ikke er godt for mig, det kan jeg jo mærke med det samme, det kommer øjeblikkeligt og så må jeg rette mig ind efter det på den måde det nu kræver i situationen ... og det er den måde jeg lever mit liv på og prøver at skabe det gode liv for mig selv ... det er ved at være lydhør over for mig selv, og min indre ... hvad skal jeg sige ... signaler, mine indre mekanismer der fortæller mig hvad der er rigtigt og hvad der er forkert ... og jeg synes faktisk at det fungerer på en eller anden måde ...* (bilag 1, s. 69)

Hans opsummerer i store træk det foreløbige hovedudsagn vi nåede frem til, og som besvarer spørgsmålet: Hvad er det gode liv? Gruppen enes om, at det gode liv er når man formår at være sig selv, at være et ordentligt menneske, at bidrage til fællesskabet med det man kan og bruge sine

indre fornemmelser som rettesnor for, hvad der er det rigtige at gøre. Med andre ord at lytte med hjertet i de situationer, hvor man står over for et andet menneske.

Som facilitator har jeg et ønske om at skabe et undrende fællesskab omkring filosofiske spørgsmål. Det er tydeligt for mig, at jeg let bliver opslugt af dialogen, og ind i mellem 'glemmer' min rolle. Jeg falder af og til tilbage i gamle mønstre, hvor jeg bliver mere løsningsorienteret end filosofisk undrende. I flere situationer undervejs, ville uddybende spørgsmål, som fx: "*Hvad er det i grunden...?*", "*Hvorfor tænker du det?*" eller "*Hvordan kan du være sikker på det?*" osv., kunne fremme det filosoferende i dialogen, så gruppen var blevet bragt i en tilstand af tavs undren. Der blev talt rigtig meget i dialoggruppen, og det jeg efterfølgende tænker, vi manglede, var den tavse undren, hvor vi dvæler ved tingene og ydmygt fornemmer, hvad der er på spil.

Hvis vi skulle være nået der til, så havde det krævet, at jeg indledningsvist introducerede gruppen grundigt til *formålet* med, og *metodikken* i den sokratiske dialoggruppe. Jeg kunne også med fordel have afbrudt dialogen undervejs, og taget en drøftelse med gruppen, omkring *hvordan* vi talte sammen. En metadialog om undren, kunne muligvis have bragt dialogen i en mere filosoferende retning. Men det der ville have virket bedst, som jeg kan se i bakspejlet, var hvis jeg selv var gået vejen, og med min egen oprigtige undren havde vist, hvad sokratiske dialog handler om.

Det er min fornemmelse, at den dialog, som udvikler sig, alligevel giver nogle åbninger, som er brugbare. I det andet eksempel, er deltagerne engageret i en dialog, hvor begreberne undersøges, og de forsøger at nå til en gensidig forståelse af det gode liv. Der er lange sekvenser, hvor jeg forholder mig afventende, og kun griber ind, når jeg mærker, at vi er på vej ud af et sidespor i forhold til det overordnede formål. Deltagerne udfordrer hinanden, og hinandens forudfattede meninger. De går sokratiske til værks, i den forstand, at de ikke stiller sig tilfreds med overfladiske svar, men afkræver hinanden en begrundet stillingtagen.

Evaluering - tilbagemelding

Jeg har kontaktet deltagerne nogle uger efter dialoggrupperne var afholdt, og spurgt til deres oplevelse, hvilket udbytte de har fået af at være med. Jeg vil her kort gengive tre af svarene:

Jeg har fået en rigtig god oplevelse ved at være i en gruppe og opleve hvordan ting opfattes forskelligt og at de kan håndteres på en anden måde end den som jeg ofte har tænkt (...) At få

vendt tingene og opleve andre måder og håndtere et svar på et givet spørgsmål har været sundt og tankevækkende. (B fra bilag 2)

B giver her udtryk for en oplevelse af epistemologisk undren, som har sat nye tanker i gang hos hende. Hun lægger vægt på, at det har været en god oplevelse, hvilket stemmer overens med min antagelse om, at det fra et socialpædagogisk synspunkt, er godt at mødes i en filosofisk dialog.

Jeg var med til dialoggruppen omkring retfærdighed. Jeg oplevede min egen opfattelse af både retfærdighed og mit syn på andres syn på retfærdighed blev provokeret, jeg oplevede at, det at vi ikke kunne finde et endegyldigt svar på retfærdighed var med til at mit syn på retfærdighed rykkede sig imod et mere åbensindet syn på andre og stiller nu spørgsmål til min egen måde at være på. (N fra bilag 2)

N har bidt mærke i fornemmelsen af at blive udfordret, og få sit syn på tingene provokeret. Igen en epistemologisk undren over, at fænomenet måske ikke er helt det, som han antog det for at være. Han fortæller, at hans syn på flere ting har rykket sig, måske et udtryk for en forandring i hans forståelseshorisont, som har betydet, at han står mere åbent over for fænomenet.

Det at mødes om et fælles projekt var positivt. Det slog mig, hvor forskelligt vi tænker om det samme begreb (...) Da vi alle er mennesker har vi på en måde samme udgangspunkt, og dermed kunne jeg/man forledes til at tro, at det så også ville være let at nå hinanden og blive enige. (H i bilag 2)

Det sidste eksempel på en tilbagemelding rummer en undren over, at vi som mennesker er så forskellige. En indsigt, som ligger tæt op af Arendts brug af begrebet pluralitet. H har også oplevet gruppen og dialogen som noget positivt, og har bidt mærke i den variation, der er i tænkningen.

Diskussion

Gadamer fortæller os, at vi skal ud i det åbne, hvis vi skal have mulighed for at sanse den mening, der strømmer i mod os fra sagen selv. For at foretage denne bevægelse må vi være villige til at se den mulighed i øjnene, at vi tager fejl. At nærme sig et andet menneskes forståelseshorisont kræver intuition og empati, og resultatet kan være en oplevelse af meningsfuldhed.

Arendt fremhæver *action* som et centralt vilkår for menneskets væren i verden. Det er som handlende og tænkende væsener, at vi træder frem for hinanden, og bidrager til fællesskabet med vores unikke individualitet (pluralitet). Hvert menneske rummer muligheden for noget nyt (natalitet) og vi bør stræbe efter at indgå i et reflekteret og forpligtende forhold til os selv, andre og verden.

Deltagerne i dialoggrupperne fortæller om en oplevelse af undren over, at mennesker tænker meget forskelligt om mange ting. En øget opmærksomhed på denne pluralitet kan være medvirkende til en øget accept af, at mennesker har forskellige syn på tingene, og kan føre til en øget villighed til at sætte sin egen forståelse på spil.

I forhold til socialpædagogikken er ønsket om at forstå den anden, og samtidig acceptere den andens grundlæggende værdi som unikt individ, centralt for den professionelle relation, der udspringer af en faglig tilgang. Som pædagog må man tage udgangspunkt i den enkelte, og vedkommendes egen forståelse, hvis man skal gøre sig forhåbninger om at være til nogen hjælp. Her kan det sokratiske være nyttigt, i den forstand, at socialpædagogen kan tilstræbe en ikke-vidende tilgang, og sammen med borgeren åbent og undersøgende forholde sig til den situation vi står i som mennesker.

Det er en anden måde at tale om det sokratiske, men for mig handler det om, at filosofiens fakkell sættes ned i en pædagogisk virkelighed og har en oplysende effekt, om det så er vejledning, dannelse eller filosofisk undren. Som jeg har beskrevet, så tager den socialpædagogiske faglighed blandt andet udgangspunkt i begreberne: relation, inklusion og anerkendelse. En sokratiske dialoggruppe er, i overført betydning, et 'tredje sted', som hverken er det private hjem eller den professionelle arbejdsplads. Den kognitive metode, har fokus på klientens private forhold (tanker, følelser og adfærd) fra et professionelt perspektiv, med fokus på hvorfor og hvordan fænomenerne er som de er. Det filosofiske handler om at forholde sig til de vilkår, der er forbundet med at leve som menneske, som ligeværdige individer i fællesskab undersøge fænomenerne og forholde sig undrende til **at** de er. Det er min vurdering, at den filosofiske praksis rummer kvaliteter, som med fordel kan integreres i en pædagogisk praksis i forhold til mennesker, der lever i en socialt udsat position.

Filosofien kan hjælpe os til at ændre det epistemologiske blik, hvor vi har et reflekterende forhold til verden, til et ontologisk blik, hvor vi kommer i kontakt med væren, og ser indefra med et undrende forhold til verden.

I forsøget på at have en filosoferende tilgang i dialoggruppen, er vi henvist til at bruge sproget. I alt hvad vi gør og siger er der noget vi 'tager for givet' – som man kan stille undrende sokratiske

spørgsmål til. Sproget er nogle gange utilstrækkeligt, og vi kan opleve, at der er noget, som ikke er sprog, men bruger sproget i forsøget på at blive til.

Selv om mine eksempler ikke fuldt ud lever op til 'State of the Art' inden for sokratiske dialoggruppe-teknik, så siger de alligevel en del om, hvordan filosofiske grupper kan fungere i sammenhænge, hvor deltagerne ikke er filosofisk skolede.

Som deltagere i dialoggruppen oplevede vi at komme i dybden, med det vi fornemmede var det særlige ved 'fællesskab' og 'det gode liv'. Til forskel fra en terapeutisk tilgang til samtale, så er dialoggruppen ikke et rum, der er skabt for at deltagerne skal 'få det bedre'. Grundantagelsen er, at deltagerne mødes i en ligeværdig relation omkring et emne, de har en interesse i at undersøge nærmere.

Med Gadammers blik på den sokratiske dialog handler det om at få øje på, hvad fænomenet vil os. Hvad er det, i bund og grund, denne samtale vil sige mig, om min eksistens i verden? Hvordan kan jeg, ud fra min forståelseshorisont, fornemme den bagvedliggende mening med det vi er engageret i lige nu?

Arendt har bidraget med en optagethed af de menneskelige grundvilkår i eksistensen, og en vigtig sondren mellem liv som handling, og liv som tænkning. Vi har alle mulighed for at tænke, men det kræver, at vi sætter os ud over vores umiddelbare og vanemæssige tilgang til eksistensen. Vi skal, så at sige, foretage en sokratiske bevægelse ud i ikke-viden, for at kunne føde en ny indsigt.

Undersøgelsen viser, at der er stor forskel på den psykologisk/kognitive forståelse af sokratiske udspørgen, og den filosofiske forståelse af en sokratiske undren. Jeg lægger vægt på, at en sokratiske tilgang retter sig mod en særlig visdom, som indebærer en levende meningsfuldhed.

Den kognitive metode arbejder mod en erkendelse, og søger en sandhed via kognitive domme, hvor imod den filosofiske tilgang stræber mod tænkning, som en glimtvis adgang til mening og forståelse.

Kap. 7: Konklusion

Jeg har i denne opgave beskæftiget mig med, hvordan sokratiske dialoggrupper kan anvendes i en socialpædagogisk praksis, nærmere bestemt inden for frivilligt socialt arbejde med en gruppe af mennesker, der betegnes som socialt udsatte. Arbejdet med denne opgave har givet mig en anden forståelse af filosofiens betydning og de muligheder, der er for at anvende filosofi i en pædagogisk kontekst.

Jeg vil her forholde mig til det problem, som jeg tager op i dette speciale, nemlig hvordan jeg kan bruge sokratiske dialoggrupper i bestræbelserne på at fremme deltagerne individuelle oplevelse af at mødes om noget fælles, en form for samtænkning og det at være fælles om at undre sig.

Jeg har taget udgangspunkt i en hypotese om betydningen af målgruppens konkrete deltagerforudsætninger, såsom det at være kortuddannet og 'ressource-svag'. Jeg påstår, blandt andet gennem brug af Arendt, at alle har en kapacitet til at tænke, og som sådan kan alle deltage i (individuel tilrettelagte) sokratiske dialoggrupper.

De muligheder og udfordringer, som jeg har erfaret, at metoden rummer, er først og fremmest at deltagerne føler sig inkluderet og anerkendt, deres synspunkter bliver hørt og valideret (får gyldighed), idet andre mennesker viser interesse og stiller uddybende spørgsmål. Metoden rummer også mulighed for, at deltagerne i fællesskab kan få præciseret nogle centrale begreber, og i den proces, blive bevidst om, hvor forskelligt mennesker tænker om de samme ting. Det er en øvelse i at indtage nye perspektiver med henblik på at opnå ny indsigt.

Det jeg har fået øje på, i min brug af sokratiske dialoggrupper, og som har relevans for et evt. fortsat arbejde med brugere og frivillige i væresteds-regi er, at den særlige rammesætningen er af stor betydning. Som facilitator for en sokratiske dialoggruppe er man ansvarlig for en grundig indføring i metoden, så den tilstræbte filosofiske undrende tilgang opstår, ellers risikerer man at blive hængende i en epistemologisk undren. Som facilitator er man også et medlem af gruppen, og skal kunne 'slippe tøjlerne' ind i mellem, så man går med i den fælles undren, og nogle gange går foran, for at vise hvad undren indebærer.

Set i lyset af den kognitive metodes store udbredelse inden for det pædagogiske fag, så vil en filosofisk forståelse af det sokratiske betyde, at den pædagogiske praksis får mulighed for at

forandre sig på en måde, som både kan være til gavn for pædagogerne og de borgere de har en professionel relation til. Med sokratiske dialoggrupper er der mulighed for at skabe rum for den filosofiske undren i samværet med forskellige grupper. I en socialpædagogisk optik er det godt at mødes et tredje sted for at fremme en undrende tilgang, fordi vi som mennesker kan mødes i en fælles, ligeværdig dialog omkring almenmenneskelige forhold og grundlæggende vilkår for tilværelsen. Det er områder, hvor ingen kan påberåbe sig en særlig privilegeret adgang til viden, og derfor vil der være en ligeværdighed, som vanskeligt kan opnås andre steder. Pædagogen og den udsatte borger kan undre sig på lige fod, og det den ene sanseligt fornemmer, er ikke mere korrekt end det den anden fornemmer. Hvis den socialpædagogiske faglighed, i forhold til professionelt arbejde med mennesker, der lever i en socialt udsat position, kan defineres som en relationsskabende, inkluderende og rehabiliteringsunderstøttende tilgang, så mener jeg min undersøgelse viser, at filosofien kan medvirke til en positiv forandring.

Der vil selvfølgelig være andre situationer, hvor en mere traditionel socialpædagogisk tilgang er påkrævet, men det sokratiske, i en praxis-ontologisk forstand, bør have mere plads i socialt arbejde.

Den filosofiske vinkel er anderledes end den psykologisk/kognitive, som jeg tidligere tænkte ud fra. Modsat kognitive metoder, der er en ydrestyret, instrumentel tænke- og livsform, er det filosofiske en indrestyret tænke- og livsform, hvor tænkningen har værdi i sig selv. I en praxis-ontologi er man i værensmæssig resonans, hvor imod en praksis-epistemologisk tilgang er problemorienteret og målstyret. Med den psykologisk/kognitive tilgang risikerer man at komme for tidligt, eller for sent til tanken. Når man, inden for kognitiv metode, anvender sokratiske spørgeteknikker, er det med en intention om at forandre den anden. Man forholder sig erkendende og reflekterende til verden. Den filosofiske forståelse af det sokratiske handler om at komme i et undrende forhold til verden. Med filosofien bliver man bragt i vildrede, man undres og åbner sig over for den mening, der tilstrømmer én.

Den personlige fortælling danner udgangspunkt for sokratiske dialog, og den har betydning for gruppens oplevelse af at mødes i et fællesskab. I fortællingen træder vi frem for hinanden og viser, hvad vi står for. Den efterfølgende samtale bliver en fælles handling, hvor vi stræber efter visdom. Når vi åbent lytter til hinanden fornemmer vi, på et dybere plan, hvad den bagvedliggende mening er, vi rammes af en forståelse, som kommer til udtryk i den måde vi anvender forståelsen i den fortsatte dialog.

Min undersøgelse viser, at sokratiske dialoggrupper har noget væsentligt at byde på. Gennem en fælles undersøgende tilgang skabes en medrivende optagethed og undren over filosofiske spørgsmål. Det er inspirerende at opleve, hvor det er muligt at optø gamle idéer og gøre tænkningen flydende ved at spørge ind til bagvedliggende antagelser og grundlæggende værdier.

Tilbagemeldingerne fra deltagerne fortæller også, at det har haft væsentlig betydning for dem at deltage i filosofiske samtaler. Generelt har der været oplevelser af eftertænkning og nye spørgsmål, som presser sig på. Når man på den måde begynder at se tingene fra andre vinkler, stille spørgsmål ved sin egen tænkning, og indtage en mere åben holdning over for andre mennesker, så mener jeg, at filosofien har tilført noget positivt.

Der er også vanskeligheder forbundet med anvendelsen af den sokratiske dialoggruppe, idet processen tager tid at komme igennem, og der kræves en vis stringens i udførelsen. Deltagerne skal være indstillede på at give afkald på en del af deres forudfattede meninger, for at åbne sig for nye idéer. En for løs afvikling fører nemt til, at dialoggruppen får karakter af almindelig meningsudveksling, på et overfladisk plan. Jeg har erfaret, at det har stor betydning hvordan jeg agerer som facilitator. Det er vigtigt at være opmærksom på de åbninger og muligheder, der opstår. Det rigtige spørgsmål på det rigtige tidspunkt kan føre til undren. Når undren indfinder sig er det tydeligt, at tænkning forstyrrer handling, det er tavsheden et bevis på.

Som facilitator må man øve sig i at være i en dobbeltrolle, som deltager i dialogen og som den der sætter rammen. Det er vigtigt at være opmærksom på sine egne grundlæggende antagelser, så man ikke kommer til at have et projekt på gruppens vegne. Som fx da vi drøftede frivilligt arbejde kontra egoisme. Det står for mig som et godt eksempel på, hvad der sker, når vi ikke sætter vores egen tænkning på spil. Min egen forståelseshorisont begrænsede mig, så jeg ikke kunne forstå den deltager, der formåede at have en helt ren altruistisk tilgang til frivilligt arbejde. Jeg antager, at den undrende tilgang gradvist kommer mere frem i takt med, at man øver sig på metoden.

Kravene til en undrende dialog om det levede liv er først og fremmest åbenhed over for sagen. At skabe en dialog, fra den epistemologiske udveksling af doxa, til en åben og ontologisk modtagelighed for undren, er ikke en let opgave. Som en facilitator for gruppedialoger skal man samtidig have to forskellige perspektiver på situationen. Et perspektiv er den metodiske ramme for

dialogen og fokus på at deltagerne forsøger at åbne sig mod hinanden. Det andet perspektiv er at deltage med sine egne tanker og undren.

Mine resultater fører til en efterforståelse, som har betydning for mit fremadrettede blik på min egen faglige praksis. Fremover vil det blive interessant at undersøge nærmere, hvordan det filosofiske kan give mulighed for at komme i dialog med den verden jeg er i (den pædagogiske, behandler-verden). Denne undersøgelse rummer en velbegrundet kritik af det kognitive, og nogle bud på, hvad man kan gøre i stedet, og hvorfor det kan være et godt supplement. Det er ikke muligt for mennesket at finde betydningen bag tingene, men hvis vi lytter omhyggeligt og åbner os for livet, kan mening finde os, og vi kan åbenbares som personer gennem samtale med andre.

Jeg håber mit filosofiske perspektiv vil betyde, at jeg fremover kan opleve en større dybde og autenticitet i mit arbejde. En phronesisk tilgang til det pædagogiske er mulig gennem taktfuldhed og åbenhed, hvor jeg forsøgsvis indkredser en betydning sammen med de mennesker jeg arbejder med.

Litteraturliste

- Alexander, James (2012): *The Four Points of the Compass*, I: Philosophy (London), årg. 87, hft. 01, 2012-1, s. 79–107
- Andersen, Hans-Jørgen & Mørch, Karlo (2000): *Det Professionelle Samvær: DPS*, kapitel i antologien: *Når rejsen er målet*, red. af Henrik Dybvad Larsen, Videnscenter for Socialpsykiatri, København
- Arendt, Hannah (1971): *Tænkning og moralske overvejelser*, fra *Om vold, tænkning og moral* (1998), Det Lille Forlag
- Arendt, Hannah (2004): *Philosophy and Politics*, artikel i *Social Research*, vol. 71, no. 3, Fall 2004
- Arendt, Hannah (2005): *Menneskets vilkår*, Gyldendals Forlag
- Arendt, Hanna (2010): *Eksistens og religion – Tænkning mellem tradition og modernitet*, Forlaget Klim
- Arendt, Mikkel & Rosenberg, Nicole K. (2013): *Kognitiv terapi – Nyeste udvikling*, Hans Reitzels Forlag
- Aspenström, Werner (2004): *Sardinien i tunnelbanen – digte 1946-97*, Forlaget Samleren
- Birkmose, Dorthe (2014): *Når gode mennesker handler ondt*, Syddansk Universitetsforlag
- Brinkmann, Svend et. al (2012): Debatindlæg i *Information* af: Svend Brinkmann, Jacob Storch, Lene Tanggaard og Morten Ziethen <https://www.information.dk/debat/2012/06/nye-gud>. 23. juni 2012
- Brinkmann, Svend og Tanggaard, Lene (red) (2015): *Kvalitative metoder – en grundbog*, 2. udgave, Hans Reitzels Forlag, København
- Buber, Martin (2004): *Jeg og Du*, Hans Reitzels Forlag, København
- Cullberg, Johan (1995): *Dynamisk psykiatri*, Hans Reitzels Forlag
- Dalsgaard, Lene og Jørgensen, Henning (2010): *Kvaliteten der blev væk*, Frydenlund
- Flyvbjerg, Bent (2009): *Samfundsvidenskab som virker*, Akademisk Forlag
- Gadamer, Hans-Georg (2007): *Sandhed og Metode*, 2. udgave, Hans Reitzels Forlag
- Hansen, Finn Thorbjørn (2000): ”*Den sokratiske dialoggruppe – Et værktøj til værdiafklaring*”, Nordisk Forlag A/S
- Hansen, Finn Thorbjørn (2008): ”*At stå i det åbne – Dannelse gennem filosofisk nærvær og undren*”, Hans Reitzels Forlag

- Hansen, Finn Thorbjørn (2009): *Sokratiske samtaler – en vej til større indsigt, arbejdsglæde og 'taktfuldhed' i socialrådgiverens arbejde?* Artikel i: *Uden for nummer*, 10. årgang, nr. 18, 2009
- Hansen, Finn Thorbjørn (2010): *Filosofisk vejledning og praktisk kundskab på professionsuddannelser*. København.
- Hansen, Finn Thorbjørn (2012): *At være i en elskende relation med verden – hvorfor ikke al filosofisk praksis kan forveksles med terapi*, Norsk Filosofisk Tidsskrift, vol. 47, nr. 4, s. 270-277, Universitetsforlaget
- Hansen, Finn Thorbjørn (2013): *Undringsfællesskaber og filosofisk praksis*, s. 239-244, kapitel i *Filosoffen på arbejde*, redigeret af Ulla Thøgersen, Forlaget Mindspace, København
- Hansen, Finn Thorbjørn (2014). *Kan man undre sig uden ord? Design- og universitetspædagogik på kreative videregående uddannelser - med Designskolen Kolding som case*. Aalborg Universitetsforlag.
- Hansen, Finn Thorbjørn (2015): *Når undringen leder til en fyldt stilhed, der er værd at tænke ud fra*, artikel i Klassikerforeningens medlemsblad *Logos*, nr. 3, 2015.
- Hansen, Finn Thorbjørn (2016): *"At undres ved livets afslutning – Om brug af filosofiske samtaler i palliativt arbejde"*, Akademisk Forlag
- Hansen, Finn Thorbjørn m.fl. (2017): *"At innovere med hjertet: Undringsdrevet innovation og entreprenørskab i professionsuddannelser"*, VIA/Aalborg Universitet
- Herheim, Åste (2005) *Socialpsykiatri – En lærebog*, Systime Academic, Gyldendal
- Haahr, Ulla (2016): *Dilemma: Kan system rime på fleksibilitet?* *Social Forskning* 2/2016, s. 13-14, SFI Det nationale forskningscenter for velfærd
- Kazantzis, Nikolas et. al. (2014): *Unresolved Issues Regarding the Research and Practice of Cognitive Behavior Therapy: The Case of Guided Discovery Using Socratic Questioning*, Behavior Change, Vol. 31, No. 1, 2014, Cambridge University
- Kierkegaard, Søren Aabye (2009): *Frygt og bæven*, Det lille Forlag, Helsingør
- Kirk, Tom (1990): *Noget om fortælling*, Hanstholm Friskoles jubilæumssang
- Krogstrup, Hanne Kathrine (2006): *Evalueringsmodeller*, 2. udg., Hans Reitzels Forlag, København
- Kvale, Steinar (1997): *Interview – En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*, Hans Reitzels Forlag, København
- Kvale, S. & Brinkmann S. (2009): *Interview – introduktion til et håndværk*, Hans Reitzels Forlag, København
- Llewelyn, John (2001): *On the saying that philosophy begins in thaumazein*, 'Afterall: A Journal of Art, Context and Enquiry' Issue 4 (2001), pp. 48-57.

Lundin, Robert W. (1996): *Theories and Systems of Psychology*, D. C. Health and Company, Lexington, USA

Lübcke, Poul (red) (2010) *Politikens Filosofileksikon*, Politiken Forlag, København

Løgstrup, K.E. (1991): *Den Etske Fordring*, Gyldendals Forlag

Løgstrup, K.E. (1996): *Etske begreber og problemer*, Gyldendals Forlag

Molly, Asbjørn, Moltke, Hanne V. og Jørvad, Jesper (2009): *Systemisk coaching – en grundbog*, Dansk Psykologisk Forlag

Molly, Asbjørn & Kobayashi, Sofie (2014): *Coachende vejledning – en dynamisk vejledningsstil*, Dansk Universitetspædagogisk Tidsskrift, årgang 9, nr. 16, 2014

Nystrup, Jørgen (1997): *Psykoterapi*, Psykiatrifondens Forlag

Oldenburg, Ray (1997): *The Great Good Place*, Da Capo Press, Cambridge

Pahuus, Anne Marie (2006): ”*Hannah Arendt*”, Forlaget Anis

Paulsen, Michael (2013): *Hvad er anvendt filosofi – arbejdspapir*, Aalborg Universitet
(https://docs.google.com/document/d/1WIZezVMR4oSTleEZ_PvZLeZrXA69mILLDejE5DOSdRs/edit)

Paulsen, M & Ziethen, M. (2017): *Anvendt filosofi som transaktionel filosofi – om intentioner, funktioner, relationer og metoder i den anvendte filosofi*, kapitel fra: *Anvendt filosofi er interaktionel filosofi: Positioner og perspektiver*. red. / Morten Ziethen. 1. udg. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, 2017. s. 152 - 197.

Platon (2007): *Theaitetos*, Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet

Rieper, Olaf og Hansen, Hanne Foss (2007) *Metodedebatten om evidens*, AKF Forlaget

Rodi, Frithjof (1993): *Dilthey-Jahrbuch – für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften*, Band 8, 1992-93, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen

Rosenberg, Nicole og Per Jørgensen (Red) (1998): *Kognitiv behandling af skizofreni*, Hans Reitzels Forlag

Schanz, Hans-Jørgen (2003): *Hannah Arendt – en livsbekræftende filosofi*, artikel i *Slagmark* nr. 37, 2003

Schlander, Christina (2013): *Noter og undervisningsmateriale fra kursus i Kognitiv Metode afholdt på Alkoholbehandlingscenteret og Bostedet Nørbygård, Hanstholm. Kognitiv Terapi Center Århus.*

Stampe, Zenia (2018): *Er vi ved at gøre velfærdssamfundet til et orwellsk rædselsregime?*, Kronik i Jyllands-Posten, den 11.03.2018 (<https://jyllands-posten.dk/debat/kronik/ECE10400662/er-vi-ved-at-goere-velfaerdssamfundet-til-et-orwellsk-raedselsregime/>)

Sørensen, Jonas Holst (2004): *At tænke ud fra og omkring sprogets midte - en afsøgning af sprogets grænselandskab i Hans-Georg Gadamers tænkning*, Slagmark nr. 40, 2004

Thorsager, Linda m.fl. (2007): *Metoder i social arbejde*, SFI Socialforskningsinstituttet

Thøgersen, Ulla (red.) (2013): *Filosoffen på arbejde. Dimensioner i anvendt filosofi*, Forlaget Mindspace, København

Ziethen, Morten (2014): *Filosofisk praksis – et alternativ til coaching*, kapitel fra *Coaching i et nyt perspektiv*, Hans Reitzels Forlag

Web-sider:

https://www.sdu.dk/da/om_sdu/instituttercentre/ikv/forskning/forskningsprojekter/filosofi+i+skolen

<https://www.udsatte.dk/publikationer/92/holdninger-til-socialt-udsatte>

<https://www.udsatte.dk/dyn/resources/Publication/file/9/19/1296808488/udsat-for-forstaaelse.-radets-antologi.pdf>

<https://socialstyrelsen.dk/tvaergaende-omrader/socialtilsyn/om-socialtilsyn>

Tanggaard, Lene (2017): *Djøfisering er jo et skældsord*, artikel i djøfbladet, den 3. februar 2017, (<http://www.djoefbladet.dk/artikler/2017/2/dj-oe-fisering-er-jo-et-sk-ae-ldsord.aspx>)

<https://www.kristeligt-dagblad.dk/danmark/opholdssteder-bekymrede-over-alkoholpaabud>

Bilag 1 – dialoggruppe 1 og 2

Transskriberede dialoggrupper i udvalg. Jeg har vedlagt 10 sider, ud af 74 sideres materiale, idet jeg har udvalgt nogle passager til brug for analysen. I selve opgaveteksten er mindre citater angivet, her i bilaget kan man se lidt af konteksten.

Sokratisk dialoggruppe, den 7. marts 2018

Lars fortæller om et fællesskab han har med to gode venner, som han tager på primitive overlevelsesture med. Den tur han fortæller om var til Hjarde mål Klitplantage, hvor de indrettede sig med hængekøjer og bål. Det handler om at øve sig i vildmarksliv og få nye erfaringer, afprøve forskellige ting, blive gode til at få det til at fungere ude i naturen.

Lars: *Hvis folk ser det udefra, så vil de nok tænke, at det er sådan ... lidt professionelt, fordi vi har brugt så mange år på at etablere, eller komme frem til der hvor vi er nået til ...*

Thomas: *I har måske nærmest en drejebog for hvordan man sætter en lejr op?*

Lars: *Ja, total rollefordeling. Men også, når snakken går på forskellige, fx nyt system til Trangia, sådan et billede, at man har tingene i orden efter så lang tid, og stadigvæk kan bevare et fællesskab, det synes jeg er meget vigtigt.*

Thomas: *Så det handler både om at komme ud og have det sjovt sammen, og lave nogle ting sammen, men der er også det her grej-aspekt i det. Kan du sige noget om det?*

Lars: *På et tidspunkt, der testede vi grej for nogle forskellige butikker og sådan noget, og vi har simpelthen prøvet alt muligt. Så det vi er nået frem til nu er bare det ypperste i forhold til at koge vand, lave mad, opsætning af tarp og hængekøje og ... jamen ens sovepose, det skal jo bare være spitz ikk? Det skal det bare være, ellers så er man sådan lidt en outsider synes jeg ... Jeg tror godt man ville kunne mærke det, hvis man kom ind i den gruppe. Vi har jo været flere afsted ikk, men alle, det er jo folk med noget grej, der er i orden.*

Thomas: *Er der sådan lidt snobberi omkring det?*

Lars: *Ja det kan der godt være ... der er blevet taget tid på hvor hurtigt en 'Jetboil' kan koge vand ... der er sådan nogle små konkurrencer. Men jeg tror det udmunder i, at man får noget bedre grej*

(side 1)

Thomas: *Hvordan er jeres relation? Hvordan har I det med hinanden?*

Lars: *Vi har jo kendt hinanden i 20 år, og set hinandens børn vokse op, har kendt hinanden på kryds og tværs. Det er helt utroligt hvor meget tid vi egentlig har brugt sammen på sådan nogle ting ikk. Sverige ... og startede med Gudenåen, og så mere ud til sådan nogle afsides områder, hvor man dumper lige ned i naturen og prøve det ... lave noget bush-craft, snitte nogle pinde og ... lave stole fx ... sådan nogle ting, det er meget vigtigt for fællesskabet, men selvfølgelig også hygge, det hygge der kommer ved bålet, det kan man ikke betale sig til ...*

Thomas: *Det kan du ikke købe på nettet i hvert fald ...*

Lars: *Nej ...*

Thomas: *Får du lyst til at spørge Lars om noget i forhold til denne her historie? Alle er jo velkomne til at byde ind og spørge løs, hvis det er ...*

Hans: *Jamen jeg tænker bare, at der må være noget dybere i det, de der mange konkrete ting som du nævner, det er sådan det ydre fællesskab I har ikke også, men du kommer også ind på nogle andre ting her til sidst, som handler om, at I har kendt hinanden rigtig længe, ikke også. Det må være et meget vigtigt element i det tænker jeg ...*

Lars: *Det er det også ...*

Hans: *Det lyder som om det fungerer, og nu kommer jeg igen med det udtryk med at trække på samme hammel ikke også ... at det er bare indstillingen hos jer når I mødes, det er sådan nogle ting jeg hører. I har noget ydre, som I er fælles om, men der er nogle indre drivkræfter i det også, som holder det sammen ikke også ... som måske er det reelle i det, det der virkelig holder det sammen?*

Lars: *Jo, jo ... men det er jo også ... meget af det kan være meget private samtaler, hvordan det går på kryds og tværs hjemme hos dem og ... deres børn, hvordan de ... altså det er jo sådan noget man sidder og snakker om, så der får man lidt ...*

Thomas: *Jeg kunne forestille mig, at I kan godt lide hinanden?*

Lars: *Ja, det kan vi ...*

Thomas: *Det er vel også vigtigt et eller andet sted?*

Lars: *Ja, men det er uden fordomme, altså der er ikke noget, og vi kender hinanden så godt, at vi ved godt hvor grænsen går for forskellige ting ... Men også at vi kan sige noget til hinanden uden at vi siger: Hey hva ... ?*

Thomas: *Har I sådan lidt en hård tone nogle gange, eller?*

Lars: *Ja det kan vi godt have, men det er mere grin og sådan nogle ting ikk, altså det er jo ...*

(side 2)

Thomas: *Det der gør det til et fællesskab, er det afhængigt af, at der er sådan et formål med at være sammen?*

Hans: *Et formål?*

Thomas: *Kan vi forstille os et formålsløst fællesskab?*

Hans: *Det tror jeg ikke ... men det er bare sådan lige umiddelbart, det giver ingen mening ... Formålsløst fællesskab ...?*

Thomas: *Vi mødes bare for at være sammen ... jamen så er det måske formålet ... en samværsgruppe ...*

Hans: *Ja ...*

Thomas: *Så bliver formålet sådan noget med at udvide sit sociale netværk, komme til at lære nogle nye folk at kende ...*

Hans: *Ja ...*

Thomas: *Lige nu er det i hvert fald svært at sætte sig ud over den der tanke om, at der skal være et formål, fordi vi ikke kan forestille os det formålsløse fællesskab ...*

Hans: *Hvorfor kan vi ikke det?*

Thomas: *Måske fordi vi ikke har erfaringer med det?*

Hans: *... og hvorfor har vi ikke erfaringer med det? Er det fordi det ikke findes? At det ingen mening giver? ...*

Thomas: *Ja, altså hvis det ligger i fællesskabsbegrebet at det er et fællesskab omkring et formål, så giver det jo ikke mening at tale om det formålsløse fællesskab ...*

Hans: *Nej, men hvis vi har levet et langt liv ... og ... nu bliver det eddermame kringlet ... hvis vi har levet et langt liv og har erfaring med, at mening ... at der er mening i tingene, altså, jamen hvordan skal jeg sige det ... [pause] ... det ved jeg ikke ...*

Thomas: *Vi har aldrig set sådan noget som et formålsløst fællesskab, men det kan jo godt være at det findes*

Hans: *Jamen det ved jeg ikke ..*

Thomas: *Det kan vi ikke ...*

Hans: *Det formålsløse fællesskab?*

Thomas: *Jeg kan ikke sådan lige komme i tanker om det ...*

(side 11)

Hans: *Nåehh ... Thomas ... [griner] ... nå, jeg troede ikke at vi kunne fange dig på sådan én ... det formålsløse fællesskab ...*

Thomas: *Jeg synes det er et interessant begreb ... at overveje ... --- PAUSE ---*

Hans: *Den anden dag var jeg så syg med influenza, at jeg afviste dem, der ville hjælpe mig, og bagefter blev jeg ked af det, for jeg kunne mærke, at jeg blev alene i det*

Thomas: *Hvis vi skal relatere det til vores spørgsmål, så er det jo en af forudsætningerne for at kunne indgå i et fællesskab, at man har det godt med sig selv.*

Hans: *At du er positivt indstillet ...*

Thomas: *Man skal forpligte sig i f.h.t. de positive værdier ... og det fælles formål, hvis man bare går ind i det for at sabotere det så siger det sig selv, at det har en ødelæggende effekt, og så er man jo ikke en del af fællesskabet ...*

Hans: *Så bliver der krig i sidste ende ...*

Thomas: *Så det er også vigtigt, det er en del af det, det der med at man ... det er vel respekten også, respekten for det fælles ...*

Hans: *Ja for hinanden ... altså respekten ... du kan ikke skille respekten for det andet menneske ... du kan ikke adskille det fra dig selv ... Respekten for det andet menneske handler også om, at du er nødt til at være respektfuld over for dig selv ... det er det der kommer først ikke også ... for at du også kan være det over for et andet menneske, hvis du er negativt ladet over for dig selv, så lader du sandsynligvis din negativitet gå ud over omgivelserne ...*

Thomas: *Jeg tænker, at vi mangler noget vigtigt i vores definition ... det er vel noget med, at der er flere mennesker for at vi kan tale om et fællesskab ...*

Lars: *Ja [griner] ...*

Hans: *I hvert fald to ...*

Thomas: *Ja, mindst to mennesker ...*

Hans: *Det ligger jo blandt andet i samhørighed, familie, enighed, tryghed ... der er jo mange af de her begreber, der handler om, at der er flere med i billedet ikke også ... det er jo en klar forudsætning ...*

Thomas: *Et fællesskab, det er noget man har med andre mennesker ... det er ikke noget man har med sig selv ... [pause] ... tænker jeg umiddelbart ... men hvad siger I til det? ... [pause] ... man kan jo godt diskutere med sig selv ... har I ikke prøvet det?*

Hans: *Jo, det er nok sket en gang i mellem ...*

(side 12)

Thomas: ... det bliver et forestillet fællesskab ... som ikke reelt er der ... fordi ...

Hans: ... det bliver ved tanken ikke også ...

Thomas: Ja ... så det får mig til at tænke at der må være noget med, at det skal være konkret ... som modsætning til det forestillede ... der skal være noget ...

Hans: ... at samles om ...

Thomas: ... faktisk der sker ...

Hans: Ja ...

Thomas: Så ... når vi har mindst to mennesker, der er enige om nogle positive værdier og har et bestemt formål med at være sammen omkring noget konkret ... så er vi et godt stykke vej i forhold til at beskrive hvad vi forstår ved et fællesskab ...

Hans: Et skridt på vejen ja ...

Thomas: Ja ...

Lars: ... ja, og gøre det ...

Thomas: Ja ...

Lars: ... det spring der ...

Thomas: Ja, det her konkrete ... konkret handling ... man gør noget ikk' ...

Hans: Altså, så kommer jeg til at tænke på noget ... noget helt ude af den her sammenhæng ikke også ... det der skoleskyderi der var i Florida her for nyligt, hvor ... jeg kan ikke huske hvor mange der blev skudt ... men hvor de der unge mennesker, de stod op bagefter ... og stod op mod den der kæmpe magt ... og udfordrer ... de skaber jo et fællesskab, der starter med ... den konkrete oplevelse de har haft på skolen ikke også ... og så forsøger de at åbne nogle positive kræfter op ... fordi de kombinerer det der skete ... på en bestemt måde ikke også ... og det viser sig, at det faktisk får en effekt ikke også ... at de er i stand til at råbe større kræfter op end de måske havde troet ...

Thomas: Ja ...

Hans: ... fra begyndelsen af ikke også ... eller i hvert fald dukker der nogle kræfter op ... nogle energier op ud fra sammenhængen, som de nok ikke havde forventet vel ... hvor de er meget målrettede mod regeringen og Trump og hvad ved jeg ... og han sidder bare der og affærdiger og prøver at snakke uden om ... men de råber faktisk ... de formår at få et godt fælles ... noget fælles op og stå ikke også ...

(side 16)

Sokratisk dialoggruppe den 22. marts 2018

U: ... fordi den glæde jeg kan gå hjem med når du kommer anden gang, den er helt ren og den er min, og det er derfor jeg er der, så kan du altid snakke om, om det er noget, der er givet noget for, eller noget ... men det er mere der hvor jeg siger at jeg er egoistisk, hvis ikke jeg får det ... hvis jeg opfører mig på en sådan måde så mennesker ikke kommer igen, så er der jo intet i det for mig ...

H: Jamen det styrer du jo ikke ... det er jo den anden der styrer det, hvis du den første gang har haft en god kontakt ... altså det kan godt ske, at du opsøger vedkommende og spørger hvordan går det og sådan noget der ... men hvis den anden har haft en god oplevelse af at I har haft en god kontakt, så vil den anden åbne sig igen ved at du viser lidt interesse eller bare komme af sig selv ... på den måde styrer du det jo ikke, du har ikke kontrol over det der ... vel, om de kommer ... det er det ... hvis det er egoistisk så går du decideret efter det ... og så kan du komme til at trække noget ned over hovedet på folk, som de slet ikke er interesserede i fordi dit behov er større end det at hjælpe den anden ikke også ... det er jo en væsentlig forskel ...

U: Jeg kan godt høre at det er en længere ... det er et nyt emne ...

T: Ja, det er det også, men det har også noget at gøre med forforståelsen af sådan et begreb som egoisme ... og det at være selvisk ... eller uselvisk ... altså, hvor jeg egentlig tænker, tror jeg lidt ligesom du gør, at det er svært at forestille sig en 100% uselvisk handling ...

V: Det vil jeg ikke give jer ret i ...

T: Nej ...?

V: ... der vil jeg godt tage to eksempler, da jeg var Pilte-leder, der var der ingen goodwill af nogen art, der var ingen der klappede én på skulderen ... men jeg gjorde det simpelthen fordi de skulle have en fantastisk oplevelse, de her børn her, så det var det der var fokus på hele vejen igennem og vi arrangerede lejre, vi arrangerede deres løb og alle forskellige ting, så er det ikke om, hvad vi synes der kunne være sjovt og spændende, men hvad ville børnene gerne have ...

T: Hvorfor var det vigtigt for dig ...

V: For mig? ... Nej for mig var det ikke mere vigtigt ... for mig var det bare vigtigt, at de havde en god oplevelse ...

T: Hvorfor var det vigtigt for dig?

V: Fordi der er nogen børn, der ikke får gode oplevelser ... det er det samme med TFC, jeg var der i 17 år, og når vi gik rundt og kiggede så sagde jeg, hvad kan man gøre, der er bedre for de her børn? Hvordan kan vi optimere det, hvordan kan vi lægge lidt mere ind over, også de der tredjeholds børn, så de også får en fantastisk oplevelse af at være her, så du ikke bare ser eliten,

(side 51)

men du også ser bredden ikk'... hvordan kan man gøre det endnu bedre for dem ... og der kom ski'sjesme ikke nogen og klappede mig på skulderen, nej hvor er det godt Verner ... det har jeg jo ikke hørt men man kan jo altid mærke om man er vellidt et sted, eller om det er OK man er der ikke, man kan jo godt mærke ... sådan den fornemmelse kan jeg jo hurtig ... det er jo slet ikke det ...

T: Men altså i bund og grund får du et udbytte af det ...

H: Jamen Thomas prøv at høre her ... altså du kan gå ind i en relation med et ganske bestemt formål for øje, hvad du vil have ud af det ikke også ... det er egoistisk for mig ...

V: Ja ...

H: ... du kan også gå ind i en relation uden at have noget formål med det, men bare med et ønske om at hjælpe ikke også ...

V: Ja ...

H: ... og så får du alligevel noget ud af det ... fordi du får glæden som du ser i den andens øjne ... det er for mig noget helt, helt andet ikke også ...

T: Mmm ...

H: Spørgsmålet er om ikke det kan defineres som egoistisk, det kan jeg ikke afgøre vel ...

V: Nej ...

U: Det kan godt være at det er sådan at jeg definerer det, for jeg tænker at hvis ikke ... det er ikke for ... for jeg er med på, som du siger, hvis jeg skal styres af at den ene kommer igen ... altså hvis det er der, så ligger min glæde kun ved at der er en der skal komme igen, som jeg nemlig ikke kan styre så er det da godt nok meget at lægge på den enkelte ... og jeg bliver da nok hurtigt skuffet, og jeg er da nok ikke frivillig så længe ...

H: Men du kan godt opsøge det, og blive ved med at opsøge det, men det er ikke sikkert du får det, for du styrer det ikke vel ...

U: men hvis jeg ikke ... altså der er vi ovre i de der forventninger igen ... altså hvis ikke der var et håb om ... altså hvis jeg ikke ser vedkommende igen ... det er vel mere med, at den glæde det faktisk er så og se vedkommende igen, og det er der i, at jeg lægger egoismen, hvis jeg i for lang tid er ude og være frivillig og forsøger at gøre nogen ting ... og på en eller anden måde kan regne ud, at der er mere ... der er et eller andet jeg gør forkert, det er ikke projektet, altså hvis jeg kan få analyseret mig frem til, at der er et eller andet her der gør, at den glæde jeg ønsker, den opnår jeg ikke ... men så mister jeg jo selvfølgelig energi i det ... men der er da mange veje til at finde ud af ... men glæden i det er da vigtig ... få lov til at give glæde, men også at modtage det, og jeg kan ikke finde ud af, om det kun er glæde, eller ... fordi der er også det med tillid og sådan nogen ...

(side 52)

H: Der kan noget anden end en selv ...

V: Ja, det giver jo en modsat respekt ... og for mig at se handler det ikke om egoisme, det handler om at vi møder hinanden, vi ser hinanden og vi ser hinandens værdier, for mig er det ikke egoisme, for mig er det anerkendelse, og for mig er det også en del af det gode liv, det er faktisk at man kan møde andre mennesker, og så anerkende ...

T: Men ... kan du genkende det Ursula siger med at der er brug for dig?

V: Jeg ved ikke ... jeg kan jo godt se i nogle situationer, så er det jo godt, at jeg er her ... hvis det er sådan ...

U: ... de evner du har ...

V: Jeg ved ikke om det er evnerne eller det bare er det, at vi har gjort det ...

U: ... kompetencer ...

V: Men det kan jeg jo godt se nogen gange ikk' ... det er jo slet ikke det, det kunne jeg også se der oppe, at ... det var selvfølgelig også derfor de ville ansætte mig ... fordi det har jo lykket ... [griner] ... ikk' ... men for mig, så har det egentlig aldrig handlet om at have noget, fordi frivillig for mig er ... jeg har mit arbejde, det jeg gjorde udenfor, det var simpelthen bare lige fordi, så kunne man sætte noget i gang, fordi man så der var et behov ... så kunne man lige få det i gang, fik nogen andre med ind over det så de også kunne få det her medansvar osv. osv. ... ligesom vi gør, som jeg gør her nede ... og det er nok sådan jeg nok har gjort hele mit liv tænker jeg, når jeg sådan lige kigger ... men for mig har det egentlig aldrig handlet om noget med, at jeg skulle have noget ud af det ...

T: Nej, altså det ... det er jo rigtig spændende det der ... fordi, at den erfaring med, at du går ind i en sammenhæng og har en oplevelse af, at det bliver anerkendt, du bliver respekteret, der er brug for det du kan ... giver det dig ikke noget?

V: Jo selvfølgelig ... det ville da være ... alternativet var jo, at jeg sad hjemme ved min computer hele dagen ... og det tror jeg ...

H: Du svarer ikke på spørgsmålet ...

V: ... det tror jeg ikke at jeg ville blive et bedre menneske af ...

T: Nej

V: Jeg tror på fællesskab ... og det er et fællesskab på tværs ... det har jeg altid gjort ...

H: Hvad er det det giver dig Verner ... det er det han spørger om ...

V: Jamen hvad det giver mig, det giver mig fantastisk meget at være sammen med sådan en som Thomas ... hvor jeg kan lære noget

(side 57)

foran mig, ikke noget problem ... det er ikke noget, der skal skrives om nogen som helst steder eller ... det er bare mere med, sådan lige at orientere sig ...

V: Ja sådan gør man ...

U: ... at der er det vel umiddelbart uselvisk ... jeg synes i hvert fald yderst sjældent at jeg har oplevet, at der er nogen der kigger på mig, når jeg står med mine to ting ... og siger at jeg godt må komme ... men jeg har oplevet det ... selvfølgelig, og det er en fantastisk følelse, men det er ikke noget jeg forventer ...

V: Nej, det er rigtigt ...

T: Det er sådan noget ... 'karma' ... at det burde komme igen på en eller anden måde ...

U: Men det gør også, at det at min ... jeg ved i hvert fald bare, når jeg lægger mig til at sove, altså så ... den der følelse af, at jeg har været et ordentligt menneske, har været så ordentlig som jeg har kunnet være den her dag ... det kan give en god søvn, i stedet for bare at være ligeglad med det dæk, der skulle skiftes ...

V: Det har jeg aldrig tænkt ... men jeg falder jo også i søvn med det samme jeg lægger mig ...

H: I min verden, der fungerer det på den måde, at hvis tingene er gået godt i løbet af dagen, så falder jeg bare stille og roligt i søvn, men hvis ikke ... hvis der er noget jeg har gjort forkert, eller ... så har jeg uro, så kværner det ...

V: Det er godt, at jeg ikke skal tænke, det er godt, at jeg ikke kan tænke ...

H: ... så er det en rigtig god indikator på, når du har haft en god dag, det er om du falder stille og roligt i søvn, eller du ligger og roder rundt med et eller andet du ikke fik gjort færdig eller du ikke tog dig af ikke også ...

V: Hold da op ...

U: ... og så kan der være nogen dage, når den kværner rundt, så i hvert fald for mit vedkommende så behøves det slet ikke at have noget at gøre med ... om det er månen der står forkert, hvis den kan det, eller jeg står forkert i forhold til månen, eller hvad nu end, men så det at være klar over, det var sådan en dag, så må vi sende det et andet sted hen, så må de tage sig af det ...

V: Hold da op ...

T: Så for at vende tilbage til det at være selvisk, så kan man jo sige, at hvis jeg oplever, at jeg ligger og vender og drejer mig og ikke kan falde i søvn, fordi tankerne kører i mit hoved, og der er noget jeg ikke er blevet færdig med, eller har fået håndteret ordentligt i løbet af min dag, jamen så er det jo 'ris til egen røv' ... hvis jeg så opfører mig ordentligt i løbet af dagen, er hjælpsom og venlig og imødekommende og hjælper hvor jeg kan ... jamen så kan det være, at jeg har en oplevelse af at det

(side 63)

U: ... hvis det sejler, så sejler vi bare med ... fordi jeg kan ikke gøre noget ved det, det har jeg ikke kræfter til ... fordi jeg har noget et eller andet der ... har taget mit overskud for i dag, på den måde, altså at hver dag er det forskelligt i forhold til hvad jeg magter ... og nogen gange kan det godt være, at jeg om formiddagen tænker, at jeg magter det hele, men så finder ud af om eftermiddagen, at det gjorde jeg så ikke ...

H: Men altså det der med overskud, altså ... i de perioder, hvor jeg har været ... i lange perioder i mit liv, hvor jeg ikke har følt at jeg har haft noget overskud, der er det jo fordi at jeg ikke har været god ved mig selv ... og der har jeg så, som konsekvens, heller ikke været god ved andre ... og derfor har jeg ikke haft noget overskud ... så jeg tænker, at det der overskud, det komme blandt andet af at forsøge at behandle andre mennesker ordentligt ... gøre det bedste du kan hele tiden og så kan det jo godt ske, at det ikke slår til i en bestemt situation, men du ved hvad din intention var at du gjorde det her for at ville det bedste ... og det betyder også for mig, at mine egne behov, de er ikke inde på lystavlen i det øjeblik, at det der det foregår, det tænker jeg ikke på overhovedet vel ... jeg er der, og jeg prøver at lytte, og jeg er til stede og prøver at fange, hvad det er der foregår at vedkommende prøver at fortælle mig ... og altså følge ordentlig med i det og så måske stille nogle spørgsmål ... give noget tilbagemelding ind i mellem ikke også ... men jeg er ikke selv til stede altså ... med mine egne behov, jeg er selvfølgelig til stede med min bevidsthed, men ikke med mine behov for at jeg skal opnå noget ... have noget ud af det vel ... der kan jeg rigtig godt lide at være ikke også ...

V: Men der er to ting i det her, jeg har aldrig tænkt på egoisme, og jeg har heller aldrig tænkt på anerkendelse ...

T: Nej ... det er jo interessant ... hvad det skyldes, altså om det er en blind plet du har ...

V: Ja, det må det jo være, den skal jeg da hjem og arbejde med ...

U: Eller en anderledes måde at definere ordet på ...

T: Ja det kan også være ... [alle griner] ...

V: Jeg kan jo ikke en gang nå at tænke, når jeg får lagt mig ned, så sover jeg ... og det gør jeg hver nat ...

T: Det må jo være fordi du er et godt menneske ...

V: Ja, hvis det er definitionen på at være et godt menneske ... så er jeg jo nok nødt til at skrive undr på det ellers gør min kone det, fordi hun nogen gange siger: Nu når du altså ikke at falde i søvn før jeg har børstet tænder ... Nej, nej siger jeg så ... gong ... zzz ..

H: Altså Verner, du får jo anerkendelse på alle mulige aparte måder her ...

V: Ja, det gør jeg godt nok ...

(side 65)

T: ... en foreløbig konklusion ...

H: *Jamen jeg falder jo tilbage i den gamle kravlegård, hvor jeg har det bedst ... og det er jo at ... hvordan skal jeg sige det ... jeg har jo en overbevisning om at i det her liv vi lever, i det her univers der ... det er lovmæssigt bygget op ... vi har tyngdeloven, vi har alle mulige love i det fysiske liv, jeg kender dem ikke selv ... men hvis vi har det i det fysiske liv ... hvorfor skulle vi så ikke også have det i det mentale og det følelsesmæssige liv, det er bare ikke sikkert vi er så bevidste om det ... som der er nogen meget kloge videnskabsfolk, der har fundet de der love i det fysiske liv ikke også ... men hvis det er tilfældet, at der findes sådan nogen love, så handler det jo om for mig, at få sig i gennem livet tunet ind på, hvad handler de der love om ... og så forsøge at leve efter dem så godt man kan ... og da ingen af os er perfekte ... og det jeg tænker at være i live, det er at være i skole ... så lærer jeg hele tiden ... og håber på, at jeg bliver bedre og bedre som tiden går ... og som mit liv går, til at håndtere mit liv i forhold til de der love der gives, og der tror jeg jo på, at det jeg nævnte med samvittigheden tidligere ... jeg tror jeg har nævnt det før en eller anden gang ... min indre vejleder ikke også ... jeg ved jo, når jeg gør noget som ikke er godt for mig, det kan jeg jo mærke med det samme, det kommer øjeblikkeligt og så må jeg rette mig ind efter det på den måde det nu kræver i situationen ... og det er den måde jeg lever mit liv på og prøver at skabe det gode liv for mig selv ... det er ved at være lydhør overfor mig selv, og min indre ... hvad skal jeg sige ... signaler, mine indre mekanismer der fortæller mig hvad der er rigtigt og hvad der er forkert ... og jeg synes faktisk at det fungerer på en eller anden måde ... [griner] ...*

T: *Ja men altså ... jeg synes da alligevel, at jeg kan se nogen fællesnævner i det her ... vi siger det på lidt forskellig måde men det er det der med at være sig selv, og acceptere sig selv, men også det der med at være et ordentligt menneske, har en stor betydning, og det er i hvert fald også sådan jeg tænker det ... i store træk, være den man er og være et ordentligt menneske ...*

H: *Verner han siger ind i mellem til mig, at nogen gange så går han hjem og stiller sig foran spejlet ikke ... det han leder efter der og som jeg tror han er ret hurtig til at finde hver gang han stiller sig foran spejlet det er jo det der ordentlige menneske ... som vi alle sammen leder efter ikke også ... hvem er jeg, når jeg er et ordentligt menneske, og hvad skal jeg gøre for at holde fast i ...*

V: *Ja det er rigtigt ...*

H: *... det og hvad skal jeg rette ... hvad skal jeg lave af korrektioner, hvad skal jeg have gjort. Altså her da jeg var syg ... da jeg var allermest syg, lige pludselig så faldt jeg i et gammelt hul, hvor jeg fik ondt af mig selv ... selvmedlidenhed ... og der stod faktisk en og ville hjælpe mig og det jeg gjorde med vedkommende det var ... væk! ...*

(side 69)

Bilag 2 - tilbagemeldinger

Tilbagemeldinger fra deltagerne:

Spørgsmål: Kan du sige noget om, hvad du fik ud af at være med til en sokratisk dialoggruppe? Hvad var din oplevelse? Jeg har brug for lidt feedback til min opgave.

B: Som mange andre var jeg lidt usikker på, om det var for kryptisk at tale om filosofi. Jeg har fået en rigtig god oplevelse ved at være i en gruppe og opleve hvordan ting opfattes forskelligt og at de kan håndteres på en anden måde end den som jeg ofte har tænkt. Lidt: 'jeg alene ved hvad det handler om'. At få vendt tingene og opleve andre måder og håndtere et svar på et givet spørgsmål har været sundt og tankevækkende. Jeg oplever at jeg er bedre til at vende dagligdags oplevelser og prøve at se tingene fra andre vinkler. Det kræver øvelse at begynde og tænke anderledes og jeg vil prøve og arbejde mere med filosofien, enten selv eller gerne i andre gruppesammenhænge. Afsluttende bemærkning: I en sokratisk dialoggruppe tror jeg det er vigtigt at teorien bliver holdt på et lavt plan. Selvfølgelig afhængig af personerne der deltager.

L: Det var en rigtig god oplevelse. Har filosoferet lige siden. Det er en god intro til filosofi for os begyndere. Og så skal man til at træne sig i det. Bruger det meget i min tanker omkring det at tegne. Så alt i alt helt i top.

N: Jeg var med til dialoggruppen omkring retfærdighed. Jeg oplevede min egen opfattelse af både retfærdighed og mit syn på andres syn på retfærdighed blev provokeret, jeg oplevede at, det at vi ikke kunne finde et endegyldigt svar på retfærdighed var med til at mit syn på retfærdighed rykkede sig imod et mere åbensindet syn på andre og stiller nu spørgsmål til min egen måde at være på.

H: Min oplevelse af at have deltaget i forårets filosofigruppe, ikke helt nemt at sætte ord på. Det var dejligt at møde nye mennesker og at have et fælles omdrejningspunkt, nemlig undersøgelsen af de begreber, du havde valgt. Bare det at mødes om et fælles projekt var positivt. Det slog mig, hvor forskelligt vi tænker om det samme begreb. Denne uens tænkning og tilgang til emnerne skabte et spændende forum og et grundlag for udveksling af holdninger og synspunkter. Indimellem oplevede jeg, at vi havde svært ved at 'få et møde', at nå frem til en form for enighed, fællesskab og konsensus. Da vi alle er mennesker har vi på en måde samme udgangspunkt, og dermed kunne jeg/man forledes til at tro, at det så også ville være let at nå hinanden og blive enige. Men det var ikke min oplevelse, at noget sådant skete som det overordnede. Det var også en god oplevelse at skulle lytte til den anden, at give plads til at et andet menneske kunne udtrykke sig. At få gjort begreberne tydelige og vedkommende gjorde det nødvendigt at inddrage personlige oplevelser, hvilket også var godt og medvirkede til at tydeliggøre vores forskellighed i det at være menneske. Personligt oplevede jeg, at det var svært at 'bevare hovedet koldt', dvs. ikke at blande den følelsesmæssige del af mig ind i snakken. Mine følelser er min radar og dermed et for mig vigtigt pejleredskab i det at omgås mennesker. Jeg havde svært ved at 'lukke af' for denne del, da den er et aktiv i mit liv, som vejleder og hjælper mig til at se mennesker tydeligere. Mener jeg. Jeg stiller gerne op igen, hvis du får lyst til et nyt projekt til efteråret.